

Sentències catòliques del diví poeta Dant (1545)
de Jaume Ferrer de Blanes

Edició crítica del text.

A cura d'en Josep Llorenç i Blat

Aquesta publicació té l'origen en el treball de recerca realitzat dins del Màster d'Iniciació a la Recerca en Humanitats de la Facultat de Lletres de la UdG, dirigit pel professor Pep Valsalobre, llegit el 19 de setembre de 2012 i que va obtenir la qualificació de Matrícula d'Honor.

Taula

	Pàgina
Jaume Ferrer de Blanes (Vidreres, ~1445 – Blanes, 1529)	4
Estructura i continguts de les <i>Sentències catòliques</i>	5
Criteris d'edició	16
Text	18
Lletra dedicatòria	20
Primera part. <i>Conclusions</i>	23
Proemi	24
De conèixer Déu	27
De conèixer-se a si mateix	57
De tenir bona mort	63
Segona part. <i>Meditació</i>	68
Tercera part. <i>Letras</i>	72
D'en Ferrer als Reis Catòlics	73
Dels Reis Catòlics a en Ferrer	75
Dictamen d'en Ferrer als Reis Catòlics	76
D'en Ferrer a en Cristòfor Colom	81
De la reina de Nàpols a l'almirall de Castella	84
Patent de la reina de Nàpols a favor d'en Ferrer	85
Del rei de Xipre a en Ferrer	86
Del rei de Xipre a en Petro Antich de Ragoça	87
Del rei de Xipre a en Francesch Pastor	88
Del cardenal Mendoza a en Ferrer	89
Del vescomte de Cabrera i de Bas a en Ferrer	90
De com saber l'hora a la nit	91
Colofó de l'impressor	92
Bibliografia	93

Jaume Ferrer de Blanes (Vidrerres, ~1445 – Blanes, 1529)

Nascut a Vidrerres, però de família blanenca, en Ferrer, de ben jove, marxà a Nàpols, on entrà al servei del rei Ferran I (bastard d'Alfons IV el Magnànim), com a membre de la Tresoreria Reial. Entre 1466 i 1480 hi ha nombroses cèdules, documentades a *l'Archivio di Stato di Napoli*, on se'l cita com a receptor de quantitats de moneda destinades a la compra de vitualles, al pagament de soldats i mariners, a trasllats d'artilleria i cavalls amb finalitats bèl·liques i a d'altres despeses derivades d'empreses diplomàtiques i de representació. Més tard farà de missatger entre aquest rei en Ferran I i un seu fill, pretendent a la corona de Xipre, n'Alfons, traslladant informació entre Alexandria i Nàpols.

Perdudes les aspiracions napolitanes sobre l'illa de Xipre, davant els venecians, en Ferrer trasllada residència a Blanes, on es casa, mentre continua al servei de la reina na Joana de Sicília, com a joier i lapidari. El nou senyor dels vescomtats de Cabrera i de Bas, en Fadrique Enríquez, nomenat vescomte al 1480, no prendrà possessió efectiva dels seus drets senyorials fins al 1490, deu anys després. Aquest any en Ferrer s'integra al servei d'aquest nou senyor, també almirall de Castella, i entra en relació amb els Reis Catòlics. En Ferrer, com a cosmògraf reconegut que és, elabora un dictamen sobre la divisió de l'oceà Atlàntic entre Castella i Portugal, a fi de determinar la posició del meridià situat a 370 llegües a partir de les illes del Cap Verd; meridià que delimitava els territoris de cadascuna de les monarquies, segons establia la butlla papal d'Alexandre VI (1495). També il·lustra en Cristòfor Colom, sobre on trobar or, pedres precioses i espècies, escrivint-li una carta a indicació d'Isabel la Catòlica.

De Blanes estant, progressa en el seu servei al vescomte i és nomenat, successivament clavari (1500), lloctinent del procurador general (1509) i recaptador general (1518) del vescomtats de Cabrera i de Bas fins al 1520, any en què deixa els seus càrrecs. Morí al 1529, a Blanes, sense descendència directa i deixant propietats i diners acumulats al llarg de la seva vida a la seva estimada esposa na Joana Pujadas, com a usufructuària, i nomenant hereu universal, quan morís na Joana, en Rafael Antoni Coll, criat i secretari seu quòndam.

Disset anys més tard (1545), aquest hereu va editar a Barcelona un llibre amb alguns dels textos trobats a can Ferrer després de l'òbit. El títol va ser *Sentències cathòlicas del diví poeta Dant florentí, compilades per lo prudentíssim mossèn Jaume Ferrer de Blanes*. Té tres parts ben diferenciades: 1. «Conclusions i autoritats sumptes de las comèdias del preclaríssim poeta divinal y gran theòlech Dant florentí, comentades per diversos excel·lents doctors». 2. «Meditació o contemplació sobre lo santíssim loch de Calvari, feta per mossèn Jaume Ferrer, la qual trobí en lo mig de les sues obras, en las quals estan il·luminats los misteris de la passió de nostre suprem Déu creador y redemptor». 3. «Letras reals molt notables, fetas a mossèn Jaume Ferrer, respostes e regles per ell ordenades en cosmographia y en art de navegar, les quals, XVII anys ha, trobí ensemps ab lo predict sumari de què tinch los matexos originals».

Estructura i continguts de les *Sentències catòliques*

L'exemplar transcrit, l'únic completament conservat, és a la Universitat de Barcelona. El llibre (15x10 cm), en l'edició de 1545, consta de coberta, vint-i-dues pàgines sense text (davant, entremig de la primera i la segona parts i al darrere), cent vint-i-dues pàgines amb text i quatre més amb imatges; hi ha també dues petites imatges encabides al text, una representant el Sant Greal [54] i l'altra el mapamundi [102] amb la línia de les àrees oceàniques a colonitzar per les corones de Castella i Portugal. També, a sota dels títols de les *Sentències catòliques* [1], de la *Meditació* [92] i de las *Letras* [99] hi ha dues imatges d'una au fènix. L'editor, en Rafael Ferrer i Coll, per raó de contingut, va organitzar-ne tres parts: comentaris de la *Commedia*, reflexió sobre la mort de Jesucrist i correspondència d'en Ferrer, amb un text minúscul final sobre el càlcul de les hores quan es fa de nit. Les parts que hi ha tot seguit, per raó de descripció efectiva de la seva estructura i extensió, segueixen la numeració de pàgines de l'edició de 1545, de la [1] a la [126], a partir de la portada. S'exclouen de la numeració, coberta i contracoberta, pàgines inicials i finals que no contenen text o imatges, dites pàgines de guarda. Les pàgines de l'original no tenen numeració.

El contingut és com segueix. (Entre gafets i en lletra versaleta hi ha anotacions nostres i la paginació que per tal de descriure els continguts s'ha fet de l'original.)

Coberta del llibre. Al lloc duu el nom *Jaume Ferrer*. Nou pàgines de guarda.

Pàgines [1-6]

[PORTADA I PRELIMINARS]

Pàgina [1]

[Títol]

Sentències cathòlicas del diví poeta Dant florentí, compilades per lo prudentíssim mossèn Jaume Ferrer de Blanes. MDXLV.

Pàgina [2]

[Imatge, pàgina 44 d'aquest treball de recerca]

Escut de la Trinitat, creat a l'Edat Mitjana per tal de representar la relació entre les tres persones de la mitologia cristiana: Pare, Fill i Esperit Sant. El text central va en llatí; les llegendes sobre els evangelistes, als vèrtexs interiors de la imatge, en francès. L'impressor, en Carles Amorós, era nascut al Rosselló (LLANAS 2002).

Pàgines [3 a 6]

[LLETRA DEDICATÒRIA]

En Rafael Ferrer i Coll dirigeix el llibre a na Hipòlita de Liori, comtessa de Palamós, perquè creu que serà de profit per a les ànimes saber el que havia escrit, de la seva mà, en Ferrer, home de molts coneixements sobre la mar i la terra, com a navegant i viatger per tota la Mediterrània i terres de més enllà (Síria, Palestina, Egipte i més), i pels serveis que havia fet als Reis Catòlics, al de Nàpols i al de Xipre, segons les cartes que hi ha incloses en aquest llibre que, en primer lloc, conté els comentaris sobre la *Commedia* d'en Dant Alighieri. Conegudes com li són les qualitats intel·lectuals i catòliques de na Hipòlita de Liori, serà fàcil que compregui què va fer l'autor, quòndam servidor de son pare, en Joan de Gagliano, el qual, també, era un gran dantista. Els comentaris fan tres parts: la primera, de com conèixer Déu; la segona, de com conèixer-se, l'ésser humà, a si mateix, i la tercera, de pensar sovint que tothom ha de morir i, doncs, que ha de retre compte davant Déu. En Rafael Ferrer i Coll suplica que li sigui acceptat aquest llibre; malgrat tot, si creu que cal esmenar-lo, na Hipòlita pot manar que ho facin altres més doctes que no pas ell, humil criat.

Pàgines [7 a 85]

[PRIMERA PART]

Pàgina [7]

[Títol]

«Conclusions y auctoritats sumptes de las comèdias del preclaríssim poeta divinal y gran theòlech Dant florentí, comentades per diversos excel·lents doctors» [d'ara endavant *Conclusions*]

Pàgines [7-12]

[PROEMI]

Invocació a Jesucrist (crismó medieval IHS). Genealogia d'en Dant, de l'antiga Roma a la Florència del segle XIII, ciutat que substituï l'anterior Fièsola, destruïda pels capitans romans en Florís i en Renso en rebel·lar-se contra Roma. Evolució de la personalitat d'en Dant fins a ser considerat excepcionalment dotat pels seus conciutadans més doctes, sobretot per la seva obra *Commedia*.

Justificació, destinataris i utilitat de la *Commedia*; explica com saber més de la justícia divina administrada a l'Infern, al Purgatori i al Paradís, els qui ho desitgin, a fi que sàpiguen què fer en aquesta vida i com arriben en aquests tres indrets *post mortem* els éssers humans. Admissió de la incapacitat de l'autor de comprendre les complexitats intel·lectuals de l'orde universal establert per Déu i atribució dels encerts del text a Déu, en primer lloc, i a en Dant, com a veu generada per la influència divina.

Mètode de textualització d'aquests coneixements: selecció i comentari d'idees amb inclusió de fragments adients de la *Commedia*, deixant de banda les qüestions més complexes, només a l'abast dels més intel·ligents i doctes, ja que ni els de ment més simple, ni l'autor que també n'és, poden arribar-ne a la comprensió; malgrat això s'hi tracten algunes d'aquestes complexitats, fent ús de les interpretacions i el magisteri dels grans doctors, ja que són imprescindibles. Aquesta divisió entre competents i incompetents segueix les indicacions fetes als versos de la *Commedia* i se n'incorpora un primer fragment, on en Dant acomiada els simples lectors, que van pel món amb barca petita, i diu que només els qui van amb gran vaixell podran seguir el seu trajecte pel món de més enllà de la Terra, on hi ha Infern, Purgatori i Paradís, sobretot aquest darrer, on podran veure l'essència i la causalitat de Déu.

Pàgines [13-67]
[I. DE CONÈIXER DÉU]

Tres coses són necessàries a l'home per tal d'aconseguir la virtut que el porti a Paradís: conèixer Déu, conèixer-se a si mateix i pensar que la mort és la fi de tothom i que cal preparar-se per al judici de Déu.

De com l'enteniment dels lectors pot arribar a conèixer Déu, qui va crear totes les coses simultàniament i sense temps, a l'acte, que ja existien, abans de la creació, en les idees del seu enteniment divinal. La creació va ser feta per amor a l'ésser humà i no pas per assolir la glòria, que Déu ja té per natura. De com Déu va voler perdonar l'ésser humà del pecat original de n'Adam, a través de la redempció. De com el fet de conèixer Déu, és a dir, conèixer la veritat suprema, produeix la felicitat i fa vanes les penes de la vida terrenal; coneixement al qual s'arriba a través de la contemplació de les grans coses divines i deixant de banda els treballs i esforços per aconseguir els béns de la Terra. De per què és justa la mort de Jesucrist i com no és comprensible aquest fet per als qui no són creients. Del pecat original de supèrbia, vertader pecat de n'Adam, qui va creure, com en Llucifer, que podia ser igual que Déu quant al coneixement del bé i del mal. De com és possible conèixer Déu, mitjançant la contemplació i la meditació sobre el fet de la redempció, més que no pas per altres vies com la peregrinació o el dejuni; és la vida ermitana (en un erm) la millor via d'aconseguir-ho i, els qui ho han fet i ho fan, saben en aquest món de la glòria que hi ha al Cel o Ciutat de Paradís. La mare de Déu així ens ho promet, tot i que mai no podem, els cristians, donar satisfacció a Déu per l'ofensa que li va fer n'Adam. És, diu Dant, segons apareix també a la *Bíblia*, l'amor a Déu sobre totes les coses, la nostra obligació i via adequada d'arribar a la vida eterna sense témer el judici diví.

Diuen n'Aristòtil, en Tomàs d'Aquino i en Dant, i així ho comprèn en Ferrer, que l'amor a Déu és conseqüència directa del fet de conèixer-lo. L'enteniment precedeix la voluntat d'amar, perquè allò que Déu té d'invisible es fa visible a través de les seves obres, segons diuen el profeta en David, en Pau Apòstol i en

Lluc; cosa que si l'home no la fa és de molt mal senyal, de manca d'esperit cristià. Cal contemplar, doncs, aquestes obres divines.

Primerament, els Cels, de què tracta sant Agustí als seus llibres, raó per la qual, en aquest llibre, allò que s'hi diu és curt; tot i que, diu Dant, cal tenir gran diligència i atenció en fer l'especulació sobre aquestes ciències. De la vuitena esfera del firmament, on són els estels fixos en quantitat inimaginable, cadascun amb la seva funció específica que actua sobre els set cels que hi ha davall seu, on són realitat els quatre elements constitutius de tota la natura. Cosa que ningú no pot deixar de saber, per ignorant que sigui, si no és per decisió de no voler-ho saber i, doncs, de no voler conèixer Déu, com a primera causa de la resta de l'univers, com a *magnus artifex*.

Avis d'en Dant sobre el fet que qui no vagi atent a les seves explicacions no podrà comprendre les meravelles de la creació divina ni de l'ordre que Déu els ha donat perquè puguin existir. En Dant parla del cel Empiri i del novè cel que influeixen en la resta dels cels planetaris inferiors.

En segon lloc, cal tractar dels elements i dels seus efectes, que segons n'Aristòtil, el filòsof, són quatre: foc, aire, aigua i terra. Puntualització sobre els termes disposar (ordre) i crear (fer del no res), en el sentit que no té cap importància, tot i que la filosofia clàssica no consideri que són termes sinònims; en Ferrer sí que els veu d'igual significat. Del foc, característiques i funcions, segons l'ordre establert de Déu. De l'aire, primer aliment dels éssers i fre dels instints amb què són dotats per natura; instints naturals que Déu va castigar amb el diluvi universal de l'època d'en Noè, per raó de ser més bestials que humans. De l'aigua i els seus beneficis, que és la segona part de vida de tots els éssers vivents. De la Terra i la seva meravellosa situació estable, per raó de la gravetat, força d'atracció cap al seu centre, on és l'Infern, i explicació dels efectes sobre la verticalitat de totes les coses onsevulla que hi siguin. Comparació i posició relativa entre els quatre elements, segons en Ptolemeu, en Sacrobosco i en Dant. Sobre la causa de la corruptibilitat de les coses vivents i de la incorruptibilitat del Cel, dels estels, dels àngels, de n'Adam i de n'Eva, i de l'ànima racional dels éssers humans. La incorruptibilitat és conseqüència del fet que totes aquestes entitats van ser creació directa de Déu, sense cap mitjà previ. Hi ha tres tipus d'ànima: la vegetativa de les plantes, la sensitiva dels animals i la racional dels éssers humans; concepció que contradueix el pensament musulmà, el qual estableix com a veritat aquesta equivocació i no entén que l'ànima racional és donada al fetus al moment de la fecundació, encara que ha existit de sempre i existirà per sempre, per raó de ser creada directament –com ja és estat dit– per Déu, sense temps ni espai.

Vista la relació entre la causa primera de tot, que és Déu, i els efectes i resultats primers, que són els cels i elements, causes no primeres d'altres efectes i resultats, ara, tot seguit, se'n parla de com donen forma a la matèria, de quins resultats finals hi ha de les seves influències.

Les pedres precioses són una manifestació gloriosa, un resultat més, entre d'altres, de l'ordre diví. Només una mostra, que no més, de la bellesa que Déu ha creat, que té el seu reconeixement a la *Bíblia*, segons s'explica a l'*Èxode*, en tractar de l'arca sagrada d'en Moisès, i a l'*Apocalipsi*, en tractar de la Ciutat de Déu. Del carboncle: caracterització; del carboncle, robí i altres elements del tresor de la Seu de Sant Marc de Venècia, color, pes i preus. De la maragda: caracterització; el Sant Greal, *santo catino*, del comú de Gènova; narració de com va poder veure'l de ben a prop; descripció de les seves característiques formals i de la dificultat de conèixer-ne el tipus de pedra si no s'és lapidari i dels bons, com ho és qui escriu; judici subjectiu sobre la indubtable transsubstanciació del Sant Greal, de jaspi o altra pedra a maragda, per voluntat de Déu, i justificació d'aquesta opinió. Del diamant: propietats, duresa i fortalesa; classes, cristal·lins i setrins; sobre l'art d'acunçador o tallador de diamants; contra en Plini i la seva idea que la sang de cabró pot rompre el diamant; de com es pot rompre un diamant. Del balaix: color i distinció del robí per raó d'aquesta qualitat; de la pràctica com a via d'adquisició de l'art de lapidari i del benefici que se'n treu del comerç, de comprar-ne en un lloc i vendre-les en un altre, per raó de l'augment de preu de les pedres precioses; argument contra la incredulitat que sobre aquest comerç demostren certs ignorants. Del topazi: Déu ha donat en aquesta pedra la gran virtut que qui la porti no tindrà desig de concupiscència carnal; si hom vol saber-ne més, d'altres virtuts que també té, que llegeixi l'obra *De mirabilibus mundi et secreto secretorum* d'Albert Gran. Del safir: color celestial, el blau del Purgatori dantesc; n'hi ha de dues maneres, orientals i de França. De la turquesa: vista graciosa; n'hi ha de quatre menes, les de Pèrsia, les d'Aiamia, les d'Anatòlia i les andaluses, que són les de menys valor.

De pedres precioses, n'hi ha moltes més que aquestes set propdites; aquí acaba, però, aquesta explicació, que no cal fer-la més llarga i amb el que ha estat explicat ja n'hi ha d'haver prou per conèixer Déu, vistes totes aquestes seves obres resultants, i, doncs, amar-lo com pertoca, que d'ell i només d'ell ve la felicitat tranquil·la i eterna, la beatitud. Si en aquest món, per via de contemplació algú hi arriba a conèixer més i més de Déu, ja se'n podrà fer càrrec—com ja és estat dit— de la glòria que trobarà al Cel. Si algú vol aprofundir a conèixer Déu, que miri els tractats dels doctors.

Pàgines [67-81]

[II. DE CONÈIXER-SE A SI MATEIX]

Cal que l'home es conegui a si mateix. L'home ha de fer examen de consciència: saber les seves obres. L'home vell ha d'avaluar la seva joventut i tenir cura d'evitar els vicis de la vellesa, segons s'hi explica a la *Bíblia*. Tant té de negatiu el vell viciós, com de positiu el vell virtuós, malgrat que tingui una vellesa carregada de treballs, dificultats i dolors. Si el vell vol ser jove una altra vegada ni és bo ni savi. La vida duu sens dubte a la mort i, tot seguit, a la vida eterna. La mort, doncs, és porta del repòs etern i hem de viure-la amb satisfacció i bondat, tal com explica el marquès de Santillana als seus *Proverbis*, on també tracta de la instrucció dels joves a fi que sàpiguen viure com cal. I no

són fora de lloc aquests poemes del dit marquès, perquè era un gran dantista i, tot recordant la petició que féu a Déu en Salomó, qui, quan de ben petit li va oferir qualsevol cosa que volgués, va demanar saviesa i bon govern de si mateix, va encertar plenament sobre què cal per arribar a la felicitat eterna. D'aquí es veu condició necessària al bon governant conèixer els seus defectes, per esmenar-los i evitar-los, i les seves virtuts, per aplicar-les. Nogensmenys, el judici que l'home pot fer de si mateix no és pas el vertader i vàlid, el qual només correspon a Déu en finir la vida terrenal.

Del mètode d'autoconeixement. Hi ha dos fets indiscutibles. El primer, la humilitat de l'origen de l'ésser humà, el fang de què Déu féu n'Adam. El segon, la bondat de l'ésser humà qui, en ser fet, s'assembla a Déu i que, doncs, té virtuts similars. L'home, doncs, ha de ser humil i no superb, sabent que tot allò creat per Déu, el món material, és destinat a la seva satisfacció si en fa un bon ús. L'ésser humà ha de saber que mentre és viu, les seves grans obres, de virtuts plenes, tenen origen en la seva constitució més íntima per desig de Déu. La naturalesa de l'ésser humà té, d'altra banda, dues parts: una de bona, l'ànima racional, i una de dolenta.

Els humils i catòlics discrets han d'exercitar les potències de l'ànima racional i així agraeixen la vida que Déu els dona. Els superbs i enemics de Déu, per contra, menyspreen Déu, els seus manaments, la justícia i les lleis temporals, convertint-se en el flagell i càstig dels bons en aquest món, aprofitant qualsevol avinentesa per fer mal, fins i tot transformant els beneficis rebuts de Déu en motors del dolor i la pena. Malgrat tot, Déu continua fent ploure igual per tothom, al món on bons i dolents vivim; que ja, a l'altre món, donarà a cadascú segons les seves obres terrenals. Els bons homes fan de qualsevol situació, ocasió de bé i per això seran glorificats, tal com promet la mare de Déu a la *Bíblia*, en dir que els pobres seran plens de béns i que els rics se'n tornaran sense res.

I prou se n'ha explicat, de conèixer-se l'home a si mateix, per tal que no se senti enganyat ni decebut en l'estimació del seu ésser.

Pàgines [81 a 89]

[III. DE TENIR BONA MORT]

De pensar a morir i de preparació a la mort, són dues coses que l'home ha de fer, perquè ha de creure que qui fa bones obres i segueix els manaments de Déu anirà a vida eterna i, també, que els qui fan males obres i no segueixen els dits manaments aniran a infern, talment com estableix n'Atanasi al seu credo o professió de fe. Aquestes creences són causa de dos efectes. El primer, estar sempre atent per si arriba la mort i no fer mals actes, no sigui cosa que ens trobi en un mal pas. El segon, diu en Dant, que pensar en la mort és cosa necessària als bons i horrenda als dolents, qui tenen por del judici. Neci és qui vol viure al món per sempre i estalviar-se, així, el judici de Déu.

De la preparació a la mort, val a dir, també, que és al moment darrer, abans de la mort imminent, el punt on es guanya o perd la salvació. Se sap que qui bé viu, bé mor i bona li és la mort. Se sap, exemples n'hi ha, que la mare de Déu intercedeix per nosaltres davant Déu, i en Dant va veure l'essència de Déu mercès a aquesta intercessió, tot i que ràpidament va tornar a la realitat que té la causa primera en «lo amor che muove el sole et l'altre stelle» (*Commedia*. Pa XXXIII,145).

Tres idees tanquen aquesta primera part: sol·licitar el perdó de Déu si s'ha comès equivocació en els comentaris sobre la *Commedia*; sol·licitar la correcció d'allò exposat als qui més en sàpiguen, i la tercera, atorgar la *Commedia* a la influència de l'Esperit Sant sobre en Dant.

Fórmula de conformitat de l'inquisidor.

Pàgines [90-91]

Dues pàgines de guarda.

Pàgines [92-98]

[SEGONA PART]

Pàgina [92]

[Títol]

«Meditació o contemplació sobre lo santíssim loch de Calvari, feta per mossèn Jaume Ferrer, la qual trobí en lo mig de les sues oras, en las quals estan il·luminats los misteris de la passió de nostre suprem Déu creador y redemptor»

Pàgina [93]

[Imatge, pàgina 93 d'aquest treball de recerca].

Representació del Calvari, amb tres creus; a la central, dalt, s'hi pot llegir la inscripció *INRI*. La imatge és envoltada de quatre sanefes, un rectangle, amb animals mítics, flors i fulles diverses.

Pàgines [94-98]

El Calvari és el lloc més principal de tot Jerusalem. Descripció detallada de l'indret (forat, graons, temple del sepulcre de Jesucrist), en llatí *locus redemptionis* i dels fets que allí van esdevenir; de les penes a què va ser sotmès (claus, pressió del cos sobre peus i mans, corona d'espines travessant-li el cervell, dolors) i dels sentiments que hi van tenir lloc (crueltat, misericòrdia, aflicció, solitud, tristesa, humilitat, pietat). Mots de Jesucrist abans de morir. Profecia d'en David. Pedra amb inscripció dient on és el centre del món.

Defensa de contemplació i meditació de la redempció, com a via de mèrit davant Déu per als bons catòlics. Consell que cal mirar cap al Cel i, contemplant, veure-hi la triple divinitat (Pare, Fill i Esperit Sant).

Convicció d'en Ferrer que, malgrat ser un gran pecador, la misericòrdia de Déu li permetrà veure la glòria del Cel.

Tot ha estat dit seguint l'ordre de l'església romana. Fórmula de comiat tradicional, donant gràcies a Déu i beneint per sempre el seu nom.

Fórmula de conformitat de l'inquisidor.

Pàgines [99-128]
[TERCERA PART]

Pàgina [99]
[Títol]

«Letras reals, molt notables, fetas a mossèn Jaume Ferrer, respostes e regles per ell ordenades en cosmographia y en art de navegar, les quals, XVII anys ha, trobí ensemps ab lo predit sumari de què tinch los matexos originals»

Pàgina [100]
[Imatge, pàgina 97 d'aquest treball de recerca].

Representació de la Terra amb una mà que té un compàs. Els mars tenen forma de T, enmig d'una Terra esfèrica, amb absència de continents i dels límits continentals coneguts a l'actualitat.

Pàgines [101-119]
[A. COSMOGRAFIA]

Pàgines [101-103]

[1] Lletra o carta d'en Ferrer als Reis Catòlics. Explica, de manera succinta, per escrit i amb un mapamundi que adjunta, la distribució geogràfica de les 370 llegües, comptadores de les illes de Cap Verd, que marquen les àrees de sobirania entre la corona de Castella i la de Portugal (1495, 27gen).

Pàgines [103-104]

[2] Lletra dels Reis Catòlics a en Ferrer. Ordenen que es traslladi a Madrid, a fi d'explicar-los la distribució geogràfica de les 370 llegües, comptadores des de les illes de Cap Verd, que marquen les sobiranies entre les corones de Castella i Portugal (1495, 28feb).

Pàgines [104-114]

[3] Dictamen d'en Ferrer, molt precís, sobre com calcular la situació exacta de les 370 llegües, comptadores des de les illes de Cap Verd, que marquen les àrees de sobirania entre els regnes de Castella i Portugal (sense data).

Pàgines [114-119]

[4] Lletra d'en Ferrer a en Cristòfor Colom, per ordre de la Reina na Isabel. Explica la seva opinió sobre els viatges d'en Colom i diu que, d'una banda, és una missió de civilització i cristianització de les noves terres, tot i que tindrà aspectes negatius pels atacs de gent de la cort castellana contra la seva persona, i, d'altra, que les pedres precioses, l'or, les espècies i la drogueria, que són objectius de les expedicions colombines, seran on trobi terres càlides, de negres i lloros. Escriu la lletra per ordre de la Reina Catòlica (1495, 5ago).

Pàgines [119-125]

[B. SERVEI]

Pàgines [119-120]

[5] Lletra de la reina na Joana de Nàpols a l'almirall de Castella. Demana que col·labori al desig que té que en Ferrer, vassall de l'almirall, es traslladi a viure a Nàpols, amb la seva dona, per tal que continuï al seu servei i de la seva filla (1488, 27juny).

Pàgines [121-122]

[6] Patent de la reina na Joana de Nàpols, a tots els seus súbdits i vassalls, perquè donin tracte de favor a en Ferrer, servidor seu com a joier, allà on s'hi trobi (1488, 9maig).

Pàgina [123]

[7] Lletra del rei de Xipre, n'Alfons, comte de Calàbria, a en Ferrer. Aprova el servei que ja li ha fet, duent algunes lletres al seu pare, el rei de Nàpols, i li ordena que li'n porti d'altres, de qui ha de portar-li la resposta; li diu que l'ha recomanat al patró d'una nau i que torni aviat (1478, 29set).

Pàgines [123-124]

[8] Lletra del rei de Xipre, n'Alfons, comte de Calàbria, a en Pere Antich de Ragoça, patró de nau. Li recomana en Ferrer, que és al seu servei per

assumptes de govern, a qui ha d'atendre durant el viatge a Nàpols (1478, 28set).

Pàgines [124-125]

[9] Lletra del rei de Xipre, n'Alfons, comte de Calàbria, al patró de la caravel·la d'en Francesc Pastor. Li recomana en Ferrer, que és al seu servei per assumptes de gran importància, per tal que l'ajudi en totes les seves necessitats durant el viatge a Nàpols (1479, 21ago).

Pàgines [125-127]

[C. AMISTAT]

Pàgines [125-126]

[10] Lletra del cardenal Mendoza a en Ferrer. Demana que baixi a veure'l a Barcelona amb el mapamundi i altres instruments de cosmografia, a fi de tractar d'alguns assumptes que pertoquen (1493, 26ago).

Pàgines [126-127]

[11] Lletra del vescomte de Cabrera i de Bas a en Ferrer. Demana sobre el seu estat de salut i si té cap necessitat. És lletra de cortesia i bona relació humana (1523, 4març).

Pàgines [128-129]

[D. TÈCNICA]

Pàgina [128]

[Imatge, pàgina 116 d'aquest treball de recerca].

Amb diversos cercles, concèntrics i que no, i línies.

Pàgina [129]

Descripció de la imatge i del mètode de càlcul.

Pàgina [130]

Colofó escrit per l'impressor, en Carles Amorós. Parts del llibre. Temes. Autor. Lloc d'impressió. Nom de l'impressor. Data.

CRITERIS D'EDICIÓ

L'original de les *Sentències catòliques* no presenta capítols ni parts, en el sentit actual de les edicions; tot i que s'hi poden observar algunes marques (caplletres, espais en blanc) indicant alguna mena de separació. S'ha aplicat una distribució del text atenent la lògica del contingut amb criteris actuals, tant pel que fa a les parts com als paràgrafs. S'ha respectat íntegrament el text original. Alguns casos, de correcció o supressió, ho són per indiscutible errada d'impressor, errades d'impremta, tal com s'indica a peu de pàgina: *segon] sesegon*. S'ha fet la transcripció filològica, aplicant els criteris comunament admesos a l'àmbit acadèmic, coincidents amb els de la col·lecció de textos «Els Nostres Clàssics» d'Editorial Barcino.

1. No hi ha grafies ni mots afegits o eliminats.
2. S'han desenvolupat tots els mots abreujats. El símbol & s'ha transcrit *et / e* (textos italians en prosa).
3. La puntuació segueix la normativa actual.
4. S'han regularitzat majúscules i minúscules, seguint la normativa actual.
5. L'accentuació i la dièresi segueixen la normativa vigent. Els mots *à* (<ha) i *só* (<sóc) duen accent diacrític.
6. S'han regularitzat les grafies u/v, i/j, [/s. Al text en italià s'han regularitzat la *j* i la *y*, que actualment no són part d'aquest alfabet, en *i*.
7. La separació de mots, l'ús de l'apòstrof i del guionet segueixen la normativa actual.
8. El punt volat segueix la normativa actual pel que fa a *l'z*. El punt volat també apareix marcant les elisions vocàliques que ara no tenen representació gràfica.
9. Al text en espanyol es mantenen les aglutinacions de preposició i pronom.
10. El text en català s'escriu en lletra rodona. Els textos en italià, espanyol, llatí i arameu s'escriuen en lletra cursiva.

A les notes a peu de pàgina s'hi fan aclariments culturals, històrics i lingüístics. S'indiquen els significats que no són al *Diccionari de la llengua catalana*, Barcelona: INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, 2007.

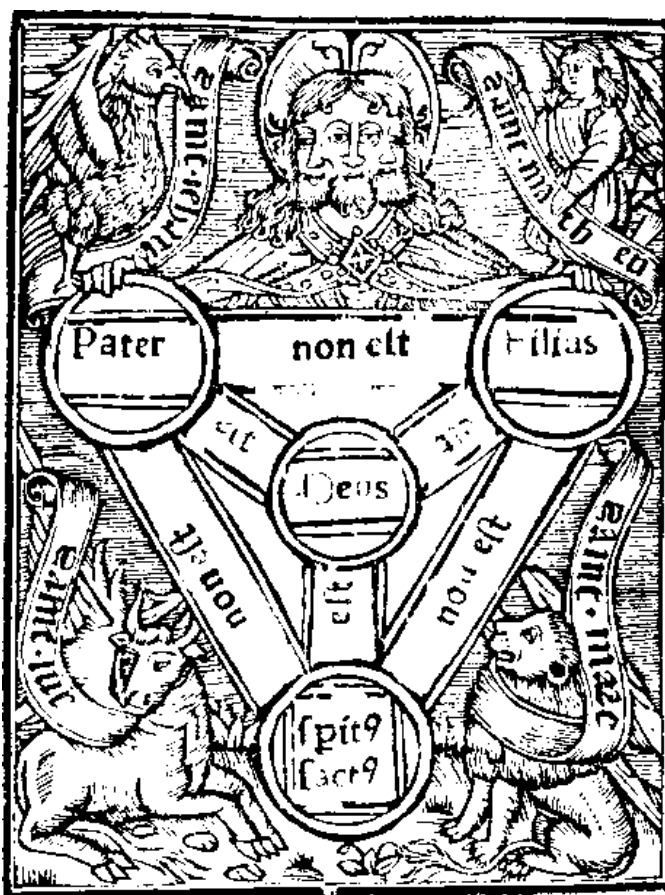
A les notes a peu de pàgina apareixen glosses sobre els textos dantescs. Per fer-les han estat utilitzades les edicions de la bibliografia d'aquest treball (en Febrer, na Gallina, en Bulbena, en Sagarra, en Petrocchi, en Martínez, en Mira,) i, és clar, la d'en Ferrer.

Text

**SENTÈNCIAS CATHÒLICAS DEL DIVÍ POETA DANT FLORENTÍ, COMPILADES
PER LO PRUDENTÍSSIM MOSSÈN JAUME FERRER DE BLANES**

MDXLV

Imatge inserida a l'edició de 1545 (pàgina [2] de l'original, 16 cm).
Representació de la Santíssima Trinitat

[LLETRA DEDICATÒRIA]

Sentèncias cathòlicas y conclusiones principals del preclaríssim theòlech y diví poeta Dant florentí, de molta utilitat y salut per a las ànimas: compilades y exposades per lo savi e cathòlic chrestia mossèn Jaume Ferrer de Blanes, dirigides per son criat Raphael Ferrer Coll a la molt il lustre y devotíssima senyora dona Hippòlita de Liori y de Requesens, comtessa de Palamós.¹

Molt il lustre senyora, com sempre sia estat molt affectat en obeyr y servir a vostra senyoria, majorment en obra de la qual, migensant la divina gràcia, tinch per cert se podrà seguir no poch profit per a les ànimes, me ha paregut dirigir a vostra senyoria aquest breu tractat o sumari, lo qual, après la mort del dit mon predecessor, trobí escrit de sa mà entre sos llibres y en lo loch més retret de son estudi.

Perquè, com era home de molt clar y gentil enteniment y subtilíssim ingeni, tenint encara grandíssima pràctica axí en coses de la mar com de la terra, per haver navegat, especialment en les parts de levant trenta-tres anys, e molt sercat e visitat la sanctíssima casa e terra sancta de Jesusalem, e ja més part de Egipte, Al-Cayre,² Domàs,³ Al-Xiu,⁴ Venècia e moltes altres parts e províncies del món, e axí en servey dels Reys Cathòlics de Hespanya, don Ferrando y dona Ysabel, y del rey don Alfonso de Nàpols y de son fill don Alfonso, rey de Cypre, com en las letras dels mateixos reys encara se mostra, e altrament, perquè ere molt gran

¹*dona Hippòlita de Liori i Requesens, comtessa de Palamós* Na Hipòlita Roís de Liori i Requesens (València, circa 1479 – Madrid, 1546), va ser la segona esposa del governador general de Catalunya, en Lluís de Requesens i Joan de Soler (1435-1509). Així, al 1501, als vint-i-dos anys, quan el marit en tenia seixanta-sis, entrà a formar part d'una de les famílies catalanes més prestigioses del Cinccents. Aviat, però, ell va morir, al 1509, i ella va esdevenir una vídua rica i poderosa: una dona de negocis. Va tenir una filla, n'Estefania, que es va casar amb el preceptor del futur rei d'Espanya, en Felip II. El títol de comtessa de Palamós, tot i que no li pertanyia de dret, el va fer servir la resta de la seva vida i així, les seves cartes, a què tenim accés, les clou, seguint un costum de l'època, amb la fórmula «La trista comtessa de Palamós». (REQUESENS / LIORI: 2003, 8)

²*Al-Cayre* Nom històric català del Caire (endònim àrab *Al-Qāhira*: «la victoriosa»), capital d'Egipte. Sota el poder dels mamelucs (1249-1517) esdevingué el veritable centre polític, econòmic i cultural de l'Islam.

³*Domàs* Nom històric català de Damasc (endònim àrab *Dimasq*), capital de Síria. La ruta comercial de Damasc restà oberta als catalans arran de la pau (1370), que liquidà la croada d'en Pere I de Xipre contra Egipte. El 1379 ja hi havia un cònsol de catalans. Vers el 1432, sota el poder dels mamelucs d'Egipte, un conflicte amb el soldà motivà l'expulsió dels catalans de Damasc i Síria.

⁴*Al-Xiu* Nom històric català de Quios (endònim grec *Χίω*), illa grega al davant de l'Àsia Menor. Se suposa i no se sap del cert, com en altres indrets grecs, que és el lloc de naixença de n'Homer. Durant l'expedició catalana a Grècia fou emprada com a base naval per en Ferran d'Aunés, que hi hivernà en 1303-04. Els catalans depredaren l'illa i maltractaren els seus habitants. Més tard Quios fou seu d'un consolat de catalans fins a la conquesta turca, el 1566.

cosmògraph y mirablament pràtich en la mar y experimentat de moltes y grans coses, segons en la mateixa obra clarament se demostra, tenia la vida sua ornada de tantes virtuts que, de aquelles, per mon simple y baix entendre, tinch per millor lo callar per lo que, a procés quasi infinit del seu tant virtuós viure, se poria recitar.

E per haver ell mateix fetes les dites exposicions sobre las més cathòlicas sentències dels tres llibres⁵ del gran theòlech e precelentíssim poeta Dant, hon mirablement se tracta dels profundos e grans misteris de la divina justícia administrada en lo Infern, en Purgatori y en Paradís, amave y estimave molt, com yo mateix ame y vull en major grau, aquest tractat.

Y, encara que breu, porta matèria de spiritual delit y de molt alta intel·ligència, per la qual vostra senyoria, segons té aquella ab molt gran compliment y per ésser tant cathòlica, ab son alt y preclaríssim ingeni més fàcilment compendrà l'orde que lo auctor servà en sa obra, la qual, essent de tant il·lustre judici y mà entesa y favorida, rebrà tant gran lum y perfectió que als bons y cathòlics chrestians serà molt més accepta.

Continuant, vostra senyoria, las molt grans favors y mercès que, per son real ànimo, sempre acostume de fer a sos servidors, entre los quals ho ere, y no en grau inferior, lo mateix auctor, del molt il·lustre senyor don Joan de Gallano,⁶ pare de vostra il·lustre senyoria, ambaxador que fou del Cathòlic Rey, com en la mateixa obra fa de sa senyoria expressa menció.

⁵ *tres llibres* En Rafael Ferrer Coll, editor primer de l'obra d'en Ferrer, fa referència als tres llibres; és a dir, *Infern, Purgatori i Paradís*, que constitueixen els cent cants de la *Commedia* d'en Dant Alighieri (Florència, 1265 – Ravenna, 1321). La *Commedia* (títol italià original de l'obra, que en Ferrer fa servir) és fet a glòria i lloança de na Beatriu, l'estimada de Dant; no gensmenys, l'obra té un clara intenció sacra, d'establir el camí de la salvació dels cristians i, com a tal camí, es recorre en un viatge pels dits tres indrets de la geografia cristiana; alhora que se cita, es comenta i es dialoga amb tot l'univers intel·lectual conegut a l'època de composició del poema: política, religió, filosofia, ciència... res no resta oblidat. El primer llibre de la *Commedia*, *Infern*, té un cant inaugural, de contextualització general i, tot seguit, s'inicia el trajecte per l'infern, espai que té forma de con inverted i que abasta des de la ciutat de Jerusalem fins al centre de la Terra, amb trenta-tres cants, on es veuen les penes a què són sotmesos els pecadors (luxuriosos, traïdors, hipòcrites) i on, al fons de tot, hi ha en Satanàs. El segon llibre, *Purgatori*, amb trenta-tres cants, no és un avenc com l'infern, que implica una caiguda fins al centre de la Terra, és una muntanya que els pecadors, els qui no han estat condemnats inexorablement com els d'infern, van escalant fins que, feta la penitència escaient i remuts dels pecats comesos, arriben al cim. El tercer llibre, *Paradís*, de trenta-tres cants, se situa al cim de la muntanya del purgatori, on na Beatriu li farà de guia pels deu cels que conformen el paradís (Lluna, Mercuri, Venus, Sol, Júpiter, Mart, Saturn, el de les estrelles fixes, el cel cristal·lí i el desè cel, l'Empiri); cadascun d'aquests cels, talment com havia esdevingut a l'infern i al purgatori és habitat per un grup característic de bons cristians. A l'Empiri hi ha la Trinitat, la mare de Déu, els sants, els bons cristians i na Beatriu, qui acollirà en Dant en aquest sùmmum de perfecció.

⁶ *Joan de Gallano* En Joan Roís de Liori i de Mur (? – 1495), vescomte de Gagliano, descendent d'una família que, procedent d'Aragó, s'establí a València arran de la conquesta del segle XIII. El nom utilitzat per en Rafael Ferrer Coll, com sovint s'hi feia, no correspon als noms de família i sí al d'algun dels títols nobiliaris que es posseïa.

E perquè yo no degenera del dit mon predecessor vers lo servey de vostra senyoria, humilment li presente lo sobredit breu tractat o sumari repartit en tres

parts.⁷ La primera tracta com sopra totas cosas devem conèixer, amar y tembre a nostre senyor Déu; la segona, conèixer a si mateix; la tercera, pensar sovint que havem de morir. Suplicant quant més affectadament puch y dech a vostra senyoria lo mane benignament acceptar y, com a molt cathòlica que és y filla de tant il lustre pare, qui, entre moltes altres facultats en què entenia era grandíssim dantista, y encara proceyr de auctor qui de sa senyoria era affectatíssim servidor, merexent correctió, vostra il lustre senyoria lo mane esmenar, segons lo mateix auctor e yo sempre sotmetem aquell als doctes y cathòlics de Sancta Mare Sglésia.

⁷ *tres parts* En Rafael Ferrer Coll fa esment de les tres parts que formen el text titulat *Conclusions y auctoritats sumptes de las comèdias del preclaríssim poeta, divinal y gran theòlech Dant florentí comentades per diversos excel·lents doctors*. En aquesta menció no es fa referència a la resta de textos, del volum que s'adreça a la comtessa de Palamós, na Hipòlita Roís de Liori i de Requesens. Se segueix, en l'ús del nombre tres, la tradició que el lliga amb la tradició cristiana, aplicada per en Dant Alighieri i tants d'altres; talment com el trenta-tres va lligat a l'edat de Jesucrist i que, encara avui, és vigent amb aquesta justificació o d'altres de caire més laic: *omne trium perfectum; binum vero imperfectum*.

[PRIMERA PART]

Conclusions y auctoritats sumptes⁸ de las comèdias del preclaríssim poeta divinal y gran theòlech Dant florentí, comentades per diversos excel·lents doctors.

⁸ *sumptes* Preses (<*súmô, is, ere, sumpsi, sumptum*: prendre).

[PROEMI]

Jesuchrist,⁹ en nom del qual totes coses començades aconseguixen bon fi.

Fou Dant, en la ciutat de Florensa, home de molt antich y generós linatge, decendent dels antichs romans, huna de las dotze casas que, per regir la dita ciutat, foren tramesas per lo Senat, après que la rebel·lió de Fièsola¹⁰ fou feta, que primer era Florensa axí anomenada.

Y après conquistada per lo Senat, per los seus dos capitans, Florís y Renso, per càstich de la rebel·lió perderen lo propi *situ*¹¹ y enderrocaren la ciutat y mudaren-la en loch més baix, en lo pla, y posaren-li nom Florensa, a memòria y honor de Florís i Renso, qui la havien conquistada ab molt grans perills y traballs.

E en la dita ciutat nasqué Dant, resplendor de la itàlica província, y cresqué en tanta doctrina y sciència que lo seu enteniment fou reputat quasi hun temple de divina sapiència y la vida sua ornada¹² de tantas virtuts, quant per ley y per rahó humana a l'home porta obligatió, segons clarament se mostre per les obres sues, altament testificades per molts doctors dels principals de Itàlia, los quals, ab longa y laboriosa diligència, han comentats los seus mirables¹³ tres llibres de las suas comèdias; obrint y declarant los arcans y ocults senys de aquells; cosa, en sert, més divina que humana.

E la causa e fi del poch *que* en aquest breu sumari diré és que sia hun recort exhortatiu per aquells qui, desijosos de hoyr y entendra los profundos misteris de la divina justícia administrada en lo Infern y en Purgatori y en Paradís, punint y castigant en la presó eterna, sens fi, los depravats peccadors, los quals, en aquest món nunca foren vius, menyspresant la sancta ley y manaments de nostre senyor Déu, y, en lur peccat, morint fora de l'orde de nostra Sancta Mare Sglésia, són trabucats al suplici del foch infernal. Y asò és lo contengut del primer libra de *Infern in confuso*.¹⁴

En lo segon¹⁵ libra, del *Purgatori*, són contengudas las penas de aquellas ànimas santas qui, perquè són conformas ab la divina voluntat, són contentas de

⁹ El text comença amb un crismó (del llatí *Christi monogramma*) o cristograma, IHS. S'ha transcrit *Jesuchrist*, l'opció pròpia d'una invocació inicial a l'Edat Moderna.

¹⁰ *Fièsola* Fièsola, municipi de la província de Florència, a 6 km de la capital.

¹¹ *situ* En llatí: situació, lloc.

¹² Entengui's: 'y la vida sua [fou] ornada'.

¹³ *mirables* Admirables.

¹⁴ *in confuso* En italià: que es troba en estat de desordre, de confusió.

¹⁵ *segon*] *sesegon*.

comportar cascuna la sua pena fins que la divina justícia sia satisfeta a cert temps termenat e finit.

E lo ters libra, del *Paradís*, conté la ineffabla e incompresensible¹⁶ glòria dels elets,¹⁷ axí de natura angèlica com de natura humana; matèria de tanta sublimitat y jocunditat *que* seria quasi impossible als lectors, legint, de no sentir y gustar alguna part de aquella glòria, si ja, donchs, no era algun¹⁸ lector reprovat del nombre dels prescits.¹⁹

E perquè yo no confie del meu indocte enteniment, *que* no pogués haver deviat²⁰ en alguna part del ver seny de tan alta matèria, per ço, als hòmens de sciència suplique *que* ls plàsia corregir lo *que* yo poria haver errat. E si alguna cosa trobaran, fora dels tèrmens del test ni dels comens de aquell, yo la tinch per revocada y per nul·la. E qualsevulla cosa que trobaran ací ben dita, en ninguna part sia atribuït a mi, sinó principalment a nostre senyor Déu y al nostre preceptor Dant, qui de l'alta influència divina ha rebut tan gran influix, que lo seu angèlich y subtil enteniment ha spirat, vivint en aquesta mortal vida, de tal do de divinal sciència que en los dits tres llibres respandeix la glòria de la sua excelsa magestat,²¹ qui ab pur acte governa tot lo món: cels, terra, mar y los inferns.

E dels dits tres llibres, ço és *Infern*, libre primer, *Purgatori*, libre segon, *Paradís*, libre terç, seran trets alguns documents senyaladament molt necessaris a nostra salvació; entenen, emperò, callar y dexar a part les més altes y profundes conclusions e auctoritats que lo nostre doctor²² divinalment y cathòlica tracta, specialment en lo terç libre del *Paradís*, hon tracta de divina escència, en trinitat de persones y unitat de essència; de la creatió de l'univers, y de natura angèlica, y del peccat de Lucifer, y del cayment seu y dels qui seguiren y adireren a la sua prava²³ y detestable presumció superba; e del peccat del primer home y de la sanctíssima redemptió dels salvats y dels prescits damnats; y de la tremenda justícia de nostre senyor Déu administrada en los inferns segons la gravitat y mesura dels peccats, y de la eternal glòria y electió dels salvats.

Las quals²⁴ tan grans cosas són de tan sublima speculació que, per bé entendre aquellas, ha menester hòmens de gran enteniment y doctrina, e perquè la insuficiència del meu baix entendre no baste a tant, ni a una mínima part, per ço solament pendré, de aquesta sancta doctrina, las més baixes y més intel·ligibles auctoritats, perquè més fàcilment se puga alcansar algun salutífer

¹⁶ *incomprensible* Incomprensible, que no pot ser comprès (< incomprehensible).

¹⁷ *elets* Predestinats a la glòria del Cel.

¹⁸ *algun*] *algun*.

¹⁹ *prescits* Sabuts per endavant, rèprobes, condemnats.

²⁰ *deviat* Desviat, abandonat la dreta via.

²¹ *sua excelsa magestat* La magestat de Déu.

²² *lo nostre doctor* En Dant Alighieri.

²³ *prava* Italianisme: malvada, perversa, perniciosa.

²⁴ *quals*] *quas*.

fruyt, deixant les altas cosas a la perícia y magisteri dels susdits doctors, per los quals restarà la meditació speculativa de aquellas.

E per a mi y per los simples, ab nostra xica barca prou bastarà que, en lo poc fons de l'aygua, no perdent la vista de la terra, naveguem. E los grans doctors, ab lur gran nau, poran segurament discórrer lo gran mar de la profunda doctrina que trobaran en los dits tres llibres.

E açò serà servir l'orde que l'auctor ha dat y manat als²⁵ seus lectors en lo seu càntich segon del *Paradís*, dient en los metres següents:

*O voi che siete in piccioletta barca,
disiderosi d'ascoltar, seguite
drieto al mio legno che cantando varca,
tornati a riveder li vostri liti:
non vi metete in pelagho ché forse,
perdendo me, rimarreste ismarriti.
L'acqua ch'io prendo già mai non si corse;
Minerva spira, et conducemi Apollo,
et nove Muse mi dimostran l'Orse.
Voialtri pochi che drisaste il collo
per tempo il pan de gli angeli, del quale
vivesi qui ma non si vien satollo,
meter potete ben per l'alto sale
vostro navigio, servando mio solco
dinansi a l'acqua che ritorna equale.*²⁶

En los quals metras apar com l'auctor, entrant a tractar las altas y mirables cosas del dit ters libre del *Paradís*, primerament, dóna comiat als simples²⁷ lectors y de poca doctrina, que en lo mar de las scièncias naveguen en xica barca, y exhorta y convida los hòmens de sciència theològica que, pus tenen nau de doctrina, segurament poran alçar las vel·las y, navegant, entrar en lo profundo mar seguint la sua doctrina que jamés²⁸ per altra²⁹ nunca³⁰ de tal modo fou tractada. E, ancara que la intencion mia és tractar de las més baxas cosas dels dits tres llibres, per força se hauran aportar algunas grans auctoritats, per venir a la conclusió demostrativa de la matèria qui s té a tractar, però las majors y més altas restaran –com ja és dit– a la interpretació y magisteri dels prenomenats doctors.

²⁵ *als] al.*

²⁶ *Commedia*. Pa II,1-15 Vosaltres, gent senzilla, desitjosos d'escoltar, aneu ben dret darrere meu, remireu els vostres dubtes i, si en teniu, no em seguïu, perquè, si em perdeu, restareu perduts. Explicaré allò que mai ningú no ha explicat. Seguiu-me, doncs, si teniu capacitat, ara que podeu, que aviat ja no em tindreu a l'abast.

²⁷ *simples] siples.*

²⁸ *jamés* Mai abans.

²⁹ *per altra* Per algú, altre, que no fos en Dant.

³⁰ *nunca* Llatínisme (<*nunquam*): mai.

[I. DE CONÈIXER DÉU]

Entre todas las cosas necessàries a l'home per aconseguir lo seu fi y beatitut eterna principalment són tres. La primera y, sens comparatió, major és conèixer y amar a nostre senyor Déu, tement y obeint la sua infinida magestat sobra todas cosas, ab pura i simple fe, cathòlicament, segons mana la Sancta Església Romana. La segona és conèixer si mateix y entrar en lo exhamen de la sua consciència. La terça és sovint pensar que té morir y com té a venir davant lo tribunal, juý de nostre senyor Déu, cosa qui tremenda y de gran spant deu ésser als peccadors, y encara als justs.

E primerament, segons doctrina sàtira dantista, serà dat orde y principi en qual manera las alas del nostre enteniment poran volar a l'alta contemplació de la notícia y vera coneixensa y amor del nostre creador, lo qual per amor ha creat l'ome y per amor l'à remut;³¹ y per amor de l'home ha creat lo món y totes cosas, axí com és sentència y conclusió de l'auctor, tractant de la creació de l'univers y de natura angèlica en lo seu libra del *Paradís*, en lo càntich XXIX, qu'estant nostre senyor Déu en si mateix, en la sua jocunda, gloriosa e incomprehensible eternitat fora de temps, com a la sua ineffable presciència y summa bonesa plagué, creà totes cosas ensemps, *ut ait Augustinus, Deus incommutabili eternitate vivens creavit omnia simul* et³² *in instant*,³³ sens temps ni discurs algú, axí com en los metres devall scrits mirablement dirà, mostrant que per amor creà Déu l'ome y totes coses, y no gens per créxer ni augmentar glòria a la sua perfectíssima deïtat y natura, en la qual no s pot ajustar³⁴ ni disminuyr glòria ninguna, perquè a la sua eternal natura no s pot aplicar accidèntia ni contingència, perquè en si mateix és lo perfectíssim y complit bé infinit, *qui est se ipsum*,³⁵ sens mutació ni varietat ninguna.

Y lo món, abans que fos creat, ab sos provehüts compliments, eternalment és en las ydeas del seu enteniment divinal, per modo exemplar, e com lo creà, surtí en acte. E són, aquests, los metres qui s segueixen:

*Non per haver ad sé di bene acquisto,
ch'èser no può, ma perché suo splendore
potesse, risplendendo, dir «Subsisto»,
in sua eternità di tempo fore,*

³¹ *remut* Redimit.

³² *et] &c.*

³³ *ut ait Augustinus, Deus incommutabili eternitate vivens creavit omnia simul et in instant* En llatí: com diu Agustí, Déu, eternitat incommutable eternament vivent, va crear tot simultàniament i a l'instat. AURELIUS AUGUSTINUS, SANT AGUSTÍ, *De genesi ad litteram*, llibre VIII, capítol XX. (AGUSTÍ 1836: 434) / (SAKAMOTO 2010: 198).

³⁴ *ajustar* Afegir.

³⁵ *qui est se ipsum* En llatí: qui és en si mateix.

*for d'ogn altro comprender, come i piacque,
s'aperse in³⁶ nuovi amori il primo amore.*

Preterea³⁷

*Forma e materia, congiunte e purecte,
usciro ad esser che non avea fallo,
come d'arco tricolore tre saette.
Et come in ambra, vetro o in cristallo
raggio risplende sì, che dal venire
a l'esser suo non è intervallo,
così'l triforme efecto dal suo sire
e l'esser suo raggìo insieme tucto
sansa distincion nel exchordire.³⁸*

Per los *quals* metras conclou l'auctor *que* nostre senyor Déu, sol per amor de l'home, ha creat lo món y no per créixer glòria a la sua *immutable* eternal natura, com ja és stat dit.

Y après *que* lo primer home caygut de la sua original justícia en *què* lo Senyor lo avia creat, lo volgué *rembra*, la *qual* redemptió fou lo major acte que jamés Déu hage obrat y, per consegüent, lo per *què* li som més obligats, de la qual sanctíssima redemptió molt difusament tracta l'auctor ab maravellosa y claríssima expositió en lo setè cantich del *Paradís que comensa Osanna, sanctus Deus sabaòth, superillustrans claritate tua felices ignes horum malath!*³⁹ En lo qual cantich, Dant, metaforizant, finge *que*, en lo cel de Mercuri, la sacra theologia, en *persona* de una bellíssima dona, li declara hun dubte *que* tenia en lo seu enteniment sobra lo modo *que* nostre senyor Déu ha *servat* en la redemptió humana. E diu axí en los metres següents.

*Poco soferse me cotal Beatrice
et cominciò, raggiandomi d'un riso
tal, che nel fuoco faria l'huom felice.⁴⁰*

³⁶ *in* i.

³⁷ *Preterea* En llatí (<*praeterea*>): a més.

³⁸ *Commedia*. Pa XXIX,13-18/21-30 Per què Déu va crear el món? La resposta és que ho va fer sense causa, perquè només Déu és en si i per si, de qui, per generació espontània, van emanar forma (els àngels), matèria (terra, aigua, aire i foc) i la conjunció de forma i matèria (el Cel), amb una simultaneïtat perfecta, perquè en Déu no existeix el temps i, doncs, la creació va ser, que no pas fer-se, sense distinció de principi.

³⁹ *Commedia*. Pa VII,1-3 Himne d'alegria que hom canta pel coneixement sobre Déu: «Osanna, sant Déu dels exèrcits que, des de dalt, inundeu amb la vostra esplendor les joïoses flames d'aquests regnes». Text creat per Dant, a partir de textos on apareixen *osanna* (Ps 118,25), *sabaòth* (Is 1,9) i *mala<cho>th* (SANT JERONI, *Bíblia. Incipit Prologus Sancti Hieronymi in Libro Regum*).

⁴⁰ *Commedia*. Pa VII,16-18 Només amb un somriure, en Dant és feliç, talment com els teòlegs ho són en saber-ho tot.

Mostra, l'auctor, en lo precedent metra que las conclusions theològiques, als bons y cathòlics doctors, és tant jocunda y spiritual delit que estant en hun foch faria l'om sens pena, y tanta amor y caritat poria concórrer en lo contemplant especulatiu sirca las cosas divinas que ja seria, en part, benaventurat; axí com sanct Lorens⁴¹ en las graellas y lo mansuet Steve⁴² als cruels colps de las pedradas, elevats en alta contemplació, la força y poder racional de l'ànima vencé la cruel pena sensible del turment del cors. Y, per semblant, lo gran propheta Daniel⁴³ triumphà stant al mig de feroces leons. Y qui poria pensar la inestimable alegria de aquells tres infants,⁴⁴ cantant y loant Déu, al mig del foc ardent de las spantables flames de la gran fornal encesa de l'inch, pervers, infael, tiran y malvat rey?

Per hon clarament se prove quant són benaventurats aquells qui, menyspreant la gravitat y pes del cors, elevats en alta contemplació de las grans cosas divinas, vivint en aquest món, ja traspàssan los deu cels; però aquests són poch, en respecte dels molts qui treballen per haver sciència lucrativa y aquí termena lur fi. E proseguint la sua matèria, en lo meteix càntich, diu la sacra theologia.

*Secondo mio inefabile aviso,
come giusta vendetta giustamente
fuse punita t'a in penser miso;
ma io te solverò tosto la mente;
Per non soffrire a la virtù che vole
et tu ascolta, ché le mie parole
de gran sentencie te faran presente.
freno a suo prode, quel'huom che non nacque,
dannando sé, dannò tuca sua prole;
onde l'umana specia inferma giacque
giù per secoli molti in grande errore,
fin ch'el Verbo di Dio discender piacque
u' la natura, che dal suo fattore*

⁴¹ *sanct Lorens* Sant Llorenç (Osca, 225 – Roma, 258) va ser condemnat a morir rostit en una graella, per l'emperador romà Valerià, al qual, del foc estant, impertèrrit i amb sentit de l'humor, va dir «Vet, mesquí, que eu són torrat d'aquesta part. Gira'm de l'altra e menya'm.» (VORÀGINE 1977: volum 3,178. Traducció catalana de *Legenda aurea*, text hagiogràfic del segle XIII).

⁴² *lo mansuet Steve* Sant Esteve, diaca (encarregat d'almoines), nomenat per exercir aquest càrrec per l'assemblea de cristians a Jerusalem. Condemnat a ser apedregat, mentre l'hi feien, diu, com qui no fa cas de res, «Senyor, no els tingueu en compte aquest pecat!» i, llavors, s'adorm i mor (*Biblia*. Ac 6,1-8,3).

⁴³ *propheta Daniel* Sant Daniel, a Babilònia (605 aC – 562 aC), sota el regnat d'en Darius el Mede (rei, sembla, inexistent), va ser deixat en una cisterna plena de lleons amb una hiperpedra a sobre perquè no se'n pogués sortir. L'endemà, el rei, amoïnà, hi va anar a veure què i en preguntar, en Daniel, impertèrrit, li respongué «Rei, que visquis per sempre!» (*Biblia*. Dn 6,21-22).

⁴⁴ *tres infants* En Sidrac, en Misac i n'Abde Nagó, personatges de l'Antic Testament. «Aleshores tots tres, a una sola veu, cantaren un himne, glorificant i beneint Déu dins el forn.» (*Biblia*. Dn 3,51).

*se era alungata, unìo ad sé in persona
con l'acto sol del suo eterno amore.
Or drisa'l viso a quel che si ragiona:
questa natura al suo factor unita,
qual fu creata, fu sincera et buona;
ma per sé stessa fu ella sbandita
di paradiso, però che si torse
di via de verità et de sua vita.
La pena dunque che la croce porse
si a la natura assumta se misura,
nulla già mai si iustamente morse;
et così nulla fu di tanta ingiuria,
guardando a la persona che sofferse,
en che era contracta tal natura.
Però d'un acto usir cose diverse:
che a Dio et a' Iudei piacque una morte;
per lei tremò la terra e'l ciel s'aperse.
Non ti de ormai parer più forte,
quando se dice che iusta vendetta
poscia vengiata fu di giusta corte.⁴⁵*

La theologia, en los metras precedents, ha mostrat com, per lo peccat del nostre primer pare, tota la nostra humana spècia fou perduda en damnació irreparable segons nostre natural poder. E, per semblant, ha mostrat com lo Verb, segona persona de la immensa trinitat, per amor de l'home s'és encarnat per obra del Spirit Sanct. Per semblant, ha mostrat com la sacratíssima humanitat de Jesuchrist fou sens màcula, qual fou Adam en lo seu breu stament de innocència, com Déu lo creà perfectíssim sens ningun mancamet. Aprés, solta lo pensament que Dant tenia. Ço és, si la mort del nostre redemptor és stada justa, com, donchs, seran estats los jueus justament punits per haver-lo mort? Y per ço, responent, diu que si nosaltres atribuïm la dita mort a la natura que lo Verb divinal pres,⁴⁶ so és, la humanitat nunca la mort mordé en natura humana a ningú tan justament, per quant en nom y per part de natura humana peccadora fou feta la redemptió. Però, si atribuïm y resguardam la pena y blasma de la dita mort a la persona de Jesús, qui és lo Verb, nunca fou, ni serà, tan cruel ni tan injusta mort y los jueus no podien cometre major ni tan detestable peccat, proceint de llur perversa, ynica⁴⁷ y prava intensió.

⁴⁵ *Commedia*. Pa VII,19-51 El peccat de n'Adam demana una venjança de Déu. Jesucrist és unió d'essència divina i natura humana. La venjança, doncs, és la mort de Jesucrist, mitjançant la qual la humanitat és perdonada i se li obren, de bell nou, les portes del Cel, sempre que faci bondat, és clar. Per raó d'això, la mort de Jesucrist, que és humà, és justa i alegre Déu i els jueus; però, com que també és Déu, la mort és injusta i els jueus han de ser castigats. Aquesta és la justícia de Déu.

⁴⁶ *pres* Prengué.

⁴⁷ *ynica* Iniqua.

Après, en lo mateix càntich, continuant la theologia, la benignitat y misericòrdia divina, solta un'altra qüestió en los següents metras e diu:

*Io veggì' o la tua mente si restricta
de pensier en pensier dentro d'un nodo,
del⁴⁸ qual con gran disio solver s'aspecta.
Tu disi: «Ben discerno ciò ch'io odo;
ma perché Dio volessi, m'è oculto,
ad nostra redention per questo modo».
Questo decreto, frate, sta sepulto
a li ochi di siascuno al cui ingegno
ne la fiamma d'amor non è adulto.
Veramente, però ch'a questo segno
molto si mira et poco si discerne,
dirò perché tal modo fu più degno.
La divina bontà, che da sé⁴⁹ sperne
ogni livore, ardendo in sé, sfavilla
sì che dispiega le beletse eterne.
Ciò che da lei sansa metzo distilla
non a poi fine, perché non si move
la sua imprenta quaxd'ella sigilla.
Preterea
Vostra natura, quando peccò tota
nel seme suo, da questi dignitadi,
come di paradiso, fu rimota;
né ricovrar potiesi, se tu badi
ben soctilmente, per alcuna via,
sansa passar per hun di questi gradi:
O che i Dio solo per sua cortesia
dimesso avessi, o che l'huom per sé isso
avessi satisfacto a sua follia.
Fica mo l'ochio per entro l'abisso
de l'eterno consìglio, quanto poi
al mio parlar distrectamante fisso.
Non potea l'huomo ne li termini soi
mai satisfare, per non poter ir giuso
con umilità obediendo poi,
quanto desobediendo intesse ir suso;
et questa è la cagion per che l'huom fue
da poter satisfar da sè dischiuso.
Dunque a Dio convenia con le vie sue
riparar li huomo a sua intera vita,
dico con l'una, o ver con ambedue.
Ma perché l'opera è tanto più gradita*

⁴⁸ del] dal.

⁴⁹ sé] s.sé.

*da l'operante, quanto più apresenta
de la bontà del core ond'e' è uscita,
la divina bontà que'l mondo imprenta,
di proceder per tucte le sue vie,
ad rilevar la suso, fu contenta.
Né tra l'ultima nocte e'l primo die
si alto et si magnifico processo,
o per l'uno o per l'altro, fu o fie:
ché più largo fu i Dio a dar sé stesso
per far l'huom suficiente a rilevarsi,
che s'eli avesi sol di sé dimesso;
et tucti gi altri modi erono scarsi
a la iusticia, si'l Fillol di Dio
non fussi humiliato ad incarnarsi.⁵⁰*

La sancta theologia, en los sobrescrits metras, declara y solta lo segon dubte que l'auctor tenia, cuió⁵¹ seu enteniment sobra lo modo de la redemptió humana, considerant la gran admiratió de tan gran acte, que lo nostre omnipotent creador sia abaixat en pendra carn humana y en aquella passar tan aserbíssima mort, com⁵² per la sua suprema potència pogués, per infinidas altras vies, fer la redemptió o perdonar sens ningun medi, absolutament, lo crim de la inobediència del primer home. E sobre aquest pensament de l'auctor respon la theologia dient que aquest secret stà sepult y amagat als enteniments de aquells qui las flamas de amor de la theològica sciència no senten. E conclud dient que tots los altras modos éran scasos a la divina justícia si lo fill de Déu no s fos humiliat a pendra carn humana, dient que l'ome en los térmens seus, finits e limitats, no podia satisfer per humilitat lo que, per supèrbia y prosumció, se volgué exalsar com consentí a la temptació del primer traydor⁵³ com li dix que seria axí com Déu y sabia bé y mal si menjava del fruyt a ell

⁵⁰ *Commedia*. Pa VII,52-120 Per què Déu va establir la redemptió del pecat original mitjançant la crucifixió de Jesucrist, havent-ne tantes altres maneres? La resposta és que allò que ve de Déu mai no acaba i, doncs, el càstig de n'Adam i de tota la humanitat posterior no té perdó; només hi ha dues vies de retorn a la situació prèvia, que permeti d'obrir, de bell nou, les portes del Cel als qui facin bondat. La primera, que Déu doni el seu perdó per pura cortesia, sense pena ni càstig. La segona, que l'home, per si mateix, pagui el seu pecat, la bogeria de n'Adam de voler ser com Déu, d'assolir la categoria divina. La primera via no és justa, car no pot haver-hi pecat sense càstig; la segona és impossible, perquè res hi ha a fer que permeti, a l'home, ésser inferior a la divinitat, pagar tan gran i superbiós pecat amb els recursos humans, que mai no arribaran a la mateixa proporció de la desobediència de n'Adam. Déu decideix, doncs, fer realitat les dues vies alhora: perdonar (misericòrdia) i fer pagar (justícia). Déu es fa home en Jesucrist i, en fer-se'n, mostra el seu perdó, ja que això, fer-se home (misericòrdia), permet que la humiliació i la passió de Jesucrist (justícia), entès com el pagament d'un Déu, sigui acceptable per tal d'obtenir la redemptió del gran pecat original. Val a dir, també, que, tot plegat, no pot ser comprès per qui no sent la «theològica sciència», per qui no creu veritablement en la grandesa i bondat immensurable de Déu. Els qui creuen, per contra, tenen obertes les portes del Cel i podran reunir-se amb Déu, gaudir de la beatitud i viure eternament.

⁵¹ *cuió* Llatínisme (<*cuius*, genitiu de *qui*, *quae*, *quod*): del qual.

⁵² *com* Entengui's 'quan'.

⁵³ *del primer traydor* Del diable.

vedat per nostre senyor Déu, qui sol per si mateix havia preservat *aquell* sol arbre per hun domini y senyal universal entre totes⁵⁴ las cosas creadas, de las quals lliberament féu Adam rey y senyor; pus, emperò, sots pena de mort eterna, no li tocàs lo seu tant amat fruyt, lo qual, en feu de directa senyoria, sol per si havia reservat –*com* dalt és dit– en loch y senyal de cens universal. Y aquest detestable transgrés del primer divinal manament puja a térmens infinits per rahó de l'objecta y per ço se exclou lo poder humà en poder satisfacer.

E diu l'auctor⁵⁵ en persona de Adam, en lo càntich XXVI del *Paradís*, en lo metre següent:

*O, fillol mio, non il gustar del legno
fu per sé la cagion di tanto exigliò,
ma solamente il traspasar del sengno.*⁵⁶

Mostra com no solament fou lo crim per lo menjar del fruyt, més encara fou lo pitjor lo infinit excés per voler pujar a térmens infinits, crehent ygualar-se ab Déu en lo saber bé y mal. Donant crehença al tentador menyspresà lo manament de nostre senyor Déu; cosa de molt amarch y dolorós recort, principi y causa de tot nostre mal, misèrias y traballs innumerables.

E per ço, tant quant la culpa fou més *gran*, *tant* més se mostrà la *bondat*, clemència y liberalitat del Senyor qui, sol per lo seu sobirà amor, ha reparat y remut lo nostre perdut bé.

E *per* ço, diu l'auctor que major clemència y amor ha mostrada lo nostre redemptor haver ell portadas, ab penas de mort orrenda, las nostras culpas, y que si ab altre medi o absolutament hagués remès lo crim del transgrés de la original justícia de natura humana, per *hon* és de notar y ab sobirana vigilàntia atendre los faels christians que major bé y més complit mèrit se aquista en, devotament y ab fervent cor y piedós amor, contemplar y meditar los admirables actes de la redemptió nostra que si *cent* anys dejunant a pa y aygua anàssem *per* lo món.

E per so, lo gloriós Pau Segon⁵⁷ y sanct Antoni⁵⁸ y lo devot sanct Onofre

⁵⁴ *totes*] *lotes*.

⁵⁵ *auctor*] *anctor*.

⁵⁶ *Commedia*. Pa XXVI,115-117 El pecat de n'Adam no és pas la curiositat que l'impel·lia i li féu menjar de la poma, no; el pecat és la supèrbia, l'excessiva estima de si mateix amb menyspreu de Déu, la creença que és com Déu i, doncs, poder desobeir-lo.

⁵⁷ *Pau Segon* Pau de Tebes (? , ~228 – Tebes, ~341), monjo d'Egipte, també conegut com Pau l'Ermità. Primer ermità cristià al desert, dels vint-i-dos anys als cent tretze. Els primers quaranta-tres, amb dàtils i aigua; després, un corb li duia dia rere dia un bocí de pa. Hi ha referència als textos medievals catalans on diu «...Mas, con l'enfant agués desahordonatz movimens de cars, per lo tocament de la putana, e no agués armes negunes ab què se'n defezés, ab les dens se tolc la sua lenga pròpia, e en la cara de la putana la escopí. Per la qual cosa el morí, per què ac lauzor de victòria. Per les quals penes Sent Pol fo tant espaordit que en l'ermitatge se'n tornà.»(VORÀGINE 1977: volum 1,145).

Pannuci⁵⁹ gloriós y molts altras, en la vida dels sancts pares, en vida heremitòria nomenats, deixadas las riquesas, honors y possessions temporals per aconseguir lo suppreu fruyt de aquesta santíssima contemplació, quasi fugits de llurs parents y de tot consors humà, elegiren vida solitària en los agrests boscatges y altas montanyas y en las aspras covas; menjant erbas y bevent aygua pura, se contentaven de tal vida, nuus y despullats de roba, y molt més despullats de negocis y turbacions temporals.

L'ànima de aquells, elevada sobra los cels, ja abstractivament en aquest món, gustaven part de la glòria que, ara, eternalment poseexen en lo conseguit fi de llur dolsa contemplació, qui no penseu que de grans retaules ni ystòrias, en lurs deserts, fos acompanyada, sinó en una xica y molt estreta cel·la, sircuïda de grans rocas, era lur repòs; y devant la cel·la, al peu de una gran creu de fust sense or, agenollats la major part del dia y de la nit, ab làgrimas de amor dresadas al nostre redemptor, thesorizavan aquelles en los infal·libles thesors de Paradís.

Y aquesta semblant y sanctíssima vida de tal contemplació elegí lo gloriós Sagimon,⁶⁰ fill del duc de Brugunya⁶¹ y nebot del rey de França, lo qual, fugint de las reals grans honors y delicat viure, vist y conegut, lo jovenet, lo gran perill de tal estament, deixadas las suas ricas vestiduras, ab pobre àbit de hum simple pelegrí, pres son camí y, per divina providència, pervingué en Cathalunya, en lo vezcomtat de Cabrera y en la més alta montanya anomenada Monseny, en la més aspra y solitària part de aquella, en una streta cova féu una xica cel·la, en la qual, contemplant los grans actes de la sanctíssima redemptió nostra, aprés molts anys de la sua gloriosa y molt aspra vida, finí los seus benaventurats dies. Y ara, en la gran Ciutat de Déu, ell y los altras demunt dits sancts pares posseixen los grans palaus, en loch de las stretas cel·las que abitaren en aquest món.

⁵⁸ *sanct Antoni* Sant Antoni del Porquet (Memfis, 250 – Kolzim, 356). Es va retirar al desert de Nítia, Egipte, vers el 270. Hi ha referència als textos medievals catalans on diu «E quant assò ac dit Sent Antoni, lo tauler esvaney, axí com fum. Enaprés él atrobà una massa d'or mot gran, mas mantenen, devant él, fo esvaneyda. Enaprés el se'n fugí en un mont, en lo qual estec XX anys, e aquí el resplandí per ses nombre de miracles.» (VORÀGINE 1977: volum 1,160).

⁵⁹ *sanct Onofre Pannuci* Sant Onofre o sant Nofre va ser un anacoreta egipci del segle V. Un altre personatge, sant Pannuci, desitjós de conèixer com vivien els ermitans del desert, el va visitar i en va escriure la vida, la de sant Onofre, de què se'n van fer diverses còpies manuscrites als segles XV i XVI, on diu «...car io men vaig al hermitatge per fer penitencia e puxa saluar la mia anima qui es molt peccadora.» (HERNÁNDEZ 1993-1995: 234). Així, el nom de n'Onofre Pannuci és una combinació de sant i biògraf.

⁶⁰ *lo gloriós Sagimon* Sant Segimon, (?s.V – ~Orleans,524). Rei de la Borgonya que, segons s'explicava a la Catalunya medieval, va viure com a ermità en una cova del Montseny (516-520).

⁶¹ *Brugunya* Borgonya (de nom històric Burgúndia), territori al voltant de Lió, dominat pels burgundis, procedents de Polònia, durant la segona meitat del segle V, dels quals en va prendre nom el regne que van constituir, tot substituint l'administració de l'Imperi Romà.

Y axí ho promet la Senyora Nostra en lo seu càntich, dient *esurientes implevit bonis et divites dimisit inanes*;⁶² paraules, en sert, de molt gran consolació per als bons pobres y de molt gran spant als rics, y de tremenda consideració, encara que absolutament no sia entès per a tots; però no sé qui serà aquell qui's reputarà ésser just y bon rich, perquè, en sert, tal stament és molt perillós.

E tornant al propòsit, encara que nosaltres no pugam satisfer de equiperant satisfacció al creador, al tan gran bé com és lo ésser de la creatió y, molt major, de la clementíssima redemptió y altràs innumerables beneficis, pur⁶³ al manco y de necessitat som obligats amar-lo sobra totas cosas, axí com per la sua ley divina ha manat, dient *dilige dominum deum tuum extoto corde tuo et ex tota anima tua et*.⁶⁴

E per ço diu l'auctor en lo càntich XXVI del *Paradís*, en lo metra que 's segueix.

*Et io udi': «Per intellecto humano
et per auctorita a lui concorde
d'e tuoi amori a Dio guarda il sovrano.»*⁶⁵

E com a nostre senyor Déu no l pugam amar sinó que primer lo conegam, per ço l'auctor, seguint la opinió de sanct Tomàs,⁶⁶ diu que la beatitut nostra y de l'àngel consiste en conèixer nostre senyor Déu. E per ço diu en lo càntich XXVIII del *Paradís*, en lo següent metra,

*Quinci si può veder como si fonda
l'esser beato ne l'acto che vede,
non in quell que ama que poscia seconda,*⁶⁷

Mostra l'auctor en aquest metra que l'enteniment preceheix la voluntat.

E per ço dix lo nostre redemptor *hec est vita eterna ut cognoscant unum deum verum et*,⁶⁸ el qual acte de conèixer és de l'enteniment y no de la voluntat. E perquè

⁶² *esurientes implevit bonis et divites dimisit inanes* En llatí: *omple de béns els pobres, i els rics se'n tornen sense res*. *Biblia (Vulgata)* Lc 1,53. Vers del *Magnificat*, himne atribuït a la Verge Maria. Aquest fragment torna a sortir citat a la pàgina 87 d'aquest treball de recerca.

⁶³ *pur* Arcaisme: també, així mateix.

⁶⁴ *dilige dominum deum tuum extoto corde tuo et ex tota anima tua et* [*ex tota fortitudine tua*] En llatí: estima el Senyor, el teu Déu, amb tot el cor, amb tota l'ànima i [amb totes les forces]. *Biblia (Vulgata)* Dt 6,5.

⁶⁵ *Commedia*. Pa XXVI,46-48 Intel·ligència pròpia i autoritats en la matèria estableixen que l'amor més gran ha de ser destinat a Déu.

⁶⁶ *sanct Tomàs* En Tomàs d'Aquino (Aquino,1225 — Fossanova,1274), monjo de l'orde dels Predicadors (dominicans), filòsof i teòleg. Autor, entre d'altres, de *Summa theologica*, on exposa tota una teoria del coneixement: coneixem el món i en diem Déu (*et hoc dicimus deum*).

⁶⁷ *Commedia*. Pa XXVIII,109-111 Com diu n'Aristòtil, el coneixement és anterior a l'afecte i el desig i en Dant diu que la beatitut o possessió definitiva de Déu i, tot seguit, de la felicitat perfecta, tranquil·la, es té amb la visió de Déu. I aquí arribats, a la visió de l'obra de Déu, esdevé l'acte d'amor i afecte sense límits.

conèixer y entendre nostre senyor Déu és la major y més alta sciència dels àngels y de l'home, y en aquest món no l pugam conèixer perfectament sinó per *inigmate* y *abstractive*,⁶⁹ per ço lo gloriós sanct Pau Apòstol, per dar doctrina y llum als elevats enteniments *contemplatius*, diu axí: *invisibilia dei per ea que facta sunt intellecta conspiciuntur* et cetera.⁷⁰

Per la qual necessària doctrina és menester en aquesta mortal vida, per aconseguir la glòria e vida eterna, treballar en conèixer lo nostre creador com a primera causa de totes las creadas causas y regla nostra y de totes cosas visibles e invisibles, contemplant la grandesa, bonesa y suprema potència de la sua immensa deïtat, la qual clarament coneixerem per les sues admirables obres, que són tals y tantes y tan grans que traspassen la facultat del nostre enteniment, axí com ab gran delit y alegria cantava lo gran propheta Davit⁷¹ en lo salm CLII, dient: *memor fui dierum anticorum meditatus sum in omnibus operibus tuis et in factis manum tuarum meditabar* et cetera.⁷²

E per ço, si Davit sanctíssim y lo apòstol sanct Pau, secretari de nostre senyor Déu, *quia vidit arcana dei in tercio celo assumpto et raptò*,⁷³ se adelitaven, en aquest tan alt misteri, de las mirables obras del creador per aconseguir la notícia y conexensa de la sua sublima magestat; per semblant, és gran rahó y cosa molt necessària que nosaltres peccadors, qui en lo fanch dels negocis temporals estam submersos, alsem los ulls del nostre enteniment en aquest tan sanct y gloriós estudi de contemplació, qui és lo més alt y excel·lent acte y ofici de tots los altres *ut ait redemptor noster dicens «Maria optimam partem elegit»* et cetera.⁷⁴ Y sert seria molt mal senyal de aquells qui la dolso de tal delit spiritual no gusten per lur culpa e negligència. E primerament havem de contemplar los cels ornats de tantes bellesas, de las quals parla lo nostre doctor en lo càntich XIII del

⁶⁸ *hec est vita eterna ut cognoscant unum deum verum* et En llatí: aixó és la vida eterna, que us coneguin a vós, únic Déu veritable, i [...]. *Biblia (Vulgata)* Jo 17,3; encara que, literalment, diu *haec est [autem] vita aeterna, ut cognoscant [te] solum verum Deum et*.

⁶⁹ *inigmate* y *abstractive* En llatí modificat: el misteri i l'abstracció.

⁷⁰ *invisibilia dei per ea que facta sunt intellecta conspiciuntur* et cetera En llatí: allò que ell té d'invisible es fa visible a la intel·ligència a través de les seves obres etcètera. *Biblia (Vulgata)* Rm 1,20; encara que, literalment, diu *invisibilia [enim ipsius a creatura mundi] per ea qu[a]e facta sunt intellecta conspiciuntur* et cetera. Sant Pau Apòstol (segle I).

⁷¹ *Davit* En David (Betlem, ~1040 aC – Jerusalem, ~970 aC), rei de Judà (~1010 aC) i d'Israel (~1002 aC). La tradició bíblica li reconeix l'autoria de setanta-tres psalms, sent la veu de Déu a la Terra, és a dir, un dels profetes, ja que, literalment, segons la *Biblia* 2S 23,2: «L'espirit de Jahvè parla per mi, tinc la seva paraula a la boca.»

⁷² *memor fui dierum anticorum meditatus sum in omnibus operibus tuis et in factis manum tuarum meditabar* En llatí: tot evocant el record dels temps antics, meditant les vostres proeses, considerant les obres de les vostres mans. *Biblia (Vulgata)* Ps 142,5; encara que literament, diu *memor fui dierum antiquorum meditatus sum in omnibus operibus tuis in factis manuum tuarum meditabar*.

⁷³ *quia vidit arcana dei in tercio celo assumpto et raptò* En llatí: com que va veure els misteris de Déu al tercer cel en un tres i no res.

⁷⁴ *ut ait redemptor noster dicens «Maria optimam partem elegit»* et cetera En llatí: com el nostre redemptor dient «Maria ha escollit la bona porció» etcètera. A la *Biblia (Vulgata)* Lc 10,42 hi apareixen les paraules de Jesucrist, encara que, literalment, diu *Maria optimam partem elegit*.

Purgatori, exclamant y reprenent la bestial ygnorància e negligència de natura humana, dient:

*Chiamavi'l cielo i'ntorno vi sì⁷⁵ gira,
mostrandovi le sue beletse eterne,
et l'ochio vostro pur a terra mira;
onde vi bacte qui tucto discerne.⁷⁶*

En aquest precedent metra contempla l'auctor las excelsas bellesas dels cels, per las quals las sanas y clares intel·ligèncias poden argumentar qual és aquella divinal Ciutat de Paradís, de la qual lo gran doctor sanct Agostí,⁷⁷ tractant de aquella y de las mirables y excel·lents cosas de aquell celestial regne, sol de aquesta matèria scrigué XXII libres de *La ciutat de Déu*,⁷⁸ axí intitulats.

E per ço, lo meu dir en aquest loch serà molt curt, a respecte del que a tal contemplació, a procés infinit se poria estendre, però del molt dient, algun poch no serà sens algun fruyt migensant la gràtia y bon dat divina, qui per sa acostumada clemència suplirà en la falta del que més dir se poria de la sua glòria y laor.

Segons altament y profunda tracta lo nostre auctor en los seus mirables tres libres de las suas comèdies, dels quals salutífera y òptima doctrina poran pendra los sapients y catòlics lectors, los quals, per fer-los molt atents, los convida en lo càntich novè de *l'Infern*, hon tracta de la pestíffera y bestial intemperàntia del mal home intemperat.

*O voi c'avete li'ntellekti sani,
mirate la doctrina che s'asconde
socto el velame de li versi strani.⁷⁹*

Mostra l'auctor en lo present metra la gran diligència y atenció que deu haver lo lector en la speculació de las scièncias. E per ço, seguint l'orde de la contemplació de las cosas creadas, considerem la sfera⁸⁰ octava del firmament, qui és lo vuytè cel, on estan totes las stelas fixas de diversas magnituds y

⁷⁵ *sì*] *ssì*.

⁷⁶ *Commedia*. Pg XIV,148-151 L'ésser humà no mira les belleses del Cel, només les que té al davant, a la Terra, i Déu, qui tot ho veu, doncs, el castiga.

⁷⁷ *sanct Agostí* Sant Agustí (Tagaste, 354 – Hipona, 430). Bisbe d'Hipona (a l'actual Algèria). És reconegut com el més important pare de l'Església cristiana. Va escriure innumbrables textos.

⁷⁸ *La ciutat de Déu* Text de sant Agustí (*De civitate Dei*), escrit entre 412 i 426, amb vint-i-dos llibres, on estableix la seva teologia de la història, que és un triomf lent però progressiu de la voluntat divina. Al llarg del temps, hom pot veure dues ciutats en pugna: la Ciutat de Déu, constituïda per tots aquells qui es mouen per l'amor de la caritat, i la Ciutat del Món, integrada pels qui es deixen dominar per l'egoisme. L'Imperi Romà havia desaparegut, segons ell, per rão de corrupció i no pas per l'abandó dels déus pagans ni altra causa que no fos la voluntat divina.

⁷⁹ *Commedia*. In IX,61-63 Els intel·ligents han de saber comprendre què s'hi diu als versos que els ignorants veuen estranys.

⁸⁰ *spera* Esfera.

escèncias. Y són *tantas*, que lo nombre de ellas excedeix lo nostre enteniment y quiscuna té, en l'orde de natura, son ofici y virtut, agent y obrant, migensant lo concurs divers dels set cels planetars, en aquella, inferiors y los quatre *alements* en la matèria prejassent, de la qual se produeixen totes las cosas vivents en aquest món inferior, en los *alementats corsos*, axí en la natura de las *plantas* de diverces spècias com en los animals irracionals, axí volàtils com terrestres, y la part nostra censitiva *corpulent*a, per semblant.

E totes las cosas demunt ditas, proceint de la *constitució* celèstia e influix demunt dit, mogut per intel·ligència de hun àngel en quiscun cel, donen mirable compliment al gran y mirable art de nostre senyor Déu, qui totes cosas ha creadas y ordenadas a proveït fi.

E per ço los antichs filòsophs, fora de ley divina, sol en lur pur enteniment natural constituïts, discorrent y racionant sobre lo *gran* mar de las cosas sobreditas, de natura conegueren primera causa, la qual nomenaven *magnus artifex*,⁸¹ principi universal de totes cosas, y en aquest gran libre general de las cosas creadas, poden i deuen legir, axí los *ygnorans* com los doctors, perquè no serà pastor ni home de baixa condició qui, al die del tremende juý universal, se puga escusar devant nostre senyor Déu de no haver-lo pogut conèixer y, per *consegüent*, amar sobre totes cosas.

Y en asò basta rahó molt evident y clara, perquè lo pastor a la montanya, mirant de nits los cels stelats y axí maravellosament ornats de tantas bellesas y diversos moviments, y, contínuament, mira lo mirable *generar* del seu bestiar y lo anyell coneix la veu de la ovella, mare sua, en la hora mateixa *que* és nat y, entre mil ovelles, de dia ni de *nit*, no *pendrà* la mamella de altra ovella sinó de la pròpia mare; e per semblant, mira tot l'*any* lo pastor y lo pagès lo marvellós *pul·lular* y créixer y nàixer dels blats y plantas sobre la terra, y quiscun arbre dar son fruyt de tantas naturas y diversas sabors. Cosa en sert que lo doctor, reclús en lo seu estudi, no n veu, sinó per doctrina e sciència abstractivament, y lo pastor y pagès contínuament *intuetive*⁸² y sens enpaix.⁸³

E per ço, donchs, ¿qual serà l'ome qui s puga escusar de no haver pogut *conèixer* y amar a nostre senyor Déu sobre totes coses, com a primera causa, creador, sustentor y proveïdor universal de tot lo món, ab lo seu poder infinit?

Y de las cosas desús ditas resulta una màxima conclusió: que las creaturas (sol, luna, steles y totes altres cosas visibles e invisibles) no són causa de si mateixas; ans, de necessitat, han haver hagut creador, lo qual és nostre Déu y supprem senyor, digníssim de ésser amat, temut, loat y honrat sobra totes cosas ab sobirana vigilansa y voluntat firma.

⁸¹ *magnus artifex* En llatí: gran faedor, gran artista.

⁸² *intuetive* En llatí: intuïtivament.

⁸³ *enpaix*: Obstacle, impediment.

E per ço lo nostre auctor ab la sua gran nau de sciència, navegant en l'alta mar de las cosas creadas, a gran lahor y glòria del creador, alsant las velas del seu enteniment, escriu en lo càntich segon del *Paradís* los metras següents, los quals són de tanta speculació que és menester al lector estar atent y que tinga doctrina; en altra manera, seria com aquell qui va pescar y no té l'art.

*Dentro dal ciel della divina pace
se gira un corpo nella cui virtute
l'esser di tucto suo contento giace.
Lo ciel seguente, c'a tante vedute,
quel'esser parte per divese esence,
di lui distracte et di lui contenute.
Li altri giron per varie differense
le distinction che dentro da sé⁸⁴ anno
dispongono a lor fin et lor semense.
Questi organi dal mondo così vanno,
como tu vedi giù di grado in grado,
che di sù prendono et di soto⁸⁵ fanno.
Preterea
Lo moto et la virtù d'e santi giri,
come dal fabro l'arte del martello,
da' beati motori covien che spiri;
[...]⁸⁶
Et come l'alma dentro a vostra polve
per differente membra e conformate
a diverse potense se risolve,
cosí l'intelligenza sua bontate
mutiplicate per le stelle spiega
girando sé sovra sua unitate.⁸⁷*

En los precedents metras, l'auctor mostra lo excel·lent orde y magisteri ab lo qual nostre senyor Déu ha creats los cels y tot lo món, lo qual orde és forma substancial de l'universsens lo qual sustentat no s'poria, axí com lo cors nostre no pot estar ni viura sens l'ànima racional, la qual és la forma substancial de l'home.

E declarant lo dit orde, posa primer lo cel Empíreo,⁸⁸ qui és lo dezè cel, e inmoible y lloc del nostre Paradís. Lo segon cel és lo novè y és lo primer moible,

⁸⁴ *se]* *ssé*.

⁸⁵ *soto]* *ssoto*

⁸⁶ Hi manca una tercina (en italià, *terzina*), sense que hi hagi cap connexió lògica; potser sigui una errada de l'impressor (decasíl·labs 130-132).

⁸⁷ *Commedia*. Pa II,112-123/127-129/133-138 El cel Empíreo ens mostra, en la seva immobilitat, la grandesa, la bondat i la bellesa que és el mateix Déu. D'aquí, de dalt de tot cap avall, s'escampa la intel·ligència divina en les diverses essències: estels i la resta de creacions divines.

⁸⁸ *Empíreo* Empíreo, el cel primer i immòbil, on resideix Déu, dintre del qual hi ha els cercles mòbils on són situats la resta de cels.

quiamotu raptō,⁸⁹ en XXIII horas fa son cors de orient a occident y, ab la sua potentíssima revolució y velocitat, se'n porte ab si la octava sfera, *sive*⁹⁰ firmament y lo zodíach y tots los inferiors cels planetars, los quals per diverces escèncias reben lo influix de la dita sfera octava y del zodíach, las quals constil·lacions y segones causas superiors genéran y produeixen y corrompen en aquest món totas las innumerables diversitats dels corsos alementats de las spècies diverses creadas per nostre senyor Déu, *magnus artifex* omnipotent.

E perquè dels corsos dels cels demunt és estat dit alguna cosa, ara resta a dir dels alements y de lurs effectes y com quiscú té son determenat loch en lo seu simple ésser, los quals migensant lo potent influix dels corsos superiors, en lo subjecte de la matèria prejaent, sempre obren y administren *usque ad ultimum*⁹¹ de llur potència, virtut generativa y corruptiva, en las spècies corruptibles, dels quals alements diu lo filòsof, en las sues *Metauras*,⁹² *elementa in quatuor dividuntur est enim terra tan quam mundi centrum in medio omnium cita, sirca quam aqua, sirca aquam aer, sirca aerem ignis illich purus et non turbidus orbem lune atingens sic enim ea disposuit deus gloriosus et sublimis*.⁹³

En les quals últimes paraulas, lo filòsof quasi confessa creador, com diu *sich enim ea disposuit deus gloriosus et sublimis, perquè de disponere*⁹⁴ a *creare*,⁹⁵ en aquest loch y propòsit, no m par sia diferència, jatsia⁹⁶ sien dos cosas distinctas, encara que açò no atorga filosofia pura.

E primerament, considerem la sfera del foch, contígua al cel de la Luna, continent en si los altres elements, quant és necessari, en tots los elementats, la sua calor per dar vida a totes cosas vivents corpòreas, en tal manera que, no obstant que en lo seu propri loch, ell sia simple; però, en tots los alementats, la sua virtut, per commixtió, vivifica mijensant los raigs del gran planeta Sol, qui, passant per la dita sfera, ab doblada virtut, contínuament, sobra la fas de la Terra y en la sfera de l'aygua y de l'ayre totas cosas enpremta, generant e corrumpent.

⁸⁹ *quia motu raptō* En llatí: per moviment. Dura vint-i-quatre hores al voltant de la Terra.

⁹⁰ *sive* En llatí: o.

⁹¹ *usque ad ultimum* En llatí: fins a la fi.

⁹² *lo filòsof, en las sues metauras* N'Aristòtil, en la seva *De meteora* (en català, *Dels meteors* o *Meteorològica*). Aristòtil (Estagira, Tràcia, 384 aC — Calcídia, Eubea, 322 aC), filòsof grec, va escriure múltiples obres de gran transcendència al llarg de la història. Una de les quals, *De meteora*, rebia el nom de *Metaura* al temps de Dant.

⁹³ *elementa in quatuor dividuntur est enim terra tan quam mundi centrum in medio omnium cita, sirca quam aqua, sirca aquam aer, sirca aerem ignis illich purus et non turbidus orbem lune atingens sic enim ea disposuit deus gloriosus et sublimis* En llatí: perquè la terra, que és posada al centre del món enmig de totes les coses, dividida en quatre elements, a sobre de l'aigua, sobre l'aigua l'aire, sobre l'aire el foc, que és pur i no tèrbol, que arriba a l'esfera de la lluna i així, en efecte, ho va disposar Déu gloriós i sublim. Aquest fragment, però, ha estat utilitzat per n'Albert Gran, en Johanes de Sacrobosco (en John of Hollywood) i molts d'altres filòsofs i científics especulatiu al llarg de la història.

⁹⁴ *disponere* En llatí: disposar.

⁹⁵ *creare* En llatí: crear.

⁹⁶ *jatsia* Encara que, no obstant, tot i que.

E per ço diu l'auctor en lo càntich X del *Paradís*, en lo metra següent, del Sol.

*Lo ministro maggior de la natura,
che del valor del ciel lo mondo inprenta
et col suo lume el tempo ne misura.*⁹⁷

Del segon alement, qui és l'ayre, podem tots testificar quant és gran y necessària la sua virtut en totes coses vivents de vida *sensible*, que sens spirar y respirar no poríem viura hun poch spay de temps, *per* on se mostra que més nos alimentam de l'ayre que dels altras aliments corporals; perquè bé poríem viure hun die y dos y tres sens menjar ni vestir. Y, sens lo respirar de l'ayre, *pausi morula*⁹⁸ y quasi hun moment; lo que par que, per divina providència, és estat així molt bé ordenat y proveyt, *per* acursar lo fre de nostra *prosumtosa*⁹⁹ vida. Que, sert, si las misèries de nostra *consualitat*, com és fam, set, fret y calor y altras moltas penalitats, no refrenaven las cupidíes y concupicències y voluptats nostras, crech *que* tots los animals irracionals viurien en lo bosch, regits per lur propri instinct, y natura humana, ab tot son racional donatiu, del qual Déu, per sa bondat y clemència, l'à ornada, periria. Y tants mals hòmens se levarien contra los pochos bons, *que* no restaria hun sol bon home a devorar y après seguir-s'ia¹⁰⁰ de dos cosas: la huna que, restant los hòmens mals sens los bons, o ells se materien com a cans rabiosos o nostre senyor Déu, per la sua providència, los rauria de la fas de la terra destroynt lo món, com ja féu lo Senyor, ab mà fort y potent, en lo diluvi general, perquè cresqué tant la maldat y abominacions en natura humana que entre tots no trobà lo Senyor sinó vuyt persones justas y aquellas, dolsament e piedosa, salvà en l'arca.

Y en tanta manera sobrepujà la horrenda offensa general comesa per natura humana contra lo Senyor que, per mostrar als mortals la gravitat detestable de tants incomportables peccats, dix *penituit me fecisse hominem* et cetera.¹⁰¹ Y tot lo restant de natura humana negà y féu morir a mala mort.

E per ço no s' marvell nigú si en lo meu enteniment ha ocorregut fer mensió del gran misteri que la divina justícia executà, extirpant y castigant la pravitat de natura humana, qui del tot era apartada y fora de la sua sanctíssima obediència y ley de natura, y tant separada del dictament racional que la vida y actas dels hòmens, en aquell temps del diluvi, eren més bestials que humans.

E per ço és molt digna cosa y a nosaltras peccadors vivents en aquest món molt necessària y salutífera, que aquest gloriós acte de la justícia de nostre

⁹⁷ *Commedia*. Pa x,28-30 El Sol dóna la seva virtut, energia i vida a la resta d'elements, i amb la seva llum mesura el temps.

⁹⁸ *pausi morula* En llatí (<*pauci morula*): poc retard.

⁹⁹ *prosumtosa* Presumptuosa.

¹⁰⁰ *seguir-s'ia* Se seguiria.

¹⁰¹ *penituit me fecisse hominem* et cetera En llatí: em vaig penedir d'haver fet l'home etcètera. *Biblia (Vulgata)* Gn 6,6. El text, literalment, diu *paenituit eum quod hominem fecisset in terra*. La idea és clara, penediment d'haver creat l'home.

senyor Déu no l posem en oblit, ans lo devem tenir sempre en contínua memòria, perquè de tal recort se genera y proceheix lo temor de la gran justícia divina, qui molt y molt és necessari a la salut nostra, segons testifica lo gran profeta Davit, dient *beatus vir qui timet dominum* et cetera¹⁰² y en altra lochiniciu[m] *sapiencie timor domini*.¹⁰³

Del ters element y spera de l'aygua y del seu mirable ésser y poder, poden fer ple testimoni los navegants, qui en lo gran mar *Oceano* han vist lo meravellós moviment del seu excés y recés, crexent y minvant segons li dispon l'orde del cors de la Luna, qui té special *domini* sobra las ayguas.

E contínuament, tenim speriència dels *grans* beneficis que, generalment, rebem de nostre senyor Déu Jesuchrist per mijà de aquesta spera, que nosaltras y tots los animals volàtils y terrestres y tots los peixos de l'aygua nos alimentam de aquella. E sens ella no poria ninguna cosa vivent viura en aquest món. Y no solament¹⁰⁴ los animals sensibles, més encara tots los arbres y altrás plantas de potència vegetativa vivints; *pari modo*,¹⁰⁵ contínuament de la dita spera prenen vida migensant lo mirable art y poder de nostre senyor Déu *que*, ab las vapors assumptas de la mar prenent aygua abundantment, rega la terra, qui en lo seu pur e simple element és seca y per participasió de l'aygua és freda.

O, cosa de gloriosa maravella y de alta contemplatió! Que lo *gran* mestre omnipotent en hun petit spay de temps, ab lo seu gloriós art y poder infinit, rega tot lo món per conservar-lo umit radical, qui és la segona part de vida en totas cosas vivents; sert, bé podem dir que nostre senyor Déu és lo gran ortolà, y general agricultor y proveydor omnipotent del cely de la terra, qui, ab la sua dolsa y eternal vida, dóna vida als àngels y als sancts en Paradís, y en aquest món, a l'home y, per amor de l'home, a totas cosas vivents sobra la Terra. Així com apar *in primo Genesis: faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram ut preesset piscibus mari et volatilibus celi et bestiis que sunt in universa terra dixit dominus omnipotens*.¹⁰⁶

Ara resta a dir del quart element de la spera de la terra y del seu àmbitu y de la sua gravitat, la qual, ab lo innumerable pes de la spera de l'aygua, se sosté

¹⁰² *beatus vir qui timet dominum* et cetera En llatí: feliç l'home que tem el senyor etcètera. *Bíblia (Vulgata)* Ps 111,1 (fragment del versicle).

¹⁰³ *iniciu[m] sapiencie timor domini* En llatí: l'inici del coneixement és el temor al senyor. *Bíblia (Vulgata)* Ps 110,10.

¹⁰⁴ *solamen[us] salament*.

¹⁰⁵ *pari modo* En llatí: d'igual manera.

¹⁰⁶ *in primo Genesis: faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram ut preesset piscibus mari et volatilibus celi et bestiis que sunt in universa terra, dixit dominus omnipotens* En llatí: al primer Gènesi: fem l'home a la nostra imatge, semblant a nosaltres, i que sotmeti els peixos, els ocells, els animals domèstics i els salvatges i totes les cuques que s'arrossequen per terra, va dir el Senyor omnipotent. *Bíblia (Vulgata)* Gn 1,26. Literalment, aquest fragment diu *faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram et praesit piscibus maris et volatilibus caeli et bestiis universaeque terrae omnique reptili quod movetur in terra*.

mirablement en si mateixa solament en hun punt indivisible, en lo just mig de la sua circumferència, lo qual punt és anomenat centre del món.

Cosa, en sert, de grandíssima admiració y de gran glòria y lahor de nostre senyor Déu, que tant gran pes y gravitat se sostenga en aquell punt inmoible, equidistant y gualment en totes parts de les sircunferèncias de tots los cels y elements orbiculàs.

E per ço, l'auctor, contemplant lo gran art y sapientíssim poder del nostre universal creador omnipotent ab lo seu acutíssim enteniment, tractant dels sercles infernals y de las penas orrendas dels damnats, en aquells constituídas per nostre senyor Déu, trobant-se en lo més baix loch y sercle, en lo dit centre del món, diu axí en lo càntich XXXVIII de l'*Infern*, qui comensa *vexilla regis prodeunt inferni* et cetera.¹⁰⁷

*Di là fosti cotanto quanto eccessi;
quando'io mi volsi, tu passasti il punto
al qual si tragon d'ogni parte i pesi.
Et se' or socto lo emisperio giunto
ch'è opposito a quel che la gran secca
coverchia, e sotto 'l cui colmo consumpto
fu l'huom che nacque et visse sanssa pecca.*¹⁰⁸

et cetera.

En los precedents metras, Dant, metaforisant, mostra que partint ell y Vergili de la sircunferència de aquest nostre emisperi, proceint y caminant fins al centre de la terra, devallà ab los peus primers. Y après del centre, proceint y caminant a la circumferència de l'altre emisperi, muntà ab lo cap primer.

E per ço, ell se voltà en lo punt del centre, que allà *hon* tenia los peus posà lo cap per muntar en la opòsita part de la circumferència de aquest nostre emisperi, mostrand com aquell punt és inmoible y que totes cosas qui tenen pes y gravitat, naturalment, van y apeteixen aquell punt del centre, en qualsevol part que sien de la sircunferència. Perquè axí mirablement nostre senyor Déu ha creats los dits quatre elements, que los dos, ço és, lo foch y l'ayre són leugers, y naturalment atenen y apeteixen lur sircunferència, y van alt; e los otras dos, ço és, aygua y terra y tots los corsos elementats són greus y pesats, y naturalment

¹⁰⁷ *Commedia*. In XXXIV,1 En llatí: les banderes del rei de l'infern avancen; co és, aquí el senyor és en Lucifer, el dimoni; en aquest cant, Dant veu on viu el dimoni (*Lucifer*, segons el nom llatí), un espai fred i boirós, al centre de la Terra. Aquest vers és una adaptació que fa en Dant del primer vers d'un himne religiós, afegint-hi el mot *inferni*, escrit per sant Venantius Honorius Clementianus Fortunatus (Treviso, ~530 – Poitiers, ~609), bisbe i poeta en llatí qui va escriure *Carmina*, conjunt d'onze llibres, on hi ha biografies de sants, himnes, consolacions... L'himne *Vexilla regis prodeunt*, va entrar a la litúrgia cristiana.

¹⁰⁸ *Commedia*. In XXXIV,109-115 La sortida de l'infern, infern on totes les coses existents tendeixen d'anar-hi, és a Jerusalem, el centre de l'altre hemisferi, on va morir Jesucrist.

atenen y apeteixen lo dit punt del centre. De manera que la Terra és inmoible, fixa y aplicada al dit punt del centre, per tal modo que, en qualsevol part de la circumferència de la mar y de la terra és lo alt y lo demunt, y lo baix és lo punt del dit centre, com clarament se mostra per lo gran Tholomeu¹⁰⁹ en lo seu tractat *De situ orbis*¹¹⁰ y Iohannes de Sacrobusto¹¹¹ en lo seu tractat *De la spera*,¹¹² hon tots apròvan, claríssimament, los antípodes en la oppòsita part dels emisperis, en tal manera que los peus de aquells qui abiten en lo oppòsit emisperi de aquest nostre estan ab los peus contra los peus nostres; y las naus qui allà navégan, ténan las carenas contra las carenas de las naus qui navégan en la mar de aquest nostre emisperi, per hon és cosa molt certíssima y als hòmens de enteniment molt manifesta que sempre, nit y dia, lo sol, luna y stelas sempre són y gualment distants y luny de la circumferència de la terra y de la mar, tant quant en lo migdie lo Sol és distant y luny a nosaltres; però ací no fas menió de aquella differència que en lo que dich seria de la dita distàntia havent, respecte en lo excèntrich dels pols del zodíach, perquè en aquest cas seria poca cosa y fora del fi de la present matèria.

E perquè dels quatre elements demunt dits, l'auctor ha tractat profundament de llur natura y escència y varietat de efectes per venir a la notícia y vera coneixensa del poder infinit de nostre senyor Déu, posaré ací los metras que ell scriu en lo càntich VII del *Paradís*, dient, *per modo de dialogo*,¹¹³ lo qui 's segueix:

*Tu dici: "Io veggio l'acqua, i veggio il foco,
l'aer et la terra et tucte lor mixture
venir a corrupcion et durar poco;
e queste cose pur son creature;
per che, se ciò ch'è decto e stato vero,
esser dovrien de corrupcion sicure".
Li angeli, frate, e'l paese sincero
nel qual tu sei, dir si posson creati,*

¹⁰⁹ *Tholomeu* En Claudi Ptolemeu (Ptolemais Hermiu, ~90 — Canop, ~168), astrònom, matemàtic i geògraf grec. Autor de diverses obres, com són *Composició matemàtica* o *Gran sintaxi* (sobre astronomia; en àrab, *Almagest*), *Tetràbiblos* o *Apotelesmàtica* (sobre astrologia), *Els harmònics* (sobre acústica i música) i *Geografia*, aquesta obra traduïda al llatí, segurament, va rebre el títol *De situ orbis*. Les seves teories pretenen explicar allò aparent, allò que s'observa, sense arribar a la veritable realitat, a la veritable explicació. La síntesi astronòmica de Ptolemeu considera la Terra, el centre immòbil i esfèric de l'Univers. Al voltant seu giren, en moviment sempre circular i en aquest ordre, la Lluna, Mercuri, Venus, Sol, Mart, Júpiter i Saturn, segons el sistema ptolemaic; envoltant-los hi ha l'esfera immòbil dels estels fixos.

¹¹⁰ *De situ orbis* Segurament és el títol en llatí que s'hi va donar a l'obra *Geografia* d'en Ptolemeu. Aquest títol ho és de múltiples obres sobre geografia (n'Estrabó, en Caii Iulii Solini...) La de més difusió és la d'en Pomponius Mela, geògraf llatí, també coneguda per *De chorographia*.

¹¹¹ *Iohannes de Sacrobusto* En Iohannes de Sacrobosco, en John of Holywood (Holywood, actual Halifax, York, s. XII – París, ~1244 o 1256). Autor d'obres d'aritmètica, didàctica i astronomia.

¹¹² *De la spera*, l'obra més important d'en Johanes de Sacrobosco (*De sphaera*), en ús a les universitats europees fins al segle XVI.

¹¹³ *per modo de dialogo* En llatí: a manera de diàleg.

*si come sono, in loro esser intero;
ma li elementi che tu ai nomati
et quelle cose che di lor si fanno
da creata virtù sonno informati.
Creata fu la materia che gli anno;
creata fu la virtù informante
in queste stelle che 'ntorno lor vanno.
L'ànima de li bruti et de le piante
di complexion potenziata tira
lo raggio i'l moto de le luce sancte;
ma vostra vita sansa metzo spira
la somma benenansa e lla innamorata
di sé che poi sempre la disira.¹¹⁴*

En los precedents metres, l'auctor, continuant, mostra lo mirable art y orde que nostre senyor Déu ha creat en los cels y en los quatre elements en què apar y resplendeix lo seu infinit poder, excloent tot altra creat poder sinó lo seu infinit omnipotent.

E declara hun dubte mogut en los dits metres; so és, pus lo món y totes cosas foren creadas *simul et in instant*,¹¹⁵ sens discurs de temps, que és la causa que los corsos elementats, com són los bruts y las plantas y altras cosas *que* Déu ha creadas, se corrompen, no seguint l'orde dels cels y àngels, ni de l'ànima nostra racional, qui és immortal.

E sol¹¹⁶ la qüestió dient que nostre senyor Déu *in instant*¹¹⁷ creà la matèria prima y la forma pura de què los cels foren creats, sens ningun medi de las segonas causas, en lo mateix instant de la creació *perpetuus*,¹¹⁸ però los elements y cossos composts foren creats per nostre senyor Déu de creada virtut, la qual Déu mes en los elements quant creà la lur matèria de no res.

E per ço, la lur forma és de Déu, per medi de la dita virtut, creada, procehint de l'ésser de la potència de la matèria. E per ço de qualque cosa se pot dir feta e perquè –com dit és– fou creada la matèria per nostre senyor Déu sens medi, per ço ella és *perpetua libera*¹¹⁹ y no súbdiva, sinó a Déu *tantum*.¹²⁰ *Preterea* diu que creada fou la virtut informant, la qual porta y produëix a ésser las cosas

¹¹⁴ *Commedia*. Pa VII,124-144 Déu va crear, del no res, cel, àngels, n'Adam i n'Eva; són, doncs, dotats de llibertat i immortalitat. El pecat de n'Adam i n'Eva exclou els éssers humans d'aquestes qualitats. Els elements (terra, aigua, aire i foc) i les seves mixtures (plantes i bèsties) són creats a partir de l'ordre potencial que natura, cel, àngels i éssers humans generen *per se*, i són, doncs, corruptibles. Jesucrist torna l'ésser humà a com era originalment.

¹¹⁵ *simul et in instant* *simul e in instant* En llatí: alhora i a l'instant.

¹¹⁶ *sol* Resol, desfà, una qüestió, un dubte, una dificultat.

¹¹⁷ *instant* *istant*.

¹¹⁸ *perpetuus* En llatí: que no cessa mai, continu, ininterromput.

¹¹⁹ *perpetua libera* En llatí: sempre lliure.

¹²⁰ *tantum* En llatí: només.

elementadas, y aquesta virtut és en las stelas, qui contínuament gíran en torn los inferiors elements, ministrant en ells lo mirable e potent influx de las virtuts dels cels.

L'ànima censitiva en los bruts y la vegetativa en las plantas no és perpètua perquè proceheix de complecció potenciada de composició material, feta del simple formal dels elements, purificat de la influència dels cels e per ço és temporal y súbdita a la dita influència; emperò, l'ànima racional, nostre senyor Déu la creà sens medi *in instant*,¹²¹ conjungint e infundent aquella en lo enbrion u el feto, essent ja organitzat en lo ventre de la mare, en lo degut y determenat temps, segons lo ésser masculí o femení. E perquè en lo dit istant de la sua creatió no y concorren las causas segonas del susdit influx celestial, per ço l'ànima racional nostra és *libera*¹²² absolutament de tot lo susdit influx y de totes cosas e per ço seguent¹²³ perpètua sens fi.

E qui aquesta matèria més complidament volrà entendre, mire en lo càntich XXV del *Purgatori*, hon veurà una maravellosa difinició de natura humana, allà hon diu lo qui 's segueix:

*Ma come d'animal divenga fante,
non vedi tu: questo tal punto,
che più savio di te fé già errante,
si che per sua doctrina fé disgiunto
da l'anima il possibile intellecto,
perché di lui non vide organo assumto.
Apri la verità che vien nel pecto;
et sappi che, si tosto come al feto
l'articular del cerebro è perfecto,
Lo motor primo sopra lei se volge lieto
sopra tant'arte de natura, et spira
spirito novo de virtù repleto,
che ciò che truova activo quivi, tira
in sua substancia, et faci un'alma sola,
che vive et sente et sé in sé regira.¹²⁴*

En lo quart del *Purgatori* és moguda una gran qüestió en filosofia y l'auctor, en los precedents metres del XXV del mateix libra, solta y termena aquella theològicament y cathòlica contra la opinió de alguna secta de philòsophs, qui

¹²¹ *in instant*] *in instant*.

¹²² *libera* En llatí: lliure.

¹²³ *seguent* Entenguí's 'sent'.

¹²⁴ *Commedia*. Pg XXV,61-75 N'Averrois, filòsof àrab, no va saber localitzar a quin òrgan hi era l'intel·lecte possible, aquell que permet la consciència i el reconeixement d'idees abstractes i universals; això, però, no és així. Al moment de la fecundació, Déu l'hi incorpora i l'ésser humà, fetus o embrió al dit moment de la fecundació, ja té ànima racional, que és el conjunt, doncs, de l'intel·lecte possible, el sensitiu i el vegetatiu.

digueran que l'ànima racional, en l'ome, sobrevenia de *per accidens*¹²⁵ y que la potència vegetativa, en l'ome, era la formal substància, la qual no s podia corrompra ni variar sens corrupció del subjecte, qui és lo cors, y que lo vegetatiu, en lo enbrion u el feto, era la primera forma substancial y *que* après, sobrevenint lo racional, era de *per accidens*—com dalt és dit— així com en la pedra, que podén sobrevenir y variar diverces formas accidentals, com és la quadratura, triangle, rodonditat, colors y otras formas accidentals qui s poden variar y mudar sens corrupció del seu subjecte, però la primera forma substancial en la pedra, que és la *petraytas*,¹²⁶ nunca se pot corrompre sens corrupció del seu subjecte.

Y axí com aquesta conclusió és vera y màxima en los corsos elementats, generalment en tots, axí creyen, per semblant, ésser en l'oma, dient y afermant que l'oma qui jamés usava de rahó, *com* són los ignocents y otras intemperats, aquests tals digueren que no tenien ànima racional, sinó la vegetativa y censitiva.

E per ço, lo nostre doctor, com a catòlich cristià y gran philòsoph y excel·lent theòlech reprova la errònea opinió sobradita; mostrant que, com¹²⁷ nostre senyor Déu crea e infunde l'ànima racional en lo enbrion o feto, lo vegetatiu y censitiu tira ab sí, y és una sola ànima racional, qui viu y sent y pot usar de rahó. Y ella és la formal substància, que no s pot jamés corrompra, ans té vida per si i ésser perfet sens fi —*com* dalt és declarat.

Ara resta a dir alguna cosa de las pedras preciosas, continuant las grans obras de nostre senyor Déu, en las quals resplendeix lo seu incompreensible poder y par que la sua magestat se adelita creant la bellesa de aquellas, per hon és de notar que la creació de aquellas no és sens gran causa, *quia deus et natura nichil agunt frustra*,¹²⁸ de hon poden los discrets argumentar que la tanta diversitat de excel·lents y delitables colors de maravellosa diafanitat no és sens argument de llur gran virtut, la qual, mirant los antichs hòmens de gran sciència, la tan singular obra del creador conegueren y la virtut de quiscuna posaren en scrits.

E per semblant y no sens molt asenyalada causa, manà y ordenà nostre senyor Déu a Moisès, *duch*¹²⁹ del seu poble, que la sancta arca fos ornada de tantas pedras preciosas¹³⁰ a llaor y glòria sua, y per magnificar y honrar lo seu *sanct* temple o tabernacle.

¹²⁵ *per accidens* / *per accidens* En llatí: per accident, per casualitat. Que no sorgeix de la naturalesa essencial ni, tampoc, és el resultat de cap acció de la voluntat d'algú.

¹²⁶ *petraytas* Entengui's 'petraïtat'.

¹²⁷ *com* Entengui's 'quan'.

¹²⁸ *quia deus et natura nichil agunt frustra* En llatí: perquè Déu i natura res no fan sense efecte ni resultat. ARISTÒTIL, *De celo (celo) et mundo*, 4.

¹²⁹ *duch* Conductor, guaiador de multituds.

¹³⁰ *pedras preciosas* Sobre les pedres precioses, Déu diu a en Moisès que han d'ornar la bossa del judici i no pas l'arca. És una bossa pectoral que duu el gran sacerdot amb estris per consultar Déu. *Biblia* Ex 28,17-21: «La guarniràs de pedres, en quatre rengles. Al primer rengle: una

E per ço no m par sia rahó, deixar de fer expressa mensió de las ditas excel·lents y nobles pedras preciosas, entre las altras cosas per nostre senyor Déu creadas, sol per lo que toca a la glòria y lahor del seu infinit poder y presciència.

E per ço, lo gloriós sanct Johan¹³¹ en lo penúltim del seu *Apocalipsi* mirablement descriu la visió de la Ciutat de Déu, qui li fou mostrada devallant del cel, ab lo mur de or, ornada de innumerables pedras presiosas, lo nom de las quals en lur spècia y natura scriu que són dotze.¹³²

E, primerament, és de considerar la mirable belesa del carboncle, lo qual és robí, axí anomenat per lo seu ardent color casi fogajant a *carbone ignei*.¹³³ E quant lo robí se troba en lo superlatiu grau de perfectió en color y secsitat¹³⁴ de glassas¹³⁵ y sintillas,¹³⁶ y en cantitat de grandesa rahonable, és digna d'ésser nomenat carboncle, axí com aquell del comú de Venècia, lo qual yo he vist ab las altras riquíssimas e instimables joyas de la Senyoria, a l'altar major de la Seu de Sant March. Y és casi de grandesa y cantitat de una rahonable castanya, no és taula sinó còdol y està en un joyell, en una barreta de vellut carmesí.

A mi fou dit que'l posen al cap del duch, com lo créan, en loch de corona. Y al costat del dit carboncle, en un altra joyell, és hun robí taula de algun tant major cantitat, en figura longa, és de rahonable color, a mon juý, casi à XXI quirat, e lo carboncle à XXIII quirats, en lo superlatiu grau de color y perfectió. A mi fou dit en Venècia que lo dit robí taula costà a la senyoria, LM ducats; lo carboncle no's pot estimar lo seu preu.

Altras grans joyas mostren con¹³⁷ paren lo altar de Sanct March, en dotze coronas d'or y dotze pectorals de or, a forma de pits de home, y tots guarnits de finíssimes pedras de gran preu y una turquesa finíssima tan gran que, con plagàvan lo altar y las joyas, com¹³⁸ la missa fou dita en presència dels quatre procuradors de la Senyoria, hu dels ministres se posà al cap la dita turquesa, casi

sarda, un topazi i una maragda; al segon rengle: un robí, un safir i un jaspi; al tercer rengle: un jacint, una àgata i una ametista; al quart rengle: un crisòlit, un ònix i un beril le. Les col·locaran filigranades d'or. Les pedres seran segons els noms dels fills d'Israel, dotze, d'acord amb els seus noms».

¹³¹ *sanct Johan* Sant Joan Evangelista (? , segle I – Efes, segle II?), deixeble o apòstol de Jesucrist a qui la tradició cristiana assigna el quart evangeli i l'*Apocalipsi*, textos de la *Bíblia*.

¹³² *Apocalipsi* Text profètic de sant Joan. *Bíblia* Ap 21,19-20: «Les pedres de fonament que sostenien la muralla de la ciutat eren agençades amb tota mena de pedres precioses: la primera pedra era jaspi, la segona, safir, la tercera, calcedònia; la quarta, maragda; la cinquena, sardònix; la sisena, sarda; la setena, crisòlit; la vuitena, beril le; la novena, topazi; la desena, crisopres; l'onzena, jacint; la dotzena, ametista».

¹³³ *carbone ignei* En llatí italianitzat: carbó de foc.

¹³⁴ *secsitat* Sequedat, absència o manca de defectes, sense línies com si fossin d'aigua.

¹³⁵ *glassas* Glaça (>glaces), taca en una pedra preciosa.

¹³⁶ *sintillas* Sentilla (>sentilles), guspira.

¹³⁷ *con* Entengui's 'quan'.

¹³⁸ *com* Entengui's 'quan'.

és com una mige servellera, y entre las tantas joyas ha hun finíssim granat de forma de una caldereta casi de mig palm d'alt y serca hun palm de ample, ab algunas glassas de la mena natural, y encara que los granats no sien de gran preu, però la maravellosa grandesa, per no trobar-se tal en lo món, lo fa de molt gran valor.

En aquestas joyas y pedras finas del comú de Venècia me só volgut allargar per la honra de aquella ciutat, hon yo he rebuts molts beneficis y honras, però principalment a llaor de nostre senyor Déu, qui las ha creadas, y per manifestar la veritat del que en ellas he vist.

Del maracde,¹³⁹ la sua excel·lent verdor diàfana y graciosa és cosa insaciable la sua vista. Lo Sanct Grasal¹⁴⁰ del comú de Gènova és vertader y finíssim maracde. Y açò puc dir ab veritat, perquè venint yo de Nàpols ab lo il·lustre don Joan de Gallano, ambaxador del rey nostre senyor, essent en Gènova ab la galeassa¹⁴¹ de França per fer-li molta honra, lo governador y regidors de la ciutat li mostraren lo dit Sanct Grasal, que ells anoménanlo *Santo Catino*.¹⁴² E lo dit ambaxador se consertà ab mi que, après que l'haurien mostrat a sa senyoria y a tots los qui érem ab ell baix en la sachristia, pujaríam los dos alt hon estave lo Sanct Grasal, per hon sa senyoria, ab summas pregàrias y dolsas paraulas, pogué tant que acabà ab molt gran dificultat y quasi vensuts de molestas y longas pregàries, que'l deixaren pujar alt, en una tribuna on està lo Sanct Grasal. Y, ab la freqüència de la molta gent qui era baix en la sacristia, entrant lo ambaxador al peu de una scaleta, qui és closa y molt estreta, tenint-me sa Senyoria per la mà i jo molt junt ab ell, entrí dins, que l'ome qui obrí la porta no n'hagué sentiment fins que yo fui dins. Y axí junt, après de l'ambaxador, arribem a la tribuna hon estaven alt, crech éran sis canonges qui havien mostrat als qui érem baix a la sacristia lo Sanct Grasal, e lo ambaxador se agenollà devant una caxa uberta hon estava lo Sanct Grasal sobra hun coxí de vellut blau. Y jo sobra lo muscle de sa senyoria, mentra feya oració tant longa com pogué, miré¹⁴³ a tot mon pler lo sant e millor joyell del món, lo qual és tan gran que, si fos cosa que molta gent qui són estats en Gènova no l'agués vist, yo dubtaria en dir lo que diré, dubtant que la veritat no fos reputada mentida.

Ell és fet a sis angles, casi de aquesta forma. E mirau quant pot ésser gran, que quiscun angle, a mon júy, ha sirca de tres quarts de palm, que per tots los dits sis angles seria lo àmbitu y vogi del sanct plat, sirca quatre palms e mig de cana de Barçalonga, qui són

¹³⁹ *maracde* Maragda.

¹⁴⁰ *Sanct Grasal* Sant Greal, plat fondo usat per Jesucrist a la santa cena (llegenda medieval).

¹⁴¹ *galeassa* Galiassa, gran vaixell, similar de la galera, però de proporcions superiors.

¹⁴² *Santo Catino* En italià: plat considerat el Sant Greal, conservat a Gènova, on el van dur els croats al segle XII, al Museo del Tesoro de la Cattedrale di San Lorenzo.

¹⁴³ *miré* Entenguí's 'mirí'.

tres palms e mig de cana de Montpayller.¹⁴⁴

E, per ésser cosa tant gran, si no fos una glassa natural de la sua mena mineral qui stà al costat del fons del Sanct Grasal, algú qui no hagués sciència del dificultós art *de lapidibus*¹⁴⁵ auria justa causa de dubtar que no fos *contrafet*. Però, sert, los qui han vera sciència de tal art no poran dir sinó que és natural y finíssim *marachde quianemo negare potest quod natura dat*.¹⁴⁶ E sol per excloura dels enteniments dels qui no tenen lo dit art qualsevulla pensament de dubte, per ço, nostre senyor Déu per tuició de la veritat, creant lo dit sanct vas, li concreà¹⁴⁷ la susdita natural glassa, la qual –*com* dit és– exclou tot dubte en los enteniments dels qui tenen la vera sciència del dit art. E la sua perfectíssima color i sechsitat diáfana és tant maravellosa que, si de aquell eren fetas pessas com la unglà tantas com se'n porien fer, valrien més de hun compte de ducats. Quant més, donchs, és la sua instimable valor y preu per ésser tot una tal pessa que tots los qui entenen aquest art diran que val més que cent carboncles?

E perquè aquest sanct plat serví al Sanct Dijous de la Sena, en aquell últim i darrer menjar y sena, que lo nostre redemptor féu ab los seus sancts deixebles y apòstols, en casa de aquell sanct y gloriós ciudadà de Jerusalem, deixeblefidelíssim seu, del qual sanct deixeble era lo dit plat, en lo qual fou posat en taula, davant lo Senyor, lo rostit anyell pasqual.

E perquè lo meu enteniment, com a lapidari que só, no pot *compendra* que jamés natura en lo mineral dels *marachdas* age produyt tal cosa; sobra aquest tan rahonable pensament, fas aquest *prosupòsit* e dich que lo dit Sanct Grasal, essent del dit ciudadà no era *marachde*, sinó *jaspis*¹⁴⁸ ho *calcidònia*¹⁴⁹ o altra natura de pedra fina de poca valor, *perquè*, si fos *marachde com* ara és, no fóra *en poder* del dit ciudadà, *per rich* y *per potent que* ell fos, *perquè* és de *considerar que*, en lo seu *temps* o dels seus *antipassats*, fóra lo *inestimable joyell* pervengut a notícia de algun emperador o *gran rey que* per *ningun preu* no l'agueren deixat de *comprar*, ni axí, poch és de *pensar* que aquell mestre qui havia obrat y fet lo dit plat, si de mena de roca de *maracda* lo hagués fet, no l'haguera pogut tenir secret ni *tampoch* li convenia fer-ho, sinó per son útil *vendre'l* a algun gran rey o emperador, si s'vol fos en lo temps de Alexandre,¹⁵⁰ Dari,¹⁵¹ Xersses¹⁵² y altres reys, axí en Pèrcia,¹⁵³ *com* en Egipte, Roma, Grècia y altres parts del món.

¹⁴⁴ *cana de Barçalona* [...] *cana de Montpayller* Antiga mesura de longitud dividida en vuit pams (Països Catalans). La cana de Barcelona fa 1.555 m. La de Montpeller fa 1.982/1.988 m.

¹⁴⁵ *de lapidibus* En llatí (<*lapis, lapidis*): de les pedres.

¹⁴⁶ *quia nemo negare potest quod natura dat* En llatí: perquè ningú no pot negar el que natura dóna.

¹⁴⁷ *concreà* Crear ensems (dues o més coses).

¹⁴⁸ *jaspis* Jaspi.

¹⁴⁹ *calcidònia* Calcedònia.

¹⁵⁰ *Alexandre* N'Alexandre el Gran (? , 356 aC — ? , 323 aC).

¹⁵¹ *Dari* En Darios III (? — ? , 331 aC), rei de Pèrsia (336 – 331 aC).

¹⁵² *Xersses* En Xerses I (? – ? , 465 aC), rei de Pèrsia (486-465 aC).

¹⁵³ *Pèrcia* Pèrsia, actual Iran.

Per on és de creure que lo dit vas, si maracda fos, en poder del dit ciutadà no fóra sinó en poder de algun gran rey. E per ço, sobre las cosas sobraditas me par ser hun tal júy: ço és, que nostre senyor Déu Jesuchrist, per memòria de aquell derrer menjar gloriós, ple de tanta congoixa, agonia y treball de la crudelíssima y aserba mort que l'andemà devia passar y sofrir per nostra redemptió, volgué lo Senyor omnipotent transsubstanciar aquell sant plat, hon havia menjat lo anyell pasqual, de jaspis o altra natura de pedra fina que primer era, en verdadera spècia de pedra de finíssim maracda y, ultra las rahons demunt ditas, consona molt a una piedosa contemplació que, de aquell piedós menjar ple de tantas làgrimas y sospirs de aquell primer covent¹⁵⁴ gloriós dels sants apòstols, als quals en aquella taula lo Senyor los manifestà la sua santíssima passió, restàs algun gran senyal per memòria perpètua als faels christians.

Y aquesta contemplació pot proceyr de aquell dolcíssim parlar, ple de tanta suavitat, que lo nostre redemptor féu en la sancta taula als afflictos y tristos dexebles, dient *desiderio desideravi hoc pasca manducare vobiscum antequam patiar. Dico enim vobis non bibam ammodo de hoc gemmine vitis donech bibam illud novum*¹⁵⁵ *in regno patris mei et cetera.*¹⁵⁶

E si algú, ignorant la noble natura del marachda, li par que de aquest Sant Grasal yo haja feta demesiada y prolixa mensió, no u diran així los qui tenen vera sciència del noble art *de lapidibus*, ans, d'estupenda admiratió, diran que la grandesa del dit plat, per ésser finíssim marachda, excedeix y traspasa tots los térmens del que per natural discurs natura hage jamés mostrat en lo món en la producció de la matèria prejassent en los minerals de la spècia dels maracdas. Perquè certa cosa és que no s trobe en lo món que sia hun maracda ab tota perfecció de color y seccitat y netedat, que sia tan gran com una grossa castanya; quant més, donchs, és de grandíssima admiratió lo dit Sant Grasal, *sive* plat o *catino*, per ésser –com dit és– tan gran cosa y finíssim en lo quart y superlatiu grau de perfectió en totes cosas, axí en viva y seca color, com en netedat de glassas y sintillas, sinó aquella glassa que té al costat, en lo fons, quasi tirant a plame,¹⁵⁷ de marachda, entre vert y blanch y groch, mesclada y de grandesa de huna bona fava, no tan ampla però al doble més longa, la qual –com dalt és dit– per divina providència¹⁵⁸ és estada creada en lo dit plat per

¹⁵⁴ *covent* Assemblea, reunió de gent.

¹⁵⁵ *novum*] *nonum*.

¹⁵⁶ *desiderio desideravi hoc pasca manducare vobiscum antequam patiar. Dico enim vobis non bibam ammodo de hoc gemmine vitis donech bibam illud novum in regno patris mei et cetera* En llatí: *desitjava ardentment de menjar aquest sopar de Pasqua amb vosaltres abans de patir. Us dic que des d'ara ja no beuré més d'aquest fruit de la vinya fins al dia que begui vi nou amb vosaltres al regne del meu pare.* Aquest text és la unió de dos versicles bíblics, l'un de l'evangeli d'en Lluc (fins al punt) i l'altre de l'evangeli d'en Mateu (fins a la fi). *Biblia (Vulgata)* Lc 22,15 i Mt 26,29. Els textos, literalment, són com segueix:

–Lc 22,15: [*et ait illis*] *desiderio desideravi hoc pascha manducare vobiscum antequam patiar,*

–Mt 26,29: [*Dico autem vobis:*] *Non bibam amodo de hoc gemmine vitis usque in diem illum, cum illud bibam vobiscum novum in regno Patris mei.*

¹⁵⁷ *plame* Prasma, varietat de calcedònia de color verd.

¹⁵⁸ *providència*] *pronidència*.

mostrar lo seu poder, per las rahons demunt assignadas y per provar la vertadera spícia de maracda en lo dit plat.

Diamant és una pedra qui en dos cosas excedeix y avansa totas las altras pedras preciosas; ço és, en durisia y fortitut y en la sua preclara diafanitat, la qual als miradors porta delitosa admiratió la sua gran claredat y bellesa, specialment los qui són sus lo cristal lí oriental, perquè hy à hun altra mena en Pèrsia, qui són sus lo setrí,¹⁵⁹ són bons però no tant com los christal lins. Y la bondat y preus d'ells se estima segons las ayguas, perquè, si són ben sechs, són de major perfectió y bellesa y que sien nets de sintillas y de glassas y de pèls. La durícia y fortitut d'ells és en lo superlatiu grau de totes las cosas corpòreas que nostre senyor Déu ha creadas en los alementats; en tal manera que no és cosa sobra la terra qui l puga rompre sinó ell mateix.

E los acunsadors,¹⁶⁰ mestras qui han l'art de antallar-los, los antallen y ls acunsen ab la fricació¹⁶¹ de hun diamant ab altra diamant y ab la pólvora d'ells mateixos los poleixen. La qual pólvora se fa en aquesta manera: que lo mestre acunsador met, en hun morter de acer fort temprat, diamants bruts, qui no són bons per acunsar, y la fricació de huns ab los altras, migensant lo colp del boix se polvoritzen y s rompen en si mateixos, lo que ninguna cosa altra no poria fer, car no ls romp lo morter ni lo boix, sinó ells mateixos ab la fortitut, huns¹⁶² ab altras, com dit és.

Encara que Plini,¹⁶³ *De naturals ystòrias*,¹⁶⁴ diu que lo diamant no s pot rompre sinó ab sanch de cabró, cert a mi desplaue que hage a dir contra lo que ell ha escrit per ell ésser tan gran home de sciència, però yo só més obligat a la veritat que, tractant de aquesta matèria, callar-la y, si algú lo volrà scusar, deman açò als mestres de aquest art y sabran que la sanch de tots los cabrons del món no bastarien en mil anys a fer lo diamant més moll¹⁶⁵ del que natura l'ha fet fort, ni en altra manera de la demunt dita lo diamant vertader no s pot entallar ni polir.

E si algú volrà dir que hage vist que hun argenter, encastant hun diamant, en lo reblar del gran fons l'age romput, yo dich que s pot fer y molt sovint se fa; però tal rompra no l fa lo martellet, sinó lo diamant mateix, ab lo regurt y retun¹⁶⁶ del colp. Y així mateix se seguirà si hun diamant cau sobra una pedra,

¹⁵⁹ *setrí* Cetrí, color verdós fosc.

¹⁶⁰ *acunsadors* Acunçador, tallador de diamants (italianisme).

¹⁶¹ *fricació* Fricció.

¹⁶² *huns*] *hnns*.

¹⁶³ *Plini Gaius Plinius Secundus* En Plini el Vell (Como, ~24 – Stabia, 79), ciutadà romà de la classe dels *equites* o cavallers militars, càrrec de confiança imperial a la Tarraconense (any 73).

¹⁶⁴ *De naturals ystòrias*, única obra conservada d'en Plini (*Naturalis historia*), publicada l'any 77, constitueix un corpus de dades científiques, encabides en trenta-set volums.

¹⁶⁵ *moll* Tou.

¹⁶⁶ *regurt y retun* / *retun y regurt* Truc i retruc, cop i recop, top i retop. De *regurt* (contracop, repercussió) i de *retun* (repercussió, contracop), seguint la llició d'en Lluís Faraudo de Saint-Germain. INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. *Vocabulari de la llengua catalana medieval de Lluís Faraudo de Saint-Germain* <<http://www.iec.cat/faraudo/>>.

que s romprà, si cau de una finestra al carrer o de loch axí alt; però no l romprà la pedra, qui és molla a respecte del diamant, sinó lo colp –com dalt és dit– qui retun y regurt la densitat del cos del diamant, de manera que, essent la més fort cosa corpòrea en durícia que nostre senyor Déu hage creada, niguna cosa ab fricació *sens* colp no l pot rompre sinó ell mateix ab si mateix. Y açò sie avís als qui tindran diamants y sàpien que, quant més fort és la pedra, tant més és perillosa de rompre en la forma demunt dita.

Del balaix és cosa maravellosa la sua claredat y color, tirant a color de robí molt ardent, però no tant scura vermellor. Y són diferents en açò, que lo bon robí tira al color ardent sus lo carmesí y lo balaix tira la sua vermellor en algunas ayguas, quasi entre lo carmesí y la color de la rosa però molt poch. Y aquesta diferència, ni de las altras colors de las pedras, no s pot bé dar entendre en scrits ni rahonant, perquè sol està en l'art y sciència de la prespectiva, la qual los lapidaris per longa y freqüent pràctica tenen en lo enteniment y memòria, perquè las colors no són corpòreas y per consegüent no s poden pesar ni axí poch nombrar ni comtar ni mesurar.

E per ço, en aquest tant dificultós art, lo qui més ne sap és lo qui més l'à praticat; emperò, és menester que la pràctica hage adquirida sciència en diverces parts, perquè ni los preus ni las opinions no són tals en una província com en altra.

E per ço, lo bon lapidari joeller compra en Al-Cayre y en Domàs lo que après ven en Rodas, y algunas joyas compra en Rodas que après ven en Venècia, y altras compra en Venècia que après ven en Roma y en Gènova y en Spanya. Y en Spanya compra safirs y marchadas y ven-los en Itàlia, que són en major preu allà si són bons i pessas eletas.

Essent yo l'any MCCCCLXXVI en Nàpols, hun joeller genovès portà a vendre hun balaix al rey don Ferrando y lo rey dava-li XXV mil ducats y lo joeller volie'n quaranta mil. Após oý dir, en Venèssia, que lo duch de Milà li'n donà trenta mil ducats. Ara quiscú pot pensar la bellesa de tal pedra y los discrets y hòmens d'enteniment coneixeran que, per ésser lo dit rey hu dels més savis i prudents reys y príncepts del món y poch acostumat de despendre los seus thesors en va, no aguera offert tan gran preu a la dita pedra si, per alguna rahonable causa, no li fos vist ésser rahó y faedor, si bé, per los ignorants, rústichs y grossers y de ànimo civil poria ser estimat lo contrari. Però si la rudesia y baixesa del llur entendra no u pot percebre, miren¹⁶⁷ la insigna ciutat de Venècia, regida y governada per tants notables enteniments de tanta saviesa y prudència que sempre treballen en créixer y augmentar lo stat de llur comunitat, de la qual ells mateixos són reys absoluts, y veuran¹⁶⁸ lo instimable preu y valor de tantas

¹⁶⁷ miren El subjecte d'aquest verb és *los ignorants, rústichs y grossers y de ànimo civil*.

¹⁶⁸ veuran El subjecte d'aquest verb és *los ignorants, rústichs y grossers y de ànimo civil*.

pedras preciosas del stat y senyoria del comú de Sanct March,¹⁶⁹ las quals ab grandíssim preu de llur thesor han compradas y contínuament compren, per ennoblir y enriquir y tenir en reputatió lur stat –així com he dit atrás¹⁷⁰ tractant del carboncle de Sant March– y ultra lo dit carboncle tenen dos mirables balaxos: lo major, casi com hun mig ou de gallina; l'altre, menor, casi com un ou de polla. I tots són còdols y foradats y nuus, *sens* encastar, sinó qu'estan quiscú en una espira de hor, qui passa per lo forat, quiscú sobra hun candelobra de or. Tots són molt nets. Lo degut lur preu, per posar-lo en nombra seria menester lo vot y parer y juý de hun gran aplech de joyallers molt aprovats y per ço yo calle lo juý y parer meu.

De la pedra topaci no m par rahó que reste a dir alguna cosa de la sua excel·lència, pus lo profeta Davit n'á parlat en lo salm CXXXII en lo vers penúltim dient *ydeo dilexi mandata tua super aurumet topacion*,¹⁷¹ en què mostra lo profeta lo recort que ell tenia de la gran virtut que nostre senyor Déu ha donada en aquesta pedra que, los qui la porten, ab las suas degudas sircumstàncias no hauran desig de carnal concupicència de inonest e il·lícit ajustament de dona. E per ço, sol de aquesta pedra he volgut dir y manifestar la sua gran virtut y no de las otras. E si algú las volrà saber, llege lo Albert Gran,¹⁷² qui altament ha tractat de las pedras preciosas y de lur virtut en lo seu tractat *De mirabilibus mundi et de secreto secretorum*.¹⁷³

Del safir diré alguna cosa de la sua bellesa y color celestial, del qual ha parlat Dant, en lo primer càntich del *Purgatori*, en lo metre qui's segueix.

*Dolce color d'oriental saffiro,
che s'accolava nel sereno aspetto
nel aer, puro insino al primo giro,*¹⁷⁴

Dels safirs n'í ha dos maneres: los millors són los orientals, tirant a flor de borage,¹⁷⁵ y que sien molt sechs, y de viva color, y nets de glassas y sintillas; los otras se tròban al Puy de França, ha n'í alguns de bons, y tots tiren a color escura y no són tan plasents a la vista com són los orientals, los quals, com són en perfectió, és jocundíssima y mirable la sua gran bellesa y diafanitat, la qual porte als miradors insaciable delit y alegria.

¹⁶⁹ *comú de Sant March* A Itàlia, el comú és una institució medieval de regiment de les viles independents i, doncs, Sant March n'era una més.

¹⁷⁰ *atrás* Arcaisme: enrere.

¹⁷¹ *ydeo dilexi mandata tua super aurumet topacion* En llatí: *aprecio els teus manaments més que l'or i el topazi*. *Bíblia (Vulgata)*. Ps 118,127. Literalment diu *ideo dilexi mandata tua super aurum et topazion*. La numeració dels psalms bíblics ha anat canviant i la d'en Ferrer no coincideix amb la d'ara.

¹⁷² *Albert Gran* N'Albertus Magnus (Lauingen, ~1200 – Colònia, 1280), dominicà i bisbe de Ratisbona, va deixar el càrrec per l'estudi i la redacció d'obres filosòfiques i científiques.

¹⁷³ *De mirabilibus mundi et de secreto secretorum* Llibre atribuït a n'Albertus Magnus.

¹⁷⁴ *Commedia*. Pg I,13-15 El *Purgatori*, blau com el safir, s'expandeix fins a la primera esfera.

¹⁷⁵ *borage* Borratja, planta de flor blava.

Turquesa és pedra que comunament y general és molt amada per tot lo món, y per totes maneres de gents, per la sua gran graciosa vista. Ha n'í de quatre menas. La primera és en Pèrsia, en lo confí de la Índia *extra*¹⁷⁶ Ganges, en una província qui ha nom Bussàquia. I aquestas són las millors y de més alt color y de més preu *sens* comparació y tenen unas vetas xicas negres per los costats, y en assò se coneix la mena de aquellas, y de aquestas se'n tròban molt pocas. La segona mena és en Aiamia, qui és província entra Asíria y Armènia, y de aquestas venen moltes Al-Cayre, y en Domàs ha n'í algunas de rahonables, però no basten a la perfectió maravellosa de la mena de Bussàquia, ni teneñ la veta ni pichs negres com fan las de Pèrsia. La terça mena és en l'Anatàlia, en Turquia, en hun loch de montanya, qui à nom Calíndria, y aquestas ja no valen tant. La quarta mena és en Spanya, a l'Andalòsia; són de molt poca valor y de molt baixa color.

Las pedras preciosas són moltes y de diverces spècias, y, per no ésser larch, no he parlat ací sinó de set y més principals,¹⁷⁷—com atràs se mostra— las quals poden fer testimoni, ensemps, ab totes las altras cosas atràs ditas en aquest breu tractat de la mirable e incompreñsible potència, providència, magnificència y presciència de nostre senyor Déu, qui, junt ab tant maravellós orde y bellesa dels cels y de la terra, ha creadas totes cosasen tal manera que, si nosaltras en aquesta mortal vida volem elevar lo enteniment nostre a las grans y altas cosas superiors, y los ulls corporals en aquestas cosas que miram y tocam y usam, cert no crech que sia axí gros enteniment humà que no vinga a la notícia y vera conexença de aquell omnipotent Déu, qui tals y tan mirables cosas ha fetas y pogudas fer, y coneixerà que a la sua sola deítat deu ésser dada glòria, honor y subirana lahor. Y que de ell sol devem sperar la sua beatitut y repòs sens fi, lo qual, per la sua summa bondat y amor comunicà als seus elets en la sua eternal Ciutat de Paradís sens fi. E los qui en aquesta alta contemplació estendran las alas de l'enteniment ja estant en aquesta mortal vida gustaran alguna part de glòria de aquella que, eternalment, posseÿren en lo seu sanct regne. Y aquesta conclusió és dantista, segons ell mateix tracta en lo profundo càntich X del *Paradís*, en los metras següents, tractant de la Sanctíssima e Individua Trinitat.

*Guardando nel suo Figlio con l'Amore
che l'uno et l'altro eternalment spira,
lo primo e inefabile Valore
quanto per mente et per occhio si gira
con tanto ordine fé, ch'esser non pote
sansa gustar di lui ciò che remira.
Drissa dunque, lettore, a l'alte rote
meco la vista, dritto a quella parte
dove l'un moto et l'altro se perquote;*

¹⁷⁶ *extra* En llatí: fora, exterior a. Fa referència al Caixmir o, potser, a l'actual Paquistan.

¹⁷⁷ *de set i més principals* Carboncle (robí), maragda, diamant, balaix, topazi, safir i turquesa. Totes són esmentades a la *Biblia*, tret del balaix (Ex 28,17-21; Ez 28,13; Ap 25,19-20).

*et li comincia a vagheggiar¹⁷⁸ ne l'arte
di quel maestro che tanto ad sé l'ama,
che mai da lei l'ochio non parte.
Vedi come da indi si dirama
l'oblico cerchio che pianeti porta,
per so disfar al mondo che li chiama.
Et se la strada lor non fosse torta,
molta virtù nel ciel sarebbe in vano,
et quasi ogni potenza qua giù morta;¹⁷⁹*

Aquells qui la profunditat y sentència dels precedents metres més extensament volran oyr y entendre ligen los comentos dels doctors qui ls han exposats y veuran la mirable doctrina de l'auctor, mostrant com la Sanctíssima Trinitat, una substància y una sola essència en trinitat de personas, creà l'univers y los cels, ab diversos moviments y spectas¹⁸⁰ y figuras, per los quals, quiscuna cosa cau y pervé al seu proveyt fi de hon resplendeix inefable glòria y laor de la sua excelsa y suprema magestat, qui, ab tant marvellós orde mediant, governa y sosté tot lo món.

¹⁷⁸ *vagheggiar*] *nagheggiar*.

¹⁷⁹ *Commedia*. Pa X,1-18 Les pedres precioses són mostra de l'ordre i la bellesa que estableix Déu, les quals, poca cosa són, si s'admira, amb l'intel·lecte, el moviment dels astres, i amb els ulls, les meravelles terrenals. Els qui ho fan mentre són vius a la Terra, ja poden fer-se idea de l'estat de beatitud que hi ha al Paradís, on l'amor i la contemplació són infinits i eterns. L'univers és un conjunt ordenat per Déu i sempre sota la seva mirada, amb múltiples manifestacions, com ho són, entre d'altres, les dels moviments d'estels i planetes.

¹⁸⁰ *spectas* Aspectes.

[II. DE CONÈIXER-SE A SI MATEIX]

Pus fins¹⁸¹ ací avem dit de la primera part de aquest tractat,¹⁸² circa la notícia y coneixensa de nostre¹⁸³ Senyor Déu, sens la qual ningú no l poria amar ni tembre; ara reste a dir de la segona part per mostrar quant és necessari a l'home conèixer si mateix –com ja en lo proemi és dit– per entrar en lo exhamen de la sua conciència, rememorant y recogitant quals són stadas las suas obras en lo temps passat y quals són en lo present, y com són conformas o difformas als manaments y preceptes de nostre senyor Déu, discorrent tot lo temps de la sua vida. Y com deu l'ome considerar la sua brevitat y flagilitat, y que lo nostre bé ni regne no és de aquest món de treball, y ple de misèria y calamitat, y deu pensar que lo bé y repòs nostre és en Paradís, y per aquell atènyer y aconseguir devem treballar ab gran cura y summa diligència, amant, tement y servint a nostre senyor Déu sobre totes cosas.

E, si l'ome és vell, deu considerar quals són estats los passos de la sua joventut. Y de la vellesa sua aver gran cura y sol llicitut, y no fiar de si mateix, perquè los vicis en los vells són molt perillosos y, en la fama y honra de aquells, molt detestables y molt desplasents a nostre senyor Déu, perquè enorme cosa y molt contrària a l'orde de natura és que l'ome vell sia viciós. E per ço, en la sancta escriptura, en moltes parts, abomina y reprèn asprament los mals vells dient *inveterati dierum malorum et cetera*;¹⁸⁴ *preterea, maledictus puer centum annorum, et cetera*.¹⁸⁵

E cert tant quant és lege¹⁸⁶ cosa y aborrible lo desvergonyat vell viciós, no tement Déu ni la honor y vergonya de aquest món, tant és de digníssima lahor y reverència lo virtuós y prudent vell, y molt digne de regir y governar los jóvens. E al bon vell no li deu desplaure la sua vellesa, encara que sia plena de treball y dolor, perquè per lo més bé de l'home, nostre senyor Déu així l'à ordenada. Ni seria l'home bo ni savi vell si desijave tornar jove, perquè seria com aquell ambaxador tramès per son rey e senyor a hun altra rey: com fos per lo camí que, per pusil lanimitat ho altre vil respecte, se'n tornàs sens complir lo seu viatge, del qual havent-lo complit degudament y bé, seria retribuït y satisfet de son senyor y posat en alt grau de honor.

¹⁸¹ *fins*] *fi*s.

¹⁸² *tractat*] *tracat*.

¹⁸³ *nostre*] *Nroste*.

¹⁸⁴ *inveterati dierum malorum et cetera* En llatí: envelleix en dies dolents. *Biblia (Vulgata)*, Dn 13,52. El text, literalment, diu *Inveterate dierum malorum*.

¹⁸⁵ *maledictus puer centum annorum, et cetera* En llatí: maldit el 'jove' de cent anys, etcètera. *Biblia (Vulgata)*, Is 65,20. El text, literalment, diu *[quoniam] puer centum annorum [moriatur et peccator centum annorum] maledictus [erit]*.

¹⁸⁶ *lege* Lletja.

E aquest *eximpli*¹⁸⁷ deu bastar a quiscú perquè tots som certs que lo viatge nostre primer corre y va a la mort corporal, y, après de aquella, a la vida eterna. Y per ço, pus tots havem a morir de mort corporal, és gran rahó que no ns desplaça lo morir, pus que la mort és porta, principi y camí per hon avem entrar al repòs de nostra beatitut, la qual per eternal possessió és atorgada als elets predestinats per nostre senyor Déu, en la fruïció de la sua excelsa y clara visió.

E per ço, aquell savi y prudent cavaller, digne de reverent memòria, Énigo Lopes de Mandoça, marquès de Santillana,¹⁸⁸ en los seus *Proverbis*, persuadint y fortificant los bons vells en lur virtut, tractant de la vellesa virtuosa diu axí:

*Non te desplega la edad
postremera
como sea la carrera
de bondad
o modesta vegead
la qual refria
los vicios de mancebía
y mocedad.*¹⁸⁹

*Si dixeres por ventura
que la umana
muerte le es sercana
es gran locura
que piensa la creatura
ser nacida
para siempre en esta vida
de amargura.*¹⁹⁰

*Pues di por qué temeremos
esta muerte
como sea buena suerte
si crebemos
que passándola seremos
en reposo
en el templo glorioso
que atendemos.*¹⁹¹

¹⁸⁷ *eximpli* Exemple.

¹⁸⁸ *Énigo Lopes de Mandoça, marquès de Santillana* N'Ínigo López de Mendoza (Carrión de los Condes, 1398 – Guadalajara, 1458), poeta espanyol, imitador de Dant, autor dels *Proverbios*.

¹⁸⁹ *Proverbios* XV (De senectud o vejez),95 La vellesa no ens ha de desplaure, és la darrera edat de la vida (carrera) i, deixant de banda els vicis de joventut, entrarem al Cel.

¹⁹⁰ *Proverbios* XVI (De la muerte),98 Només bogeria fa creure que s'és immortal.

¹⁹¹ *Proverbios* XVI (De la muerte),100 La mort és porta de l'alegria, car de la vida amarga arribem a la beatitut del Cel; només, és clar, si se surt sense pecat de la vida terrenal.

Per semblant, lo dit marquès, per instrucció dels jóvens, en los dits seus proverbis diu axí:

*El comienço de salud
es el saber
distinguir y conocer
qual es virtud
quien comiensa en joventud
a bien obrar
senal es de no errar
en senectud.*¹⁹²

*Salomón sabiduría
procuró
con la qual administró
la senyoría
del mundo la monarchía
universal
sin contienda ni yqual
compañía.*¹⁹³

No s maravel·len los lectors perquè en aquesta matèria se fa menció dels proverbis del virtuos y bon cavaller Énigo Lopes de Mandoça, marquès de Sanctyllana, ni pensen que sia fora de la matèria dantista; perquè, no obstant que abunda en plenitud de moltes sciències, ell fou molt gran dantista, segons en moltes parts dels seus proverbis mostren gran similitut en algunas auctoritats de les comèdies del dit doctor. E per ço, al propòsit de la concurrent matèria, són así intraduïts aquests cinch proverbis.

En los precedents proverbis mostra lo marquès que lo bon home deu comensar fer bonas obras en joventut, y porta per singular *eximpli* lo rey Salomó, lo qual, essent ell de mot poca edat, li dix nostre senyor Déu que li demanàs tot lo que volgués, que tot lo y donaria. Y lo infant respòs *Senyor, yo só infant petit, ignorant. Dóna'm sciència, ab la qual puga regir y governar lo teu poble.*¹⁹⁴ E plagué tant a nostre senyor Déu, aquesta tan justa e humil demanda, per ésser

¹⁹² *Proverbios* II (De prudencia e sabiduría),16 Començar, de ben jove, fent les coses bé, és senyal de continuar fent-ho així quan s'és més gran. Això és possible si se sap, de ben jove, què és correcte i què no; perquè la virtut s'adquireix per costum, com se sap i deia n'Aristòtil. Un floc de neu no fa hivern: un bon acte aïllat no és la totalitat d'una vida.

¹⁹³ *Proverbios* II (De prudencia e sabiduría),17 Millor que les armes, millor que les riqueses, millor que la força, és el coneixement, la saviesa; tal com en Salomó va demanar a Déu, en haver de governar el seu poble. I així, Déu li'n donà, convertint-lo en l'home més savi.

¹⁹⁴ *Senyor, yo só infant petit, ignorant. Dóna'm sciència, ab la qual puga regir y governar lo teu poble.* *Bíblia* 1R 3,7-9: «...i jo sóc un jovenet i no sé com m'haig de comportar. El vostre servent es troba enmig del vostre poble que heu escollit, poble nombrós, que, de tan nombrós no es pot comptar. Doneu, doncs, al vostre servidor un cor atent per a judicar el vostre poble, per tal de destriar el bé del mal...»

fill de rey, que li donà de la major sciència que jamés pur home hage haguda après de Adam.

E per ço, los jóvens, en quiscun stament, deuen ésser bé adoctrinats, y apartats de vicis, y ésser honests, y cortesos, y tements y amant a nostre senyor Déu sobre totes cosas; perquè, *con*¹⁹⁵seran de edat *perfeta*, no hagen tant treball de corregir y esmenar a si mateixos, qui és cosa *tant* dificultosa que major dificultat és a hun rey saber ben regir y governar si mateix y la rebel·lió de la sua *consualitat* contra lo dictamen de la rahó que no regir tot son regne. Y la rahó és molt evident, perquè hun rey no sap ben regir a si mateix nunca regirà bé son regna y serà dit mal rey. E bé regir a si mateix no pot si, donchs, no coneix a si mateix y sos defectes y mancaments.

E per ço, és prou provat que a l'home cové y li és molt necessari que ell se conega, perquè, coneixent sos defectes, se porà corregir y esmenar; lo que fer no poria sens la cognició precedent, la qual cognició y vera coneixença, e de si mateix, no és exercitada sinó *per* los bons qui àman y temen a nostre senyor Déu sobra totes cosas, perquè als mals obstinats y perversos no ls plau *entrar* en lo exhamen de lur prava consiència, ans se adeliten en multiplicar lus¹⁹⁶ malas obras.

E per ço, és cosa que quiscú, mirant bé a si mateix y la vida sua, pot fer rahonable juý de la sua salvatió o damnatió; enperò, *secundum quid* et *non simpliciter*,¹⁹⁷perquè, difinitivament, tal juý a la divina presciència és reservat – *com* ja és estat dit – sobra altra matèria.

E per bé conèixer l'ome si mateix, ha menester mirar principalment dos notables¹⁹⁸ cosas, dignes de gran recort. La primera és tenir sempre davant lo seu enteniment *que* lo seu cors és proceït de fanch y de la més vil y baixa matèria dels elements. Y així plagué a nostre senyor Déu plasmar lo cors de Adam de llim de terra perquè se humiliàs y no ensuperbís ell ni los seus descendents. Y que per humilitat, qui és la més alta y suprema virtut, en *quant* ha contradit directament a la supèrbia del nostre primer pare, *siam* exaltsats en Paradís. La segona cosa que l'ome deu considerar és que¹⁹⁹ nostre senyor Déu l'à creat home racional a ymatge y similitut²⁰⁰ sua. Y axí ho dix, lo Senyor, *faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram* et cetera.²⁰¹

¹⁹⁵ *con* Entengui's 'quan'.

¹⁹⁶ *lus* Llurs.

¹⁹⁷ *secundum quid* et *non simpliciter* En llatí: relativament però no absolutament; el judici que es fa de la pròpia vida no és absolut ni determinant. L'únic judici vertader és el que fa Déu.

¹⁹⁸ *notables*] *notables*.

¹⁹⁹ *que*] *que*.

²⁰⁰ *similitut*] *similitut*.

²⁰¹ *faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram* et cetera En llatí: fem l'home a imatge nostra, semblant a nosaltres etcètera. *Biblia (Vulgata)* Gn 1,26.

E per amor de l'home creà nostre senyor Déu totes coses per son servey, y de totes lo féu rey y senyor, dient *preesset piscibus maris et volatilibus celi et bestiis que sunt in universa terra, et cetera*.²⁰² E per ço, deu mirar lo prudent y savi home lo seu corter²⁰³ de part sinistra, fràgil y baixa natura de terra, en la part corpulenta de la carn vermenosa²⁰⁴ y pudent, farcida de tanta calamitat y misèria, e sùbdita a tantas infirmitats y malalties que, per ésser tantas y de tantas diversitats, tota la sciència dels naturals metges no basta a la vera curació ni a la plena cognició de aquellas. Per hon l'ome de bon enteniment, conexe[n]t a si mateix, deu calar las velas de la inflada supèrbia y presumptió, stimant, las cosas de aquest món, vanes, axí com dix Salomó *vanitats, vanitatum et omnia vanitas, et cetera*.²⁰⁵

E après que lo sapient y discret home haurà mirat y bé considerat lo sinistre seu corter ésser axí flach –com dalt és dit– és gran rahó y molt necessari que ell alse los ulls del seu enteniment y que mire lo seu dextre corter, *considerant* quant gran cosa és l'ome en la part racional. E com nostre Senyor, en lo suprem grau de amor, après de amar a si mateix, ha més amat l'ome que totes las altrás creaturas intel·lectuals, y en los cels poceheix l'ome lo superlatiu grau de glòria.

E per ço, és gran y potentíssima rahó y de gran obligatió, que de l'home prochesquen, en aquest món vivint, grans y excel·lents actes y obras de virtuts, per ço que,²⁰⁶ caminant en esta mortal vida per tal camí, pervinga al seu últim fi per lo qual Déu l'à creat.

E –per lo que dalt és dit– apar que nostre senyor Déu en la creatió de l'home l'à vestit de huna roba de dos draps. La mitat, a la part dreta, és de brocat de fil de or, molt rich; l'altra mitat és de sardil,²⁰⁷ textit de llana de Sardenya de gros y molt vil pèl, per hon l'ome, axí vestit de dos colors tant diferents, sempre deu mirar lo fi per lo qual la divina providència l'à axí hornat y proveÿt de semblant vestidura.

E mirant si mateix, en la part dreta del brocat, que significa la part racional nostra, coneixerà que devalla de linatge alt y generós, perquè lo Senyor dix en la creatió nostra, –com atrás és ja dit– *fassam* home a semblansa y similitut nostra. Cosa per sert de molta alta consideratió y contemplatió, qui als humils y cathòlics discrets és ocasió de exercitar las potèncias de l'ànima en loar, magnificar y, ab totes las suas forças, regraciar a nostre senyor Déu de tan excelsa gràcia.

²⁰² *preesset piscibus maris et volatilibus celi et bestiis que sunt in universa terra, et cetera* En llatí: i que sotmeti els peixos, els ocells, els animals domèstics i els salvatges que són a l'univers i a la Terra, etcètera. *Biblia (Vulgata)* Gn 1,26. El text, literalment, diu *praesit piscibus maris et volatilibus caeli et bestiis universaeque terrae*.

²⁰³ *corter* Varietat dialectal: quarter, meitat, part simètrica de l'altra.

²⁰⁴ *vermenosa* Que cria o té verms.

²⁰⁵ *vanitats, vanitatum et omnia vanitas, et cetera* En llatí: vanitat, vanitats i tot vanitat, etcètera. *Biblia (Vulgata)* Eccl 1,2. El text, literalment, diu *vanitas vanitatum omnia vanitas*.

²⁰⁶ *que* | *que*.

²⁰⁷ *sardil* Sargil.

Però los *superbos* inimichs de nostre senyor Déu y de virtuts, mirant en si mateixos ésser axí hornats y vestits de tant rica y noble vestidura, no mirant la part sinistra de la roba del grosser sardil, se àlsan contra Déu y gents en tanta supèrbia que, seguint la pravitat de Lucifer, qui, per semblant desorde fou lansat del cel, menyspresant Déu y los seus sancts manaments y la justícia y leys temporals y no coneixent a si mateixos, són flagell y aflicció dels bons en aquest món; per hon és de notar que, als *superbos* y prescits, totes cosas lurs són ocasió de mal, hoc²⁰⁸ ancara los dons de natura, com és disposició, sanitat, eloquència, riquesas, honors temporals y, generalment, tots los beneficis rebuts de nostre senyor Déu, qui, per la sua liberalitat, magnificència y summa bondat, fa exir lo Sol *per* los bons y per los mals, y per tots fa ploura y, generalment, a tots proveheix y sosté en aquest món, però en l'altra donarà a quiscú segons las suas obras.

E, per semblant, als umils y predestinats totes cosas los són ocasió de bé, axí pobretat *com* malalties, afliccions de malas senyorias y de mals hòmens, indisposicions corporals, y altrás moltas misèrias y calamitats, que los umils, tements y subiranament amants a nostre senyor Déu, ab paciència comporten en aquesta mortal vida; però, en l'altra vida eterna, aconseguiran la glòria suprema de nostre senyor Déu, axí com en lo càntich gloriós los promet la senyora nostra mare de Déu, dient *esurientes implevit bonis et divites dimisit inanes et ætera*.²⁰⁹ Paraules, en sert, de grandíssima dolsor, suavitat y consolatió per los humils pobras, y de orrenda y tremenda consideratió y espant per los *superbos*, farts y farcits de riquesas temporals, de las quals abusen y perverteixen lo recte fi per lo qual nostre senyor Déu las ha creadas.

E açò basta, per conclusió de la cognitió y notícia que l'ome deu haver de si mateix, *perquè* no sia enganat ni desabut en la stimació de l'ésser seu.

²⁰⁸ *hoc* Fins i tot.

²⁰⁹ *esurientes implevit bonis et divites dimisit inanes et ætera* En llatí: omple de béns els pobres i els rics se'n tornen sense res. *Biblia (Vulgata)*. Lc 1,53. Vers del *Magnificat*, himne atribuït a la Verge Maria. En Ferrer ja ha fet aquesta cita anteriorment (pàgina 59 d'aquest treball de recerca).

[III. DE TENIR BONA MORT]

La terça cosa que molt és necessària a la salut y salvatió de l'home per aconseguir la vida eterna és sovint pensar que té a morir y venir davant lo tribunal juý de nostre senyor Déu, y pensar y creurafermament que los qui hauran fetas bonas obras y servats los manaments y leys de nostre senyor Déu seran col·locats en la vida eterna, e los qui mal hauran viscut y fet lo contrari seran trabucats en lo suplici del foch infernal, axí com és scrit en lo *Símbol de la sancta fe cathòlica* per Athanasius, dient *et qui bona egerunt ibunt vitam eternam; qui vero mala in ignem eternum hec est fides catholica et cetera*.²¹⁰

E per ço, quiscú deu estar atent y pensar lo die de Cap d'Any ja si l veurà complit, e lo primer die del mes pensar si l veurà acabat, y lo dilluns deu pensar si serà viu lo dissabta, e encara és menester estrènyer més lo pensament que, com lo Sol yx, deu pensar si l veurà post y tal va a dormir, sa y alegre al vespra, que al matí lo troben mort al lit. E per ço nostre senyor Déu, per despartar los negligents qui *nunca*²¹¹ pensen que han de morir pròvidament y benigna, los exhorta dient *vigilate quia nescitis diem neque horam*,²¹² y en altra part diu, lo Senyor, *estote parati et cetera*,²¹³ en sert, paraules són de gran recort. E si los prescits e ignorants diran que tenint tant sovint la mort a la memòria seria abreviar y dar treball a la vida corporal. O, miserables, los qui tant damnat juý fan!

Y qual és l'om, de qual stament o condició sia, que trobant-se en mar en gran tempesta y fort ona²¹⁴ que no pens contínuament al perill de la mort sua, per just o peccador que sia? Quant més, donchs, deu pensar en lo tremende y dubtós perill del pas de la mort, y, contínuament, preparar de surgir la nau de la sua consiència en tranquil·la y segur port, y calar a baix las velas de las turbacions y negocis temporals de aquest món, y aparellar àncoras de virtuts y xàrsia²¹⁵ de bonas obras ab gran diligència per aconseguir repòs en lo port de salut en Paradís, en glòria eterna?

E per ço, l'author, mogut de caritat y amor del proïsma, per il·luminar las tenebras y escuredats dels enteniments dels ignorants, mirablement, ordena los metras –devall scrits– en lo càntich XXVII de l'*Infern*, mostrant als lectors quant

²¹⁰ *et qui bona egerunt ibunt vitam eternam; qui vero mala in ignem eternum hec est fides catholica et cetera* En llatí: els qui van fer bones obres aniran a la vida eterna; els qui en van fer de dolentes, veritablement, aniran al foc etern. Aquesta és la fe catòlica etcètera. És el final del *Quicumque vult*, text que constitueix una definició o professió de fe, introduït a la litúrgia cristiana durant l'alta Edat Mitjana. Se'l coneix com el *Credo* o *Símbol de la santa fe catòlica*, de sant Atanasi.

²¹¹ *nunca*] *nunca*.

²¹² *vigilate quia nescitis diem neque horam* En llatí: vetlleu, doncs, perquè no sabeu el dia ni l'hora. *Bíblia (Vulgata)*. Mt 25,13. El text, literalment, diu *Vigilate itaque, quia nescitis diem neque horam*. Igualment, amb algunes petites variacions, a Mc 13,33 i Lc 21,36.

²¹³ *estote parati et cetera* En llatí: estigueu a punt etcètera. *Bíblia (Vulgata)*. Mt 24,44 i Lc 12,40.

²¹⁴ *ona*] *oua*.

²¹⁵ *xàrsia* Xarxa.

és necessària y saludable al cristià la consideració de la mort, la *qual*, cert, no és aspra als bons predestinats, però és mala y orrenda als prescits perversos. E perço, és peci²¹⁶ senyal de l'home *que* mal vivint y mal obrant en aquest món, tostemps volria viure. Y són aquests los metras següents.

*Quando mi vidi giunto in quella parte
di mia etate ove ciaschú dovrebbe
calar le vele et raccogler le sarte,
ciò che pria mi piaceva, alor m'increbbe,
et pentutto et confesso mi rende;
o miser lasso! che giovato serebbe.*²¹⁷

En los precedents metras apar –com dalt és dit– quant és necessari a nosaltres, *en* aquesta mortal vida, tenir davant los ulls del nostre enteniment lo infal·lible pas de la mort, perquè tot lo bé nostre se pert o's guanya en aquell punt, per quant lo Senyor diu *ubi te invenero ibi te judicabo*.²¹⁸

Del qual parlar de nostre senyor Déu, devem pendre tal doctrina que sempre, ab gran diligència, devem estar aparellats a ben morir y qui bé viu, bé mor, e qui²¹⁹ bé mor, bona li és la mort, sens la qual no podem aconseguir lo nostre fi, perquè és porta y camí de nostra eternal vida. E per ço, ab gran estudi devem treballar en preparar-nos a ben morir. E morint bé serem en Paradís confirmats en vida durable sens fi ab lo nostre creador, la glòria y clara visió del qual seria imposible aconseguir sens medi e intercessió de la suprema reyna del cel y de la terra, mare sua, axí com testifica lo nostre auctor en l'última càntica del *Paradís*, elegantment y gloriosa, metaforisant, fingint ésser en lo cel Impírio, loch de nostra beatitut y Paradís, hon li fou necessari la intercessió de nostra prefata²²⁰ senyora mare de Déu, per aconseguir la visió y fruïtió de la divina y excelsa majestat com a thesorera de totes las gràtias que nostre senyor Déu dóna en lo Cel y en la Terra.

E per ço, humilment y devota, ab cant de gran dolor, l'auctor ordena la següent oració, dressada a la Verge plena de gràtia y de glòria sens fi, advocada nostra, dient:

*Vergine Madre, figlia del tuo figlio,
humile et alta più che creatura,
termine fixo d'eterno consiglio,
tu sei colei che l'humana natura*

²¹⁶ *peci* Neci, que no sap el que podria o hauria de saber.

²¹⁷ *Commedia*. In XXVII,79-84 El penediment dels pecats, abans de la mort, pot dur el perdó de Déu.

²¹⁸ *ubi te invenero ibi te judicabo* En llatí: on et trobi, allí et jutjaré. Màxima llatina encara vigent d'ençà del codi d'en Justinià (segle VI). Segons el cristianisme, Déu jutja al moment previ a la mort i un penediment a darrera hora pot dur a la salvació.

²¹⁹ *qui*] *qui*.

²²⁰ *prefata* Cultisme(<*praefatum*): predit, dit abans.

*nobilitasti sì, che'l suo fattore
non disdegnò di farsi sua factura.
Nel ventre tuo si racesse lo amore,
per lo cui caldo ne l'eterna pace
così è germinato questo fiore.
Qui sèi ad noi meridiana face
di caritate, et giuso, intra'mortali,
sei di speranza fontana vivace.
Donna, sei tanto grande et tanto vali,
che qual vol gracia et ad te non ricorre,
sua disianza vuol volar sanz'ali.
La tua benignità non pur soccorre
a chi domanda, ma molte fiata
liberamente al dimandar precorre.
In te misericordia, in te pietate,
in te magnificencia, in te s'aduna
quantunque creatura à di bontate.
Hor questi, che d'all'infima lacuna
de l'universo infìn qui ha vedute
le vite spiritali ad una ad una,
supplica te, per gracia, di virtute
tanto, che possa co gl'occhi levarsi
più alto verso l'ultima salute.²²¹*

Preterea

*Li ochi da Dio dilecti et venerati,
fissi ne l'orator, ne dimostraro
quanto i devoti prieghi li son grati;²²²*

En los precedents metres Dant ha mostrat que, per mijà d'aquesta sancta oració, ab la qual la intemerada mare de Déu intercedí per ell la divina majestat que, per amor sua, li fou mostrada alguna part de la sua inconpreensible escència, tanta quant lo seu creat enteniment fou fet capax poder entendre en aquella visió, de la qual mirablement descriu, en los següents metres, lo modo y forma, dient en lo predict càntich:

*Nella profunda et chiara subsistensa
de l'alto lume parvemi tre giri
di tre colori et d'una contenensa;
et l'un da l'altro como iri da iri
parea reflexo, e'l terso pareo fuoco
che quindi et quinci equalmente spiri.
O quanto è corto el dire et come fioco*

²²¹ *Commedia*. Pa XXXIII,1-27 Déu va decidir, per raó de la noblesa de la mare de Déu, convertir-se en seu fill. Al Paradís, és la faç de la caritat, i a la Terra, l'esperança de l'ésser humà. Bondat, magnificència, misericòrdia, benignitat i generositat, fins i tot amb qui res no demana, són virtuts de la mare de Déu, a qui en Dant demana que l'ajudi de veure Déu.

²²² *Commedia*. Pa XXXIII,40-42 La mare de Déu es complau ajudant els qui li pregunen.

*el mio concepto! et questo, a quel che io vidi,
è tanto, che non basta a dicer 'poco'.
O luce eterna che sola²²³ in te sidi,
sola t'intendi, et da te intellecta
et intendente te ad me arridi!
Quella circolazione che si concepta
pareva in te come in lume reflexo,
da gl'ochi mei alquanto circumspecta,
dentro da sé, dal suo calor stesso,
mi parve pincta da la nostra efige:
per che'l mio viso in lei tucto avea messo.
Qual i'l geomètra che tutto s'affige
per misurar lo cerchio et non ritrova,
pensando, quel principio ond'egli indige,
tal era io a quella vista nova:
veder volea come si convenne
l'imgo al cerchio et come vi s'indova;
ma non eran da ciò le proprie penne:
se non che la mia mente fu percossa
da hun fulgore in che sua voglia venne.
Àl'alta fantasia chi mancò possa;
ma già volgea al mio disio e'l velle,
sì come rota che equalmente²²⁴ è mossa,
lo amor che muove el sole et l'altre stelle.²²⁵*

En los propscrits metres, lo nostre venerable y reverent doctor Dant posa fi y conclusió a la sua mirable obra del *Paradís*, mostrant –com ja és dit– com, per intercessió de nostra senyora mare de Déu, li fou *largida*²²⁶ gràcia divina²²⁷ *in extasim per modo rapti*,²²⁸ en tal manera que lo seu enteniment fou elevat sobra natural discurs, en veura y contemplar la divina escència abstractivament, per acte intel·lectual. Los quals metras y altrás de las suas comèdias són de tan alta y dificultosa exposició que –com ja atràs per mi és estat dit– se deixa al sapient y cathòlic magisteri dels sagrats doctors theòlechs; que, per a mi y per los simples y de baixa intel·ligèntia, voler prosumir alsar los ulls a tant fluida²²⁹ y

²²³ *sola*] *sosa*.

²²⁴ *equalmente*] *equalmente*.

²²⁵ *Commedia*. Pa XXXIII,115-145 Déu és tres cercles iguals, fets de tres colors. Dintre d'un hi ha la imatge de l'ésser humà i això el fa objecte de curiositat i, alhora, incomprendible a la ment, que no té capacitat d'arribar-hi. Una llum sortida de Déu, un fulgor, permet de comprendre-ho; de seguida, però, allò que hom entén es desfà com si res; només un instant de saber-ho tot i el món, de bell nou, gira com sempre, mogut per amor de Déu. I fi.

²²⁶ *largida* En italià antic (<*largita*): donada amb llarguesa, generositat, liberalitat.

²²⁷ *divina*] *didivina*.

²²⁸ *in extasim per modo rapti* En llatí: en èxtasi sobtadament.

²²⁹ *fluida*] *fulviida*.

resplandent lum, seria major inconvenient que al vispertillo²³⁰ voler mirar los raigs del Sol al mig del die.

E per ço, fas fi en aquest breu tractat, suplicant a nostre senyor Déu que si en alguna cosa yo hauria desviat y passats los térmens de la recta y vera intel·ligència dels atràs preal·legats metres de las profundas comèdies de l'*Infern*, *Purgatori* y *Paradís*, que li plàcia, *per* la sua clemència y bondat, me vulla perdonar.

E –com ja atràs he dit en altre loch– yo remet tot lo *que* he dit al juý y correctió dels qui millor de mi enténan la sancta y sàtira doctrina del prenomenat doctor, lo qual, mogut per obra del Sperit Sanct, és estat quasi hun agricultor qui, ab laboriosa diligència mirablement y ab art de subtilíssim *enginy*, ha treballat, arrancat y destroyt las malas erbas del camp de las conciènsies humanas, a fi que aquellas no empatxadas ni subfogadas²³¹ de vicis y peccats púgan produyr lo fruyt de sanctas operations, per las quals, seguint la sua salutífera doctrina, aconseguenquen lo últim fi de gloriós y eternal repòs, lo qual la divina liberalitat y bondat immensa, *per* sola sua amor, ha promès als qui sobiranament amaran, honraran y tembran la sua incomprensible e omnipotent majestat.

*Deo gracias.*²³²

*Finis.*²³³

*Vidit inquisitor.*²³⁴

*Frater Ioannes Iubinus,*²³⁵ *episcopus constantinensiset doctor theologus.*²³⁶ *Subscripsit.*²³⁷

²³⁰ *vispertillo* Vespertilió, rat penat.

²³¹ *subfogadas* Sufocades, ofegades.

²³² *Deo gracias* En llatí: gràcies a Déu / a Déu gràcies. Frase per expressar la satisfacció d'haver acabat allò que es volia fer; en aquest cas, el text de les *Sentències catòliques*, si més no la primera part dita *Conclusions*. La frase llatina literal és *Deo gratias*.

²³³ *Finis* En llatí: fi.

²³⁴ *Vidit inquisitor* En llatí: Vist per l'inquisidor.

²³⁵ *Ioannes Iubinus* En Joan Jubí (Mallorca, ~1500 – Barcelona, 1571), monjo franciscà nomenat bisbe absent de Constantina (1542), a Numídia (ara dita Algèria), i, per ço, bisbe adjutor del de Barcelona, en Joan Cardona.

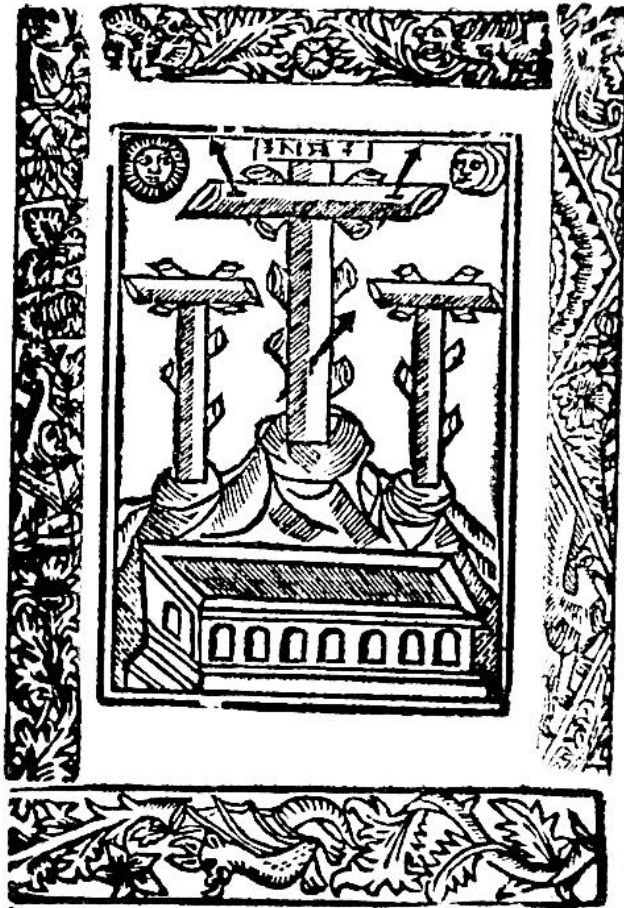
²³⁶ *theologus*] *theologus*.

²³⁷ *Frater Ioannes Iubinus, episcopus constantinensis et doctor theologus. Subscripsit.* En llatí: Fra Joan Jubí, bisbe de Constantina i doctor teòleg. Signat.

[SEGONA PART]

Meditació o contemplació sobre lo santíssim loch de Calvari,²³⁸ feta per mossèn Jaume Ferrer, la qual trobí en lo mig de les sues oras, en las quals estan il luminats los misteris de la passió de nostre suprem Déu creador y redemptor

Imatge inserida a l'edició de 1545 (pàgina [89] de l'original, 16 cm).
Representació del Calvari.

²³⁸ *Calvari* Lloc comú d'ajusticiament, situat en un pujol al nord-est de Jerusalem, 'mont Calvari', on, segons els evangelis, fou crucificat Jesucrist.

En nom de nostre senyor Déu Jesuchrist y de la humil Verge Sancta Maria.
Stació del sanct loch de Calvari.

De tots los sagrats lochs de sanctíssima veneració qui són en la terra sancta de Jhesusalem, hon se principia y acaba la sanctíssima y crudelíssima passió del nostre redemptor Jesuchrist, he trobat yo, peccador, aquells indignament visitant, ésser lo més principal lo sanctíssim loch de Calvari, en lo qual és lo propri forat hon fou dressada la sanctíssima vera creu ensemps ab lo sacratíssim cors de Jesuchrist, en una roca qui té de alt XIX scalons y baix, al peu de vogi, circa XXX passos, 's situada al mig del sagrat temple del sanctíssim sepulcre del nostre redemptor, en lo qual loch y creu sanctíssima se obrà lo gran i ardu misteri de la tant desijada y lacrimada redemptió del peccat del nostre primer pare, per lo qual nostra natura humana²³⁹ fou privada de la sua excelsa original justícia y cayguda en dampnatió eterna.

Aquest és lo propri loch nomenat *locus redemptionis*²⁴⁰ nostre. Aquest és lo més sanctíssim loch del món, en lo qual fou celebrat lo major acte e misteri que jamés nostre senyor Déu Jesuchrist hage obrat en cel ni en terra, y per lo qual, a la summa bondat som més obligats. Aquest és lo sanctíssim loch hon se pagà lo inestimable e innumerable preu de tota la preciosa sanch de Jesuchrist. Aquest és lo més piadós loch y més travessant lo cor dels *contemplants*, en lo qual estant lo nostre redemptor alt en la creu, cruelment clavat en suprema agonia de mort, plorà agrament y amara,²⁴¹ mirant lo redemptor la gran part de natura humana qui 's perdia, obstinats en lur malícia, no volent-se aprofitar de la summa y profundíssima misericòrdia del redemptor, qui per lo seu clementíssim amor y summa bondat ha volgut rembre²⁴² lo nostre perdut bé per lo peccat del nostre primer pare.

E axí stant lo nostre redemptor cruelment clavat en creu ab lo gran pes del seu preciós cors, qui solament se sostenia als grans claus, dels seus preciosíssims peus y mans, y lo seu sanctíssim cap de cruels y feroces spines coronat, travessant lo sanctíssim cervell del seu divinal cap, per les quals més principals dolors de inconparable, e inaudita ni jamés pensada tan orrenda y fera passió de turment en cors humà; per ço gonyà lo redemptor lo premi de nostra sanctíssima redemptió. E ja apropincant²⁴³ lo trànsit de la mort, ab veu afflictíssima, cridà altíssim crit, dirigit al pare eternal dient: *Eli, Eli, lama t̄zabatani? Quod interpretatur: Deus meus, Deus meus, ut quid de reliquisti me?*²⁴⁴

²³⁹ *humana*] *huma*.

²⁴⁰ *locus redemptionis* En llatí: lloc de la redempció.

²⁴¹ *amara* Italianisme: amarga.

²⁴² *rembre* Redimir.

²⁴³ *apropincant* Apropinquant, aproximant.

²⁴⁴ *Eli, Eli, lama t̄zabatani? Quod interpretatur: Deus meus, Deus meus, ut quid de reliquisti me?* En arameu: *Eli, Eli, lama t̄zabatani?* En llatí: Que vol dir: Déu meu, Déu meu, per què m'heu abandonat? *Biblia (Vulgata)*. Mt 27,46.

E axí stant lo redemptor alt en la creu cruelment clavat, *in extremo et ultimo articulo mortis iterum clamavit*,²⁴⁵ humilíssimament, comanant la sua preexcelsa ànima al pare eternal dient *Pater in manus tuas comendo spiritum meum*²⁴⁶ et *inclinato capite tradidit spiritum*²⁴⁷ et *in hoc redemptus est mundus propter summam bonitatem et misericordiam dei in dicto sancto loco Calvarie qui est medius mundi ut ait magnus rex et profeta Davit profetando dicens «operata est salus in medio terre»*.²⁴⁸

E per ço, al mig del sagrat temple del sanctíssim sepulcre del nostre redemptor penge una corda ab una pedra rodona, com lo cap de un home; baix, sobre una pedra marbre hon són sculpides lletres latinas, qui diuen axí *hic est locus ubi fuit inventum caput ad*²⁴⁹ *id est medius mundi*.²⁵⁰

Sobre la excelsa contemplació demunt ordenada, los sancts doctors christians, tractant de la mirable y sanctíssima passió del nostre redemptor, han dit y afirmat dient que major mèrit se acquista endevotament y ab vera caritat contemplar y meditar en la crudelíssima y acerbíssima mort y passió del nostre redemptor, que si cent anys, dejunant a pa y aygua, peregrinant anàssem per lo món.

E per ço, nosaltres christians, qui de tan alt y excel·lent benefici som renats y remuts per la preabundant misericòrdia, amor y pietat del nostre redemptor, ab *summa* amor y caritat, continuant per infinit terme, façam humilíssimas gràcias de l'infinit benefici que de la sua deïtat y humanitat havem rebut. E pus ara y eternalment, lo nostre redemptor és en lo seu infinit regne de subirana glòria, Déu home, home Déu omnipotent, alsem los ulls al cel y, contemplant, veurem lo nostre redemptor, asentat a la dreta part del Pare eternal, *id est*²⁵¹ a la honrada part de la Sanctíssima Trinitat.

Y veurem la preexcelsa ànima sua y cors glorificat, ab senyal de suprema y potentíssima victòria, coronat per excels y decent premi de la sua santíssima passió, *ut supra*²⁵² coronat rey dels reys et *dominus dominantium*,²⁵³ regnant

²⁴⁵ *in extremo et ultimo articulo mortis iterum clamavit* En llatí: al darrer moment abans de la mort, va cridar de nou.

²⁴⁶ *pater in manus tuas comendo spiritum meum* En llatí: Pare, a les teves mans encomano el meu esperit. *Biblia (Vulgata)*. Lc 23,46.

²⁴⁷ *et inclinato capite tradidit spiritum* En llatí: i, inclinat el cap, va lliurar l'esperit. *Biblia (Vulgata)*. Jo 19,30.

²⁴⁸ *et in hoc redemptus est mundus propter summam bonitatem et misericordiam dei in dicto sancto loco Calvarie qui est medius mundi ut ait magnus rex et profeta Davit profetando dicens «operata est salus in medio terre»* En llatí: i en això, el món és redimit per la més alta bondat i misericòrdia de Déu, al dit sant lloc del Calvari, que és enmig del món, com diu el gran rei i profeta en David profetitzant dient «el bé ha estat fet al centre de la Terra». La profecia final és d'un psalm bíblic. *Biblia (Vulgata)*. Ps 73,12. El text, literalment, diu *operatus est salutes in medio terrae*.

²⁴⁹ *ad] ade*.

²⁵⁰ *hic est locus ubi fuit inventum caput ad id est medius mundi* En llatí: aquí és el lloc, on va ser trobat el cap (Senyor), on és el centre del món.

²⁵¹ *id est* En llatí: ço és.

²⁵² *ut supra* En llatí: com abans havia estat.

eternalment, ygal ab lo Pare y ab lo Sperit Sanct, en trinitat de persones e unitat de essència y jocundíssima glòria sens fi, la qual, encara *que* yo só gran peccador, yo firmament confie ab summa fe y sperança possehir y fruir, migensant, emperò, la abundant misericòrdia e summa bonitat de l'Altisma, al qual, com a creatura sua y cathòlic christià, humilíssimament me coman, em do, ara, per tot temps.

Y tot lo que en la sobredita contemplació yo he dit y scrit, entench y és ma intenció y voluntat ésser *secundum ordinem romane ecclesie et non aliter*.²⁵⁴

Deo gracias.

Sit nomen domini benedictum semper.²⁵⁵

Frater Ioannes Iubinus, episcopus constantinensiset doctor theologus. Subscripsit.

²⁵³ *dominus dominantium* En llatí: Senyor dels Senyors.

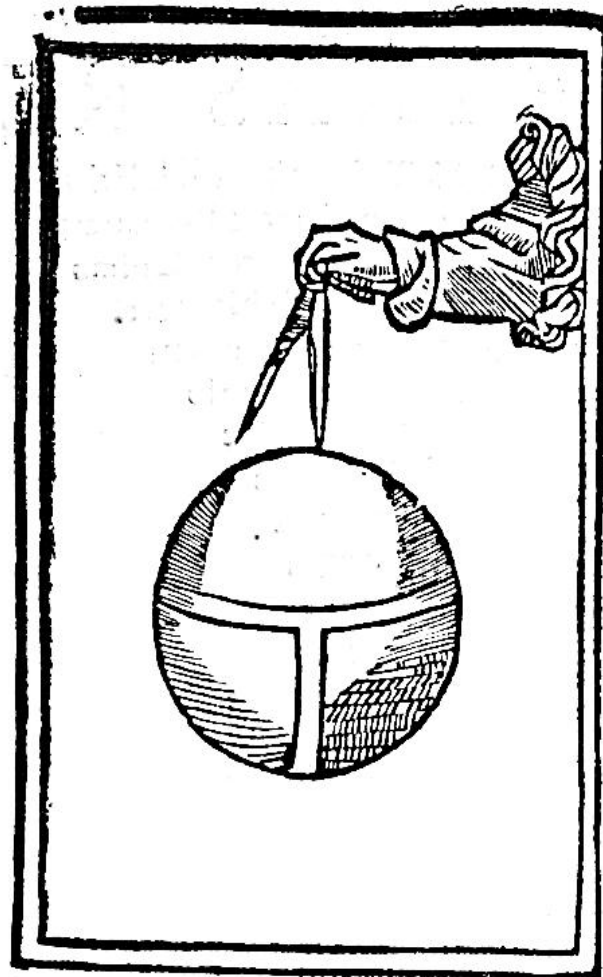
²⁵⁴ *secundum ordinem romane ecclesie et non aliter*. En llatí: segons l'ordenació de l'Església Romana i no pas d'altra manera.

²⁵⁵ *Sit nomen domini benedictum semper* En llatí: Beneït sia, per sempre, el nom del Senyor.

[TERCERA PART]

Letras reals molt notables, fetas a mossèn Jaume Ferrer, respostes e regles per ell ordenades en cosmographia²⁵⁶ y en art de navegar, les quals, XVII anys ha, trobí ensemps ab lo predit sumari de què tinch los matexos originals

Imatge inserida a l'edició de 1545 (pàgina [96], 16 cm).
Representació de la Terra.

²⁵⁶ *cosmographia* Terme emprat antigament per 'geografia', entesa com a descripció i estudi de la superfície de la Terra i de diversos fenòmens relacionats amb la presència i l'activitat humanes.

[A. COSMOGRAFIA]

[1] Letra feta als molt Cathòlics Reys de Spanya, don Ferrando y dona Ysabel, per mossèn Jaume Ferrer, acerca lo compartiment que sas reals altezas feren ab lo rey de Portugal en lo mar Oceano.²⁵⁷

A los muy altos y muy poderosos Reyes de Spanya etcétera, por la gracia de Dios, nuestros muy virtuosos señores.

Muy altos y muy poderosos Reyes,

don Joan de Lanussa, lugartiniente de sus altezas, por dos vezes me ha mostrado unos capítulos, en que sus reales altezas mandan saber la determinación acerca el compartimiento que sus altezas han fecho con el ilustríssimo rey de Portugal en el mar Oceano, partiendo del cabo Verde, por línea occidental, fasta el término de CCCLXX leguas.

Y por esto, muy altos y serenísimos Reyes, yo he mirado quanto mi baxo entender ha podido, abonque tarde y no tan presto como quiziera, por alguna mía indisposición.

Y ansí, embío con un hombre mío a sus altezas una forma mundi, en figura extensa, en que podrán ver los²⁵⁸ dos emisferios, conviene saber, el nuestro Ártico y el oppósito Antártico. Y, ansimismo, verán el círculo equinoccial²⁵⁹ y los dos trópicos de la declinación del Sol y las siete climas. Y cada uno destes círculos, puesto en su proprio lugar según en el tratado De la spera y en el De situ orbis, los doctores mandan y comparten por grados.

Y, porque más claramente sea vista²⁶⁰ la distancia de las dichas CCCLXX leguas quanto se extiende por línea occidental, partiendo del dicho cabo Verde, por esto, he yo interecado de polo a polo, la dicha distancia con líneas coloradas que en el equinoccio²⁶¹ distan 23 grados y, con ángulos agudos, las dichas líneas corresponden a los polos del mundo en esta figura.

²⁵⁷ *mar Oceano* Océà Atlàntic. En Joan de Lanussa (En Juan de Lanuza y Garabito, lloctinent de Catalunya entre 1493 i 1495) havia mostrat, a en Ferrer, dues vegades, les ordres dels Reis Catòlics, manant que se'ls expliqués on arribaven les 370 llegües de distància, més enllà de les illes de Cap Verd, que havien de sotmetre's a la sobirania de Portugal. Havent estudiat la qüestió, en Ferrer tramet als reis un mapamundi, on hi ha marcades de diferents colors les àrees que corresponen a cadascuna de les dues monarquies, aplicant-hi els coneixements geogràfics d'en Ptolemeu i en Johannes de Sacrobosco. Per acabar, en Ferrer ofereix de franc, als dits reis, els seus serveis, béns i habilitats. Barcelona, 27gen1495.

²⁵⁸ *los*] *lo*.

²⁵⁹ *círculo equinoccial* Equador.

²⁶⁰ *vista*] *visto*.

²⁶¹ *equinoccio* Equador.

Y todo el que será travessado de líneas amarillas será el que pertenesce al ilustríssimo rey de Portugal, la buelta del polo Antártico. Y esta distancia de mar terminan las dichas CCCLXX leguas, que son 23 grados —como susodicho es— partiendo del cabo Verde, por línea occidental.

Y si por esta determinación mandaran sus altezas yo vaya aquí; por cierto de muy grande y muy obediente amor, yo andaré a todas mis costas, sin ningún interés.

Y en buena verdad, todo lo que en este mundo tengo, es mi desseo sea para poder servir a sus reales altezas, las quales la²⁶³ inmensa Trinidad siempre tenga en su custodia y protección, con muy luenga y muy próspera vida.

De Barcelona, a XXVII de enero, MCCCCLXXXV.

De sus altas y muy sereníssimas senyorías, muy humil y muy obediente siervo y vassallo,

Jayme Ferrer de Blanes.

²⁶² Aquest dibuix surt al text original de l'edició de 1545. No és, doncs, la representació del mapamundi que s'esmenta a la carta; és una còpia del que hi havia a la carta manuscrita o una aportació de l'impressor, que de res aclareix la qüestió tractada. De fet, posteriorment hi ha reproducció que no respecta l'original i en presenta aquesta:

tiende por línea occidental, partiendo del dicho Cabo Verde, por esto he yo intercecado de Polo á Polo la dicha distancia con líneas coloradas, que en el equinoccio distan veinte y tres grados, y con ángulos agudos las dichas líneas corresponden á los Polos del mundo en esta figura: y todo el que será travesado de líneas amarillas será el que pertenece al Ilustrísimo Rey de Portugal la vuelta del Polo Antártico: y esta distancia de mar termina las dichas trescientas setenta leguas que son veinte y tres grados, como suso dicho es, partiendo del Cabo Verde por línea occidental: y si por esta determinacion mandaran sus Altezas yo vaya aquí, por cierto de muy grande y muy obedien-

(FERNÁNDEZ DE NAVARRETE 1825: Tom II «Documentos de Colón y de las primeras poblaciones», 98) La qualificació professional d'en Fernández de Navarrete és indubtable, si més no, a l'època en què va escriure l'obra esmentada, ja que va ser, segons s'explica a la portada del dit tom II, secretari de Su Majestad, ministre jubilat del Consejo Supremo de la Guerra, director interí del Depòsit Hidrográfico, individu de número de les reials acadèmies Española i de la Historia, conciliari i secretari de la de San Fernando. La representació no té, doncs, gaire de ciència.

²⁶³ la] sa.

[2] Letra dels molt Cathòlics Reys de Spanya, don Ferrando y dona Ysabel, feta a mossèn Jaume Ferrer, resposta a la proscrita.²⁶⁴

Por el Rey y por la Reyna

a Jayme Ferrer, su vassallo.

El Rey y la Reina.

Jayme Ferrer,

vimos vuestra letra y la escriptura que con ella nos enbiastes, la qual nos parece que está muy buena. En servicio vos tenemos avérnosla enbiado, pero, porque para entender en ello soys acá menester, por servicio nuestro, que pongáys en obra vuestra venida, de manera que seáys acá para en fin de mayo, primero, en lo qual nos faréys servicio.

De Madrid, a XXVIII días de febrero de 'XCV años.

Yo, el Rey. Yo, la Reyna.

Por mandado del Rey y de la Reyna.

*Joan de la Parra.*²⁶⁵

²⁶⁴ Un mes després de la carta de 27gen1495, els Reis Catòlics manen que en Ferrer es traslladi a Madrid, a la fi del maig següent, per tal que els aclareixi més sobre les 370 llegües de l'acord amb Portugal. Madrid, 28feb1495.

²⁶⁵ La carta és redactada per en Joan de la Parra o també en Juan de la Parra (1460 – 1521), secretari dels Reis Catòlics des del 1490.

[3] Lo vot y parer de mossèn Jaume Ferrer acerca la capitulació feta entre los molt Cathòlics Reys y lo rey de Portugal, en què se demostra quant ere lo auctor gran cosmògraph y mirablament pràtiche en la mar.²⁶⁶

La forma con la qual se puede fallar el término y fin de las CCCLXX leguas, partiendo de las islas del Cabo Verde, por línea occidental, es la siguiente.

Primeramente, es de notar que el dicho cabo Verde y sus islas distan del equinoccio XV grados y, ansímismo, es de notar que las dichas CCCLXX leguas, partiendo de las dichas islas, comprenden, por occidente, XVIII grados y cada un grado, en este paralelo, comprende XX leguas y V partes de VIII. Y por esto es menester fazer una línea recta in²⁶⁷ latitud de

²⁶⁶ No és pas una carta, perquè no té ni capçalera, ni destinatari, ni salutació, ni cloenda, ni data de redacció. Primerament, estableix com fer la línia de separació en un mapa, sense adreçar-se a ningú en concret; indicant que els territoris dels Reis Catòlics han d'arribar fins a Aràbia. En segon lloc, accepta la impossibilitat de conèixer on serà el terme de les 370 llegües si s'ha de fer a partir de l'observació del *polus mundi*; afirma, però, que ell sí que sap com fer-ho, observant l'estrella del Nord, mentre es navega per la 'quarta de ponent' fins que el *polus mundi* s'elevi 18° i un terç. En aquest punt i moment, explica que la nau ha arribat a la línia, de pol a pol, que passa pel límit de les 370 llegües, un meridià; d'aquí, la nau ha de baixar cap al sud, fins que l'Àrtic s'elevi 15° i, llavors, la nau serà al punt just que dista 370 llegües de les illes de Cap Verd, sense cap desviació, ni cap al nord ni cap al sud, sinó perpendicularment al meridià que, de pol a pol, passa per les dites illes. Com que aquesta explicació cal fer-la visible, adjunta al text un mapamundi; afegeix que la seva explicació només l'entendrà algú que sigui cosmògraf, aritmètic i mariner, tot alhora. Repeteix i amplifica tot el que ha escrit amb detall, a partir dels coneixements que té de les autoritats en matèria geogràfica, com n'Estrabó, n'Al-Fragano, en Macrobi, n'Eurístenes (volent dir n'Eràstotenes) i en Ptolemeu; tot especificant les distàncies concretes amb les diverses unitats de mesura geogràfica, com són els estadis i les llegües, i les variacions que hi ha entre els diversos autors. Per si fa el cas, completa el document amb una possibilitat de càlcul, que qualifica de poc científica, però que, si hom vol, pot aprofitar. Consisteix a fer que prenguin mida de la distància de 370 llegües, un capità i deu mariners triats pel rei de Portugal, d'una banda, i, d'altra, un capità i deu mariners triats pels Reis Catòlics. Segons la seva intuïció, els mariners aniran anotant quant duen navegat cada sis hores; quan algun dels mariners cregui que ja s'han fet les 370 llegües, que ho digui al seu capità i, llavors, que els altres mariners diguin si coincideixen o no amb el primer. Si hi ha coincidència, aquest serà el terme de les 370 llegües; si no n'hi ha, l'opinió majoritària decidirà on és el dit terme. Fet això, que naveguin cap al sud i tot el que hi hagi a mà esquerra, cap a la banda d'Àfrica, serà del rei de Portugal i tot el que hi hagi a mà dreta serà dels Reis Catòlics. Tot seguit fa un càlcul de les distàncies, comparant els mètodes i les dades de mesura dels doctors en cosmografia adés esmentats. Escriu, a més, que difereix del càlcul fet per en Colom, tot i haver-lo abans reconegut com al que més en sap, de navegar i de situació a la mar, ja que ha vist la seva carta i no està d'acord amb la informació d'en Colom. Sense data. La carta de què se'n parla és la de navegació que hi tenia al davant quan redactava el dictamen (*sic* «Aquí parece la navegación del almirante de la tierra firma»).

²⁶⁷ *in* En llatí: en.

polo a polo, solamente en este nuestro emisperio, intercecando el dicho paralelo puntualiter²⁶⁸ en el fin de los dichos XVIII grados.

Y todo el que se fallará dentro esta línea, a mano izquierda de²⁶⁹ la buelta de la Guinea, será del rey de Portugal; y la otra parte, por occidente fasta tornar por oriente la buelta del cinu Árábico,²⁷⁰ será de los reyes nuestros señores, si sus navíos, primero, allá navegaran.

Y esto es lo que yo entiendo de la capitulación fecha por sus altezas con el rey de Portugal.

Y cierta cosa es y máxima conclusión de cosmographya que, navegando por un mismo paralelo, no se puede saber el dicho término por la elevación del polus mundi²⁷¹ y es esta la razón que, navegando por el dicho paralelo, siempre se elevará el dicho polo en una misma elevación por toda la circunferencia del dicho paralelo y esto es verdad.

Pero yo digo que possible es y cosa muy cierta que el dicho término y fin de las dichas CCCLXX leguas se puede fallar por la estrella del Norte, por la regla y plática siguiente.

La nave que partirá de las islas del Cabo Verde, por buscar el dicho término, es menester que dexé el paralelo o línea occidental a mano izquierda, y que tome su camino por la quarta de poniente, la buelta del maestral, y que navegue tanto por la dicha quarta fasta que el polus mundi se le eleve XVIII grados y un tercio, y, entonces, la dicha nave será justo en la línea susodicha, que passa, de polo a polo, por el fin de las CCCLXX leguas. Y de aquí, es menester que la dicha nave mude y tome su camino por la dicha línea, la buelta del polo Antártico, fasta que el Ártico se le eleve XV grados. Y entonces será justo, de fin en fin, en la línea o paralelo que passa por las islas del dicho cabo Verde y en el fin y verdadero término de las dichas CCCLXX leguas, el qual término muy claro se muestra por la elevación de la estrella del Norte, por la regla susodicha.

Y porque la carta de navegar no sirve del todo, ni abasta en la demostración mathematica de la regla susodicha, es menester una forma mundi en figura spherica y en dos emisperios, compartida por sus líneas y grados, y el situ²⁷² de la tierra, islas y mar; cada cosa puesta en su lugar. La qual figura mundi, yo dexo junto con estos capítulos de mi intención y parescer porque más claramente sea vista la verdad.

Y digo que, por entender la regla y plática susodicha, és menester que sea cosmógrapho, arismético y marinero, o saber su arte. Y quien estas tres sciencias juntas no havrá, es

²⁶⁸ *puntualiter* En llatí: puntualment.

²⁶⁹ *dè] da.*

²⁷⁰ *cinu Árábico* Nom espanyolitzat del llatí *sinus Arabicus*, en català golf Aràbic, amb què és coneguda, per n'Heròdot, n'Estrabó i en Ptolemeu, la mar Roja, entre Egipte i Aràbia. L'actual oceà Índic rebia la denominació de *Mare Erythrias* (mar Roja). Pot haver-hi, a hores d'ara, confusió en la denominació; no pas, però, en la idea. Vol dir que fins Aràbia arribant d'orient (d'Europa a la Xina i d'aquí tot dret cap a occident). Continua doncs, com tothom al segle XV, desconeixent de l'existència del continent americà.

²⁷¹ *polus mundi* En llatí: pol del món.

²⁷² *situ* En llatí: situació.

impossible la pueda entender; ni tampoco por otra forma ni regla, si pericia de las dichas tres sciencias no terná.

Y por mayor declarati6n de la regla susodicha es de saber que la quarta del viento que, por su camino, tomará la nave, partiendo de las islas del Cabo Verde, al fin de las CCCLXX leguas, será distante del paralelo o línea occidental LXXVIII leguas, a raz6n de veynte por ciento. Y porque la dicha quarta²⁷³ declina versus²⁷⁴ septentrion, navegando por ella, manifesto parece la diferente elevati6n del polus mundi. Y las dichas LXXVIII leguas comprenden, en latitud, III grados y un tercio fere.²⁷⁵ Preterea, es de notar que, segun la regla susodicha, es menester dar, por cada un grado, DCC stadios, segun Strab6,²⁷⁶ Al-Fragano,²⁷⁷ Theodoci Macrobi Ambrosi,²⁷⁸ Euristhenes,²⁷⁹ porque Tholomeo²⁸⁰ no da por grado sino D stadios.

Y más digo,²⁸¹ que hay otro modo de fallar el dicho término, segun plática y sciencia de marineros, y es la siguiente.

Primeramente, que los reyes nuestros senyores y el rey de Portugal tomen XX marineros, X por cada parte, los mejores que se fallarán y de buena consciencia, y que, con una nave, parten de las islas del Cabo Verde, por línea occidental. Y cada uno de los dichos marineros, con mucha diligencia, apunte en su carta, de seys en seys horas, el camino que la nave fará, segun su juizio y que, con sacramento, ninguno dellos no diga su parecer al otro fasta que el primero marinero que se fallará, segun su juyzio, en el dicho término, lo diga a dos capitanes, hombres de pro, puestos en la dicha nave de voluntad y concordia de los reyes susodichos. Y entonses, los dichos capitanes tomen los votos y pareceres de los otros marineros. Y, si los más concordaran con el primero que se fallará en el término, que tomen su voto por conclusi6n y por ley del dicho término. Y si no concordaran con el primero, que tomen la opini6n y voto delque dirán los más. Y después²⁸² de ser concordés, que muden camino por línea recta, la buelta de polo Antártico, y todo el que fallarán, a mano izquierda, la buelta de la Guinea, será del rey de Portugal —en la forma que susodicho es.

²⁷³ quarta] quarta.

²⁷⁴ versus En llatí: vers, cap a.

²⁷⁵ fere En llatí: aproximadament, gairebé, si fa no fa.

²⁷⁶ Strab6 N'Estrabó (Amasya, ~63 aC — ?, 19), ge6graf i historiador grec. Escriví, entre d'altres obres, *Geografia*, basada en els estudis de n'Hiparc, n'Efor, en Polibi, en Posidoni i n'Erat6stenes.

²⁷⁷ Al-Fragano N'Abū-l-'Abbās al-Fargānī (Fargana, Transoxiana, segle IX — Fargana, Transoxiana, ?), astr6nom àrab. La seva obra *Llibre dels estels i dels moviments del cel*, traduïda al llatí de l'hebreu, assolí una gran difusi6.

²⁷⁸ Theodoci Macrobi Ambrosi N'Ambrosius Theodosius Macrobius (? , s. IV — ?, s. V). Escriptor i gramàtic llatí, autor, d'entre altres obres, dels *Comentarii in Somnium Scipionis*, text que conté una explicaci6 matemàtica i astron6mica de l'univers (la terra és plana, divisi6 en climes).

²⁷⁹ Euristhenes Rei de la Grècia antiga, un dels fundadors mítics d'Esparta. (?)Potser és una confusi6 de l'impressor i hom volia dir n'Erat6stenes (Cirene, ~275 — Alexandria, ~194aC), astr6nom, ge6graf i matemàtic grec. Calculà la circumferència terrestre amb un error de 90 km.

²⁸⁰ Tholomeo En Claudi Ptolemeu. Al text surt, també, com a Tholomeu i Tholomeus.

²⁸¹ digo] pigo.

²⁸² después Después. Forma habitual, en espanyol, als textos medievals i posteriors. Don Juan Manuel, en el *Libro de los enxiemplos del conde Lucanor et de Patronio*, la fa servir de manera general (JUAN MANUEL 1969).

Esta segunda forma es incierta y puede errar, porque no tiene fundamento sino de nudo y solo juyzio y parecer de marineros. Y la primera regla es muy cierta por la elevación de la strella del Norte, según arriba se muestra.

Y si en esta mi determinación y parecer será visto algún yerro, siempre me refiro²⁸³ a la corrección de los que más de mi saben y comprenden, especialmente del almirante de las Indias, el qual, tempore existente,²⁸⁴ en esta materia más que otro sabe; porque es gran theórico y mirablemente plático como sus memorables obras manifiestan. Y creo que la divina providencia le tenía preelecto por su grande misterio y servicio en este negocio, el qual pienso es dispusición y preparación del que para delante la misma divina providencia mostrará a su gran gloria, salut y bien del mundo.

Aquí parece la navegación del almirante de la tierra firma.

Tholomeus (octavo libro, De situ orbis) dicit.²⁸⁵

Capítulo V

Que la recta circumferencia de la Tierra por el equinoccio es CLXXX mil stadios, a razón de D stadios por grado, según su cuenta. Y contando VIII stadios por milla, son XXII mil y D millas, que son V mil DCXXV leguas, a razón de IV millas por legua. A cuenta de Castilla, viene por grado XV leguas y CCXXV partes de CCCLX.

Y, en el mismo libro, capítulo V, dize que el cercle²⁸⁶ de los trópicos es CLXIII mil DCLXXII stadios, que son XX mil DLXXXIII millas y, leguas, V mil CXXXXVI, viene por grado, XIII leguas y CVI partes de CCCLX.

Preterea, es la dicha circumferencia de la Tierra, CCLII mil stadios, según Strabó, Al-Fragano, Ambrosi Macrobi Theodosi y Eurísthene, los quales, todos, dan, por cada un grado, DCC stadios. Los quales CCLII mil stadios, a razón de VIII stadios por milla, son XXXI mil y D millas, y, a III millas por legua, son VII mil DCCCLXXV leguas.

Ítem, por el cercle de los trópicos, es la circumferencia VII mil CCIII leguas y LXXII mil partes de CLXXX mil y fállase con la regla de tres, diciendo: Si XXII mil y D millas, por el equinoccio, según Tholomeo, me dan VII mil DCCCLXXV leguas, por el dicho equinoccio, ¿qué me darán XX mil DLXXXIII millas, que son por el cercle de los trópicos? Y en esta forma fallarás las susodichas VII mil CCIII leguas y media, fere, según los dichos doctores.

²⁸³ *refiro* Arcaisme: refiero. Deixar al judici o dictamen d'algú la resolució de quelcom.

²⁸⁴ *tempore existente* En llatí: ara per ara.

²⁸⁵ *dicit* En llatí: diu.

²⁸⁶ *cercle* En català.

El dicho cercle de los trópicos es menor del cercle equinoccial DCLXX leguas y media, fere, que son, a IIII millas por legua, IIMDCLXXXII millas, según el susodicho cuento, sumado y provado de fin en fin; empero, contando DCC stadios por cada un grado, según los susodichos doctores mandan, aunque Tholomeo pone no más de D stadios por grado, según susodicho es en el preallegado libro De situ orbis.

Ítem es de notar que, en el cercle equinoccial, cada un grado es XXI legua y V partes de VIII, y, cada un grado de los trópicos es XX leguas y IIII partes de CCCLX, según los susodichos doctores.

Partiendo del cabo Verde, por línea occidental, el término de CCCLXX leguas comprende XVIII grados, por quanto la dicha línea o paralelo dista del equinoccio, XV grados, dónde los grados comprenden, cada uno dellos, XX leguas y V partes de VIII, según los dichos doctores.

Del cabo Verde a la isla de la gran Canaria, son CCXXXII leguas, de IIII millas por legua, y stá, de la dicha Canaria, por medio día, quasi al tercio de la quarta enverso²⁸⁷ lebeix²⁸⁸ sive²⁸⁹ sudueste, y dista, del equinoccio, XV grados. Y la isla del medio, de las que stán delante del cabo Verde, stá, por la quarta de poniente verso²⁹⁰ maestral, CXVII leguas, que son grados V y II tercios. Y, de aquesta isla del medio, se toma el término de las CCCLXX leguas por poniente, el qual término es a XVIII grados de la dicha isla del medio verso occidente. Y en este paralelo, cada un grado es XX leguas y V partes de VIII; contando DCC stadios por grado, según los susodichos doctores, porque el Tholomeo comparte por otra cuenta.

Y según Tholomeo, cada un grado, en el equinoccio, comprende XV leguas y II tercios. Y en los trópicos, XIII leguas y I tercio. Y en el paralelo de cabo Verde, XIII leguas y II tercios. Y por esto las CCCLXX leguas, en este paralelo, se estienden, por poniente, XXV grados y un tercio fere.

Y el almirante dize en su carta que el cabo Verde dista del equinoccio VIII grados y un quarto, según Tholomeo veo es su cuenta, dando XV leguas y II tercios por grado; pero yo fallo, según los otros doctores, qué distan las dichas islas del equinoccio. El compartimiento de los stadios aboque sea diverso número del que pone Tholomeo, según lo que ponen los susodichos doctores Strabó, Al-Fragano, Macrobi Theodosi y Eurísthenes, in essencia, todo acude a un fin; porque el Tholomeo pone los stadios más grandes, de manera que los suyos CLXXX mil stadios son, de los dichos doctores, CCLII mil, por la línea equinoccial – como susodicho es.

²⁸⁷ enverso En italià antic: envers.

²⁸⁸ lebeix En català: llebeig.

²⁸⁹ sive En llatí: o.

²⁹⁰ verso En italià: vers.

[4] Letra de mossèn Jaume Ferrer feta a l'almirant de las Índias, Christòfol Colom. És letra de molta doctrina y de mirable intel·ligència e pràtica.²⁹¹

*Al muy magnífico y spetable senyor, el senyor almirante de las Indias, en la gran isla de Cibau.*²⁹²

Muy manífico senyor,

Saturno, rey de Crete, visto que Italia era en el su tiempo más noble de situ y provincia que de humanos costumbres, por redreçar los pueblos de aquella en virtud, dexó su fértil y potente reyno, y con muchos trabajos de su persona, la rústica, inútil y ociosa vida de los italianos transferió a industriosa plática de bivar.

¿Y qué podemos dezir del magnánimo e invicto cavallero Ércules? El qual, dexando la deleytosa y política Grecia, con grande ejército, las partes occidentales con innumerables peligros navegó y de la pravidad²⁹³ tiránica de Gerión Antheo y otros malos senyores, delibró, y en testigo de su gran virtud se muestran muchas y prósperas ciudades en nuestra Spanya por él edificadas.

Del gran Alexandre, mi desir será callar, según el que sus corónicas recuentan. Este monarche, las partes orientales, con incomprendibles penas, fambre, set y calores sojuzgó; más por dar doctrina de humano vivir a sus súbditos, que por avara ambición de señorios.

²⁹¹ Primerament, s'explica, perquè n'és convençut, de la missió civilitzadora, de difusor de costums i cultura, i apostòlica, d'ambaixador de Déu, que ha de tenir en Colom a Amèrica, talment com altres grans homes, de la mitologia grecollatina, de la Grècia i la Roma històriques, i de la religió cristiana (en Saturn, n'Hèrcules, n'Alexandre el Magne, en Juli Cèsar, sant Tomàs Apòstol, sant Pere), van dur la civilització, el progrés i la religió, de les seves terres natsals en altres indrets. Tasca, opina, que haurien de fer els cardenals de Roma, però que no fan perquè prefereixen la dolça vida sense problemes que duen a Roma. En Colom, però, ho ha de fer i quan estigui en contemplació de Déu ha de dir, ben alt, el lema dels templers, aleshores desapareguts oficialment per prohibició dels papes, però antigament destinats a la recuperació de la terra santa de Jerusalem, *Non nobis, Domine, non nobis; sed nomini tuo da gloriam*. Les riqueses seran, també, a major glòria de Déu i, doncs, obtenir-les no serà cap fet negatiu, des del punt de vista religiós. I tot això ho escriu perquè la reina na Isabel la Catòlica ha demanat que comunicui a en Colom la seva visió sobre el descobriment d'Amèrica. Arribats en aquest punt, exposa la seva experiència com a joier i coneixedor de les cultures orientals, d'on diu que vénen pedres fines, or, espècies i d'altres productes exòtics, i li garanteix que quan desembarqui a terres càlides on visquin negres i lloros, allí seran les riqueses que tant calen i que, en ser ben usades, tant serviran a la causa divina i a l'alegria dels Reis Catòlics. Burgos, 5ago1495.

²⁹² *Cibau* El Cibao, territori al nord de l'illa de la Hispaniola, al Carib, una mica abans d'arribar a Cuba des d'Europa. Actualment és una regió de la República Dominicana i limita a l'occident amb l'estat francòfon d'Haití. L'illa de la Hispaniola va ser descoberta amb les Bahames i Cuba durant el primer viatge d'en Colom, al 1492. En aquesta illa va deixar una guarnició d'homes que en tornar-hi al segon viatge, 1493, havien estat morts pels habitants del país.

²⁹³ *pravidad* Catalanisme: pravitat.

Y, cierto, no es de olvidar el príncipe de cavallería, honor y gloria de los latinos, Julio César, el qual, stendiendo sus imperiales banderas por el universo mundo, la loable y moral doctrina de romanos fizgo conocer.

Y después destes recordables cavalleros, porque la mayor parte del mundo era sin fe, sin la qual el nuestro bien obrar no abasta, plugo, al nuestro redemtor, mandar por diversas partes del mundo, sus obedientes apóstoles, predicando la verdad de nuestra sancta ley y aquella tanto resonó que, pugnando por fundar la fe de los evangelios, fizieron scudo y lança, y quien bien contempla sus vidas, fambre, set, frío y calor, cierto, bien conocerá que, en ellos, se complió lo que dixo la bondat suprema a sus amigos diziendo qui vult venire post me tollat crucem suam et sequatur me.²⁹⁴

Y por tanto, señor, si en la vuestra más divina que humana peregrinación gustáys qué sabor tiene de sal el pan que en el servicio del nuestro creador se come en esta mortal vida, luego, tomat exemplo de las exemplares vidas susodichas que, por cierto, en este baixo mundo, fama temporal ni gloria eterna no se alcanza, asentando en ploma²⁹⁵ ni durmiendo ocioso.

Yo, señor, contemplo este gran misterio: la divina e infallible providencia mandó el gran Thomás²⁹⁶ de occidente en oriente, por manifestar, en India, nuestra sancta y cathólica ley. Y a vos, señor, mandó, por esta oppósita parte, de oriente a poniente, tanto que, por divina voluntad, soys legado en oriente y en las stremas partes de India superior, para que hoyan, los siguientes, lo que sus antipassados negligeron de la predicación de Thomás, adonde se complió in omnem terram exiuit sonus eorum.²⁹⁷ Y muy presto seréys por la divina gracia en el cinus Magnus,²⁹⁸ acerca del qual, el glorioso Thomás dexó su sancto cuerpo, y cumplírse ha, lo que dixo, la summa verdad, que todo el mundo estaría debaxo de un pastor y una ley. El que, por cierto, sería imposible si, en exas partes, los pueblos nudos de ropa y más nudos de doctrina no fueren informados de nuestra sancta fe.

Y cierto en esto que diré no pienso errar que el oficio que vos, señor,²⁹⁹ tenéys vos pone en cuenta de apóstolo y ambaxador de dios, mandado por su divinal juyzio, a faser conocer su sancto nombre en partes de incógnita verdad, ni sería apartado de razón ni del precepto divino que un apóstolo o cardenal de Roma, en exas partes, tomasse parte de vuestros gloriosos trabajos; pero la gravedad y peso de sus grandes mantos y la dolçura de su delicado bivar les quita gana de seguir tal camino.

²⁹⁴ *qui vult venire post me tollat crucem suam et sequatur me* En llatí: qui vulgui venir darrere meu, que aixequi la seva creu i em segueixi. *Biblia (Vulgata)*. Mt 16, 24. El text, literalment, diu *quis vult post me venire, abneget semetipsum et tollat crucem suam et sequatur me*.

²⁹⁵ *asentando en ploma* En espanyol: treure punta a la ploma. El mot *ploma* és escrit en català. L'expressió fa referència al fet de passar el temps en una feina sense transcendència.

²⁹⁶ *Thomás* Sant Tomàs Apòstol (segle I), un dels primers dotze apòstols de Jesucrist, se'l suposava l'evangelitzador de Síria i de l'Índia (*Acta Thomae*, document declarat herètic).

²⁹⁷ *in omnem terram exiuit sonus eorum* En llatí: a tota la terra escolten el seu missatge. *Biblia (Vulgata)*. Ps 18,5.

²⁹⁸ *cinus Magnus* En llatí (<*sinus Magnus*), oceà Pacífic; traducció llatina del grec *Megas kolpos*, que feia servir en Ptolemeu i que vol dir el *Gran golf*.

²⁹⁹ *señor]* *sñor*.

Y cosa es muy cierta que, por esta misma causa y oficio, vino, en Roma, el príncipe de la milicia apostólica,³⁰⁰ con el vazo de elección, magres³⁰¹ y descalsos, con sus túnicas rasgadas, comiendo muchas vezes solo pan de mal sabor.

Y si deste oficio vuestro glorioso, el ánima vuestra algunas vezes se alsa en contemplación, aséntase a los pies del gran profeta y con alta vos, cantando al son de su arpa, diga non nobis, Domine, non nobis, sed nomini tuo da gloriam.³⁰²

Senyor, muy cierto es que las cosas temporales in suo genere³⁰³ no son malas ni repugnan a las espirituales quando, empero, dellas, usamos bien y a tal fin las creó Dios.

Esto, senyor, digo, porque las grandes cosas que soy cierto aquí se fallarán, tengo esperança que serán a gran servicio de Dios y bien de toda cristiandat,³⁰⁴ specialmente desta nuestra Spanya, y porque, senyor, la Reyna, nuestra senyora, me mandó que yo scriviesse a vuestra senyoria de mi intension.

Por esto escribo mi parecer en esta y digo que, la buelta del equinoccio son las cosas grandes y de precio, como son piedras finas y oro y especias y drogaría. Y esto es lo que puedo yo dezir acerca desto, por la mucha plática que tengo en levante, en el Al-Cayre y Domàs, y porque soy lapidario y siempre me plugo investigar en aquellas partes, de los que de allá vienen, de qué clima e província traen las dichas cosas. Y lo más que pude³⁰⁵ sentir de muchos indos y árabes y ethíopes es que la mayor parte de las cosas buenas vienen de región muy caliente, donde los moradores de allá son negros o loros³⁰⁶ y por ende, según mi juyzio, fasta que vuestra señoría falle la gente tal, no fallará abundancia de las dichas cosas; bien que, de todo esto, vos, senyor, sabéys más durmiendo que yo veylando.

Y en todo, mediante el divino auxilio, dará vuestra senyoria tan buen recaudo que dello será Dios servido y los Reyes, nuestros señores, contentos.

De Burgos, a V de agosto, de XCV años.

De vuestra señoría, muy afetado servidor, Jayme Ferrer de Blanes.

³⁰⁰ *príncipe de la milicia apostólica* Sant Pere (Galilea, ? — Roma, ~65), deixeble de Jesucrist. El primer papa de Roma, on va morir durant les persecucions d'en Neró.

³⁰¹ *magres* En català.

³⁰² *non nobis, Domine, non nobis, sed nomini tuo da gloriam* En llatí: no a nosaltres, Senyor, no a nosaltres, sinó, al vostre nom, dóna la glòria. *Bíblia (Vulgata)* Ps 113,9. Lema de l'orde del Temple. En Ramon Berenguer III (1096 a 1131) va ser membre de l'orde; sota el regnat d'en Ramon Berenguer IV (de 1131 a 1162), els templers van conquerir Tortosa i Miravet. Al XIII, van ser els encarregats de la custòdia d'en Jaume I (Montpeller, 1208 —València, 1276), fins que va accedir al tron. La *Crònica* d'en Pere III el Cerimoniós, segle XIV, s'inicia, a la primera línia, amb aquest lema. L'orde del Temple, creada al 1118, desapareix per prohibició papal al 1312.

³⁰³ *in suo genere* En llatí: al seu àmbit.

³⁰⁴ *cristiandat* Abreviatura, *xpandat*. L'impressor fa servir el cristograma o monograma de Crist, format per la superposició de les inicials de ΧΝΕΟΟΙΩ, mot grec que vol dir 'ungit'.

³⁰⁵ *pude*] *puede*.

³⁰⁶ *región muy caliente, donde los moradores de allá son negros o loros* Àfrica.

[B. SERVEI]

[5] Letra de la reyna de Nàpols, infanta de Aragó, feta a l'il·lustríssimo almirant de Castella, don Faderich Enriques de Cabrera, en favor de mossèn Jaume Ferrer.³⁰⁷

Al illustre, nuestro muy caro y muy amado primo, el almirante de Castilla etcétera.

Regina Sicilie *et cetera*
Infanta Aragonum³⁰⁸

Illustre almirante, nuestro muy caro y muy amado primo.

Jayme Ferrer, levador de la presente, vassallo vuestro de Blanes es, de presente, en nuestro servicio, del qual havemos mucho menester, tanto por lo que a nos cumple quanto abún por la illustríssima infanta, nuestra caríssima fija, según que podréys comprender por una patente³⁰⁹ que le havemos fecho despatxar.

Y por esto, porque más cumplidamente y mejor y con más reposo pueda entender en las cosas de nuestro servicio, le havemos mandado que deva en todo transferir su casa aquí, a esta ciudad, y traer su muger, havemos deslberado fazerhos la presente, con la qual vos rogamos y encargamos, con quanto amor y voluntad podemos que, por nuestra contemplación, queráys favorecer y endreçarlo, de tal manera que, muy presto, con toda su casa y con la dicha su muger pueda bolver a nuestro servicio, que sin duda lo recibiremos en cuenta de muy senyalada y singular complacencia.

Data in Castello Novo, Neapoli, a XXVII de iunno, MCCCCLXXXVIII.³¹⁰

Ruégoos, por mio amor, primo, agáys lo que es scritto.

³⁰⁷ La reina de Sicília té al seu servei en Ferrer i li ha manat que es traslladin, ell i la seva dona, a viure a Nàpols; com que ell, per raó del seu domicili a Blanes, és vassall del vescomte de Cabrera, en Frederique Enríquez, la dita reina dóna una patent i aquesta carta a en Ferrer, qui les presentarà en mà, a fi que el dit vescomte se n'assabenti i faci tot allò que calgui perquè es compleixi el que la reina ha demanat. Castell Nou, Nàpols, 27juny1488.

³⁰⁸ *Regina Sicilie et cetera/Infanta Aragonum* En llatí: reina de Sicília etcètera/Infanta d'Aragó.

³⁰⁹ *patente* Manament de l'autoritat, segellat amb el segell principal i posat de manifest perquè consti als súbdits o possibles lectors.

³¹⁰ *Data in Castello Novo, Neapoli, a XXVII de iunno, MCCCCLXXXVIII.* En italià: donada a Castell Nou, Nàpols, a 27 de juny, 1488. Castello Novo, ara dit, en italià, Castel Nuovo, és un castell on era l'antiga residència del rei de Nàpols, fins que va perdre la condició de regne.

[6] Patent de la reyna de Nàpols per a mossèn Jaume Ferrer, en sa recomenació, en la qual clarament se demostre quant ere gran lapidari.³¹¹

Regina Sicilie *et cetera*

Infanta Aragonum *et cetera*

Ad tuti comiti e baruni, principi, duci, viciprincipi, viceduca, vicecomiti, capitanei e guardiani, de passiponte e staffa, e qualuncha altri officiali e personi a le quali o a la qual le presente serano presentate, notificamo como lo nobile homo Iacobo Ferrer, hostensor de la presente, ioiellaro de nostra maestà, deve andare per nostra comissione e ordinatione in algune parte e provincie, tanto intraregnum quanto extra, per acatare alcune ioie, per uso e servizio nostro e de la illustrissima infanta, nostra carissima figliola.

Et per quanto grandamente desideramo que lo dito Iacobo Ferrer, ioiellaro nostro, faccia lo suo camino cum tuta quella celerità che se porà e che li sia fato tuto bon tratamiento e favore; pero, a tuti li vassalli e subdi de la magestà del serenissimo signor re nostro, consorti e nostri, dicimo e comandamo, e a li altri pregamo e exortamo quanto più possiamo, che a lo dito Iacobo debiate alogiar e ben tractar, fando e laxando quello andar, star, passar e retornar salvamente, libera e segura cum tuti soi compangni, e cavalli e cum tuti le ioie³¹² e altre robe que portara; non permetendo, per cosa alcuna, sia detenuto o molestato; anse lo fariti favorire i ben trattare, sense farli pagar drito alcuno e, si serà neccessario, essendo da lui requesti li prestariti ogne favor e adiuto oportuno e neccessario, non fando lo contrario per quanto li vassalli e subdi, la gracia nostra, havite cara e li altri anni desiderati servire e complaciri.

Data in Castello Novo, Neapolis, die nono maii, anno MCCCCLXXXVIII.

La Reyna.

*Donna regina mandavit michi.*³¹³

Francisco Staniol.

³¹¹ La reina de Nàpols escriu aquesta patent, a favor d'en Ferrer, joier seu, per tal que li facin bon tracte, no li cobrin cap dret de pas i l'ajudin si cal, tant a ell en persona com als seus acompanyants, cavalls, joies i objectes; tot plegat, perquè ha d'adquirir algunes joies i, doncs, ha de viatjar pel regne de Nàpols i d'altres territoris. Castell Nou, Nàpols, 9maig1488.

³¹² *ioie* l'oye.

³¹³ *michi* En llatí (<*mibi*): a mi, em.

[7] Letra del rey de Cipre, don Alfonso, feta a mossèn Jaume Ferrer, en aprobació de sa eroyca pràctica y del gran navegar que havie fet.³¹⁴

Carissimo e benamato Iaume Ferrer, dilecto nostro.

Rex Cipri *et cetera*³¹⁵

Carissimo e benamato nostro,

havimo havute certe litere vostre e havimo inteso, quanto ne scriviti, atendate andare presto a salvamento e portate quelle litere a la magestad de lo signore re, nostro padre, e, havuta la resposta, tornariti lo più presto poriti perchè ne fariti singular piacer e servizio segnelado.

Noi scrivimo, al patron de lo Bassi, en vostra comendacione, che vi havera ben per recomandato.

No altro.

Gesù Cristo vi conserva.

Data en Lo Cairo, a XXIX de setembre, MCCCCLXXVIII.

Rex Alfonsus³¹⁶

³¹⁴ El rei de Xipre entén, de la carta que ha rebut d'en Ferrer, que està a punt de dur-ne una altra al seu pare, el rei de Nàpols, i que, en tenir la resposta, tornarà al més aviat possible, cosa que li farà gran satisfacció. El rei de Xipre li comunica, doncs, que escriu al patró del vaixell del viatge, per tal que el tingui per ben recomanat. El Caire, 29set1478. Aquesta carta té data d'onze dies després de la següent que llegim, datada al 18set1478.

³¹⁵ *Rex Cipri et cetera* En llatí: rei de Xipre etcètera.

³¹⁶ *Rex Alfonsus* En llatí: rei Alfons.

[8] Letra del rey de Cipre, don Alfonso, en recomandació de mossèn Jaume Ferrer, feta a Pere Antich de Ragoça, patró de nau.³¹⁷

Carissimo e benamato Petro Antich de Ragoça, patron de la nau.

Rex Cipri *et cetera*

Carissime e benamato nostro, perché noi mandamo lo benamato e carissimo nostro servitore Iaume Ferrer, portador de la presente, a Nàpoli, a la maestà del signore re, nostro patre, per cose che tochano molto a lo stato nostro, vi pregamo assai stretamente che lo voglate³¹⁸ levare con la vostra nave e farli bona compagnia.

Tuto quello fariti inverso lo dito Iaume, lo reputaremo a la persona nostra.

Altro non ce occorre per lo presente.

Data en Lo Cairo, a XXVIII de setembre, MCCCCLXXVIII.

Rex Alfonsus

³¹⁷ El rei de Xipre escriu aquesta carta perquè en Ferrer, qui la duu en mà, la presenti a en Pere Antich de Ragoça, i que, aquest, el porti a Nàpols amb la seva nau. El Caire, 28set1478. Aquesta carta té data de 29 dies després de la següent que llegim, datada al 21ago1478.

³¹⁸ *voglate]* *vglate*.

[9] Letra del mateix rey de Cipre, en recomendatió de mossèn Jaume Ferrer, feta al patró de la caravera de Francesch Pastor.³¹⁹

Carissimo e benamato nostro, lo patron de la calavella de Francesch Pastor.

Alexandria

Rex Cipri et cetera

Carissime e benamato nostro, essendo'n ce o corte alcune nostre facende, n'è de bisogno mandare lo benamato nostro Iaume Ferrer, portador de la presente, per andare en Napoli.

Vi pregamo carissimamente, perché sonno cose de grande importancia, lo debiate haver per recomendato e passarlo francho de noliti e a tuti altri soi bisogni li debiate soccorrere, tanto de favorirlo como ad aiutarlo.

E tute cose fariti per isso, lo reputaremo fazzari a noi.

Al presente non ce occorre altro.

Data en Lo Cairo, a XXI de agosto, MCCCCLXXVIII.

Rex Alfonsus

³¹⁹ El rei de Xipre escriu aquesta carta perquè en Ferrer, qui la duu en mà, la presenti a en Francesch Pastor, i que, aquest, el porti a Nàpols, on ha de fer els encàrrecs del rei, amb la seva nau, lliure de noli, ajudant-lo com calgui. El Caire, 21ago1479.

[C. AMISTAT]

[10] Letra del gran cardenal de Spaña, archabisbe de Toledo, don Pedro de Mendoça, feta a mossèn Jaume Ferrer, per alguns afers y en especial per los de cosmographya.³²⁰

A nuestro special amigo Jayme Ferrer.

El cardenal de Spaña, arçobispo de Toledo etcétera.

Jayme Ferrer,³²¹ special amigo, nós querriamos fablar con vos algunas cosas que cumplen; por ende, rogamos vos que, vista esta letra nuestra, partáys y vengáys aquí, a Barcelona. Y traed, con vos, el mapamundi y otros instrumentos, si tenés, tocantes a cosmografía.

En Barcelona, oy, lunes, XXVI de agosto de 'XCIII.

El cardenal

³²⁰ En Pedro de Mendoça, cardenal d'Espanya, arquebisbe de Toledo, demana, a en Ferrer que vingui a Barcelona, per tal de tractar d'algunes qüestions cosmogràfiques i que porti amb ell el mapamundi i d'altres instruments. Barcelona, 26ago1493. El mapamundi de què parla, segons s'entén de la lectura del text, ja és conegut per ambdós.

³²¹*Ferrer*] *Ferrer*.

[11] Letra de l'il·lustríssim almirant de Castella etcètera, don Faderich Enriques de Cabrera,³²² feta a mossèn Jaume Ferrer, qui fou clavari de sa senyoria XXI anys.³²³

A mi criado y special amigo, Jayme Ferrer, clavario³²⁴ general de mis bizcondados de Cabrera y de Bas.³²⁵

Criado y especial amigo, muchos días ha que no he sabido de vos, de que no estoy con poco cuydado. Hazedme tanto plazer y servicio que me escriváys, y de vuestra salud me hagáys saber y si os cumple alguna cosa, porque lo haré de muy buena gana.

Yo he estado malo de unas tercianas dobles,³²⁶ pero ya estoy bueno, lobores a Dios, aunque con alguna flaqueza. La condesa está buena y se os encomienda.

Y nuestro Señor os tenga en su guarda.

De Valladolid, a IIII de março, MDXXIII.

Ell

almirant

³²² *Faderich Enriques de Cabrera* En Fadrique Enríquez y de Velasco (? , ? – ?, 1538), comte de Mòdica i d'Osona, vescomte de Cabrera i de Bas pel seu matrimoni amb n'Anna I de Cabrera. Al 1520 va ser nomenat governador de Castella i dos anys després destituït.

³²³ El vescomte de Cabrera i de Bas escriu a en Ferrer, perquè li contesti i expliqui com es troba de salut, si res necessita en què pugui ajudar-lo i alhora li fa saber que ell, el vescomte, ha estat malalt de terçana doble, que ja s'ha recuperat i que la seva dona es troba bé de salut. Valladolid, 4març1523.

³²⁴ *clavario* Antigament, encarregat de finances del vescomtat.

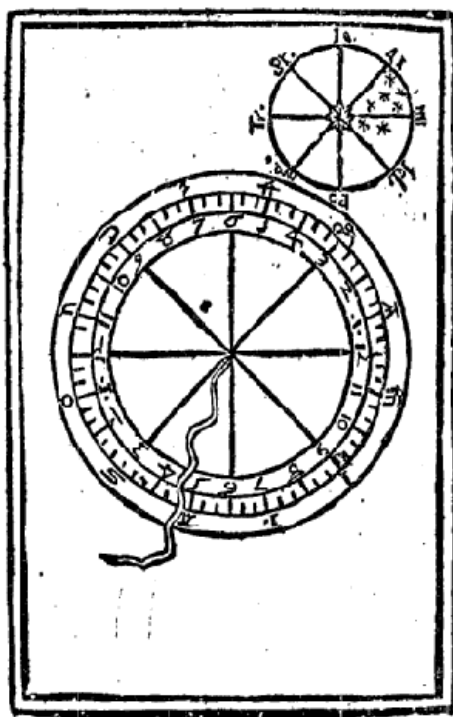
³²⁵ *bizcondados de Cabrera y de Bas* Els vescomtats de Cabrera i de Bas s'estenien per les actuals comarques de la Selva, el Maresme, el Vallès Oriental i Osona, sense coincidir-hi plenament.

³²⁶ *tercianas dobles* Forma de febre intermitent, caracteritzada per accessos que vénen tots els dies, però no pas a les mateixes hores. Es corresponen, en intensitat i hora, els dies 1r, 3r i 5è; d'altra banda, es corresponen, els accessos de febre dels dies 2n, 4t i 6è.

[D. TÈCNICA]

[12] Regla de mossèn Jaume Ferrer per conèixer en la nit quantes hores són.

Imatge inserida a l'edició de 1545 (pagina [118], 16 cm).
Diagrama de càlcul

La present taula és per conèixer, en la nit clara, quantes horas són de nit, per la regla següent.

En lo primer cercle són denominats los XII mesos de l'any.

En lo segon, los dies del mes de cinch en cinch, comensant del punt de la primera letra del mes.

En lo terç cercle són les horas de dotze en dotze.

Les líneas són los VIII vents.

E com volran saber quantes horas són, miran la boca del corn de las VII stelas, qui circueixen la tramuntana, en qual vent

guarda. E, si és per axeloch,³²⁷ parán sment en quin mes és, y en quants dies del mes y sàpien que lo punt de la letra del mes en què saràs, serà levant y après, ab la línea del fil qui parteix del centre, tíran-la fora la circumferència, passant justament al terme de dit vent, per lo qual la boca del dit corn resguarda y, per la mateixa línea, en lo sercle de las horas, miran quantas horas tocarà la dita línea. Y tantas horas de nit seran.

³²⁷ axeloch Xaloc.

A glòria i lahor de nostre senyor Déu, Jesuchrist y de la sacratíssima verge santíssima Maria, mare sua, senyora y advocada de nosaltres peccadors.

És dat fi al present libre nomenat *Sumari. Meditació o contemplació sobre lo sanctíssim loch de Calvari. Letras y regles*, en lo qual són contengudes molt grans sentències en sacra theologia y en philosophia natural, e una molt gentil descripció de pedras fines, y gran pràctica en cosmographia y molta experiència en l'art de navegar; fetes y ordenades per lo molt savi e catòlich cristià mossèn Jaume Ferrer, mercader, natural de la parròchia de Vidreres del bisbat de Gerona e domiciliat en la vila de Blanes.

Compilat per son criat Raphel Ferrer Coll.

Estampat en la insigne ciutat de Barcelona per Carles Amorós, proensal, a XIX dies del mes de desembre, any de MDXXXV.³²⁸

Frater Ioannes Iubinus, episcopus constantinensis et doctor theologus. Subscripsit.

³²⁸ Colofó o anotació final del llibre. Hom fa esment, de mà de l'impressor, en Carles Amorós, de les parts del llibre, del tema de què tracta cadascuna, de l'autor de l'obra i una seva petita notícia biogràfica, del lloc d'impressió, del nom de l'impressor i de la data en què s'acaba d'imprimir.

Bibliografia

- AGUILÓ I FUSTER, Marià, *Catálogo de obras en lengua catalana impresas desde 1474 hasta 1860*, Madrid: Sucesores de Rivadeneyra 1923.
- AGUSTÍ, sant, *De genesi ad litteram* dins «Collectio Selecta SS. Ecclesiae Patrum, volum CXII: Patres quinti ecclesiae saeculi. S. Augustinus. V», París: Parent-Desbarres Editorem, 1836.
FONT: Internet Archive
<<http://archive.org/stream/operaomniaaccura05auguoft#page/434/mode/2up>>
- ALIGHIERI, Dante, *Comença la comèdia de Dant Alighieri de Florença*. Traducida per Nandreu ffraber algutzir del molt alt príncep victorios senyor lo Rey don alfonso Rey darago de rims vulgars cathalans, Barcelona: 1429. (Edició digital facsímil: manuscrit de la Biblioteca de San Lorenzo de El Escorial; signatura RBME L-II-18).
FONT: Biblioteca Virtual Joan Lluís Vives
<<http://www.lluisvives.com/servlet/SirveObras/jlv/23581739872347295143457/index.htm>>
- ALIGHIERI, Dante, *La divina comèdia de Dant Alighieri (de Florença)*. Traducida en rims vulgars toscans en rims vulgars catalans per Andreu Febrer (segle XV), estampada en ortografia moderna, Barcelona: Tipografia Catalana 1906.
- ALIGHIERI, Dante, *Divina Comèdia/ Dant*; versió catalana d'Andreu Febrer; a cura d'Anna Maria Gallina, 6 volums, Barcelona: Barcino 1974 – 1988.
- ALIGHIERI, Dante, *La Divina comèdia / Dante Alighieri*; novament traduïda e extractada per Antoni Bulbena Tosell, Barcelona: Arthur Suàrez 1908.
- ALIGHIERI, Dante, *La Divina Comèdia / Traducció i comentaris de Josep Maria de Sagarra*, Barcelona: Quaderns Crema 2000.
- ALIGHIERI, Dante, *Divina Comèdia/ Dante Alighieri*; traducció, introducció i notes de Joan F. Mira, Barcelona: Proa 2000.
- ALIGHIERI, Dante, *La Commedia secondo l'antica vulgata / Dante Alighieri*; testo critico stabilito da Giorgio Petrocchi, Torí: Einaudi 1975.
- ALIGHIERI, Dante, *La Commedia secondo l'antica vulgata / A cura di Giorgio Petrocchi*. Milà: Arnoldo Mondadori Editore, 1966-1967.
FONT: @The World
<<http://world.std.com/~wjj/dante/>>
- ALIGHIERI, Dante, *Divina comèdia / Dante Alighieri*; edició de Giorgio Petrocchi; traducció y notas de Luis Martínez de Merlo; con un apéndice sobre Dante en España de Joaquín Arce, Madrid: Cátedra 1993.
FONT: Biblioteca Digital Ciudad Seva
<<http://www.ciudadseva.com/textos/poesia/dante/da.htm>>
- ALÒS-MONER I DE DOU, Ramon d', «VIè centenari de la mort de Dant Alighieri. 1321-1921», *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans MCMXXI – XXVI* (1931), 370-373.
- ANTONIO, Nicolás, *Bibliotheca Hispana vetus sive Hispani scriptores qui ab Octaviani Augusti aeo ad annum Christi MD floruerunt*, Madrid: Joachimi Ibarrae 1788.
- BADIA I MAS, Rafael, *Sentències Catòliques del diví poeta Dant*, treball de curs, Universitat de Girona 1999.

- BADIA I MAS, Rafael, «Les sentències cathòliques del diví poeta Dant i la difusió de la Divina Comèdia a la Corona d'Aragó en els segles XV i XVI», *Quaderns de la Selva* 12 (2000), 51-63.
- BARROS ARANA, Diego Jacinto Agustín, *Compendio de historia de América. Parte II: Descubrimiento i conquista*, Santiago de Xile: Imprenta del Ferrocarril 1865.
- BATLLORI, M., *Humanismo y Renacimiento: estudios hispano-europeos*, Barcelona: Ariel 1987.
- BOSCH I CANTALLOPS, Margarida, *Contribución al estudio de la imprenta en Valencia en el siglo XVI*, 2 volums, Madrid: Universidad Complutense (Col·lecció Tesis Doctorales 191/89) 1989.
- CARABIAS TORRES, Ana María (ed.), *Las relaciones entre Portugal y Castilla en la época de los descubrimientos y la expansión colonial: [ponencias presentadas al Congreso Hispano-Portugués celebrado en Salamanca, 1992]*, Salamanca: Universidad 1994.
- CIFUENTES, Lluís, *La ciència en català a l'edat Mitjana i el Renaixement*, Barcelona: Edicions de la Universitat de Barcelona 2002.
- COMA I SOLEY, Vicenç, *Santa Maria de Blanes: [Palacio de los Vizcondes de Cabrera, Jaime Ferrer de Blanes]*, Barcelona: Balmes 1941.
- COMA I SOLEY, Vicenç, *Jaime Ferrer de Blanes y el descubrimiento de América; Fray Roig Jalbí, víctima de los errores de unos eruditos y de la indolencia de otros; El cronista Bernat Boades y la filología: fragmentos*, Barcelona: [s.n.] 1952.
- COMAS I PITXOT, Ramon Nonat, «Jaume Ferrer de Blanes», *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* 47 (1898), 285-297.
FONT: Universitat Autònoma de Barcelona
<http://ddd.uab.cat/pub/butcenexccat/butcenexccat_a1898m12v8n47.pdf>
- CORTILS I VIETA, Josep, «En Jaume Ferrer de Blanes», *La Renaixensa* 43-45 (1892), 673-682.
FONT: Universitat Autònoma de Barcelona
<<http://mdc2.cbuc.cat/cdm/compoundobject/collection/renaixensa/id/1011/rec/447>>
- CROCE, Benedetto, *La Spagna nella vita italiana durante la rinascenza*, Bari: Gius Laterza & figli, editori 1917.
- DOMÈNECH I MONER, Joan, «El testament del cosmògraf Jaume Ferrer», *Els apunts de l'Arxiu Històric de Girona* 10 (2009), 1-3.
FONT: Generalitat de Catalunya. Arxiu Històric de Girona
<http://cultura.gencat.net/arxius/publicacions/p_girones.htm>
- ESCOLANO, Gaspar Juan, *Decada primera de la historia de la insigne y Coronada ciudad y Reyno de Valencia*, València: Pedro Patricio Pey 1611.
- FARINELLI, Arturo, *Dante in Spagna, Francia, Inghilterra, Germania (Dante e Goethe)*, Torí: Fratelli Bocca 1922.
- FERNÁNDEZ DE NAVARRETE, Martín, *Colección de los viages y descubrimientos que hicieron por mar los españoles desde fines del siglo XV: con varios documentos inéditos concernientes á la historia de la marina castellana y de los establecimientos españoles en Indias*, Madrid: Imprenta Real 1825.
- FERNÁNDEZ DE NAVARRETE, Martín, *Biblioteca marítima española*, Madrid: Imprenta de la Viuda de Calero 1851.
- FERRER DE BLANES, Jaume, *Sentències cathòliques del diví poeta Dant florentí, compilades per lo prudentíssim mossèn Jaume Ferrer de Blanes*, Barcelona: En Rafael Ferrer i Coll 1545.

- FERRER DE BLANES, Jaume, *Sentències cathòlicas del diví poeta Dant florentí, compilades per lo prudentíssim mossèn Jaume Ferrer de Blanes*, Barcelona: Biblioteca de Catalunya, a despeses de la Fundació Concepció Rabells i Cibils 1922 [Edició facsímil, Barcelona: En Rafael Ferrer i Coll 1545].
- FUSTER, Justo Pastor, *Biblioteca valenciana de los escritores que florecieron hasta nuestros días*, 2 volums, València: Impremta i Llibreria d'Ildefonso Mompié 1827-1830.
- GENOVÈS I OLMOS, Eduard, *Catalech descriptiu de les obres impreses en llengua valenciana desde 1474 fins 1700*, València: Impremta de Manuel Pau 1911. Servei de reproducció de llibres. Llibreries París-València, col·lecció «Biblioteca Valenciana», còpia facsímil, «Bibliografía Valenciana (I)».
- HARRISSE, Henry, *Bibliotheca Americana Vetustissima. Description of works relative to America published between the years 1492 and 1551*, Nova York: Geo. P. Philes, publisher 1866.
- HERNÁNDEZ SERNA, Joaquín, «Comença del benaventurat Sant Honofree la sua Santa e Uirtuosa Vida», *Estudios románicos*, 8-9 (1993-1995), 185-262.
- IRVING, Washington, *The life and voyages of Christopher Columbus*, Nova York: G. & G. & H. Carvill, 108 Broadway 1828/1829 (1a/3a edició).
- IRVING, Washington, *Vida y viajes de Cristóbal Colón*, Madrid: Impremta de Gaspar y Roig, editores, 1854 (3a edició).
- JUAN MANUEL, *Libro de los enxiemplos del Conde Lucanor et de Patronio / Don Juan Manuel*; edición, introducción y notas de José Manuel Blecua, Madrid: Castalia 1969.
- LLANAS, Manuel, *Actualitat literària sobre Carles Amorós a lletrA, la literatura catalana a internet*, Barcelona: Universitat Oberta de Catalunya, 2002.
FONT: Universitat Oberta de Catalunya
<<http://lletra.uoc.edu/ca/autor/carles-amoros>>
- LÓPEZ DE MENDOZA, Ínigo, *Proverbios / A cura de Rosario Ramos Fernández*.
FONT: Biblioteca Virtual Katharsis
<http://revistakatharsis.org/Marques_Santillana_proverbios1.pdf>
- LÓPEZ DE MENDOZA, Ínigo, *Proverbios de don Iñigo Lopeç de Mendoza, Marques de Santillana. La Obra que hizo don Iorge Manrique a la muerte del maestre de Santiago don Rodrigo Manrique su padre. Coplas de Mingo Reunulgo. Lo qual va todo con sus glosas acostumbradas y corregido y emendado de nuevo*, Anvers: Biuda de Martin Nucio 1558.
- MARTÍ GRAJALES, Francisco, *Ensayo de un diccionario biográfico y bibliográfico de los poetas que florecieron en el Reyno de Valencia hasta el año 1700*, Madrid: Tip. de la «Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos» Olózaga, núm. 1, 1927 (1a edició).
- MASSÓ I TORRENTS, Jaume, «Historiografia de Catalunya en català durant l'època nacional», Nova York: *Revue Hispanique* xv(1906), 486-613.
- MESSER, Armand Adolphe, *Le Codice Aragonese: étude générale, publication du manuscrit de Paris: contribution à l'histoire des Aragonais de Naples*, París: H. Champion 1912.
- MILÀ I FONTANALS, Manuel, *Obras completas*, 8 volums, Barcelona: Librería de Álvaro Verdaguer 1888 – 1896.

- MILLÁS VALLICROSA, José Maria, *Estudios sobre la ciencia española*, Barcelona: CSIC 1949.
- MILLÁS VALLICROSA, José Maria, «La cultura cosmográfica en la Corona de Aragón durante el reinado de los Reyes Católicos», *Cuadernos de Historia Jerónimo Zurita* 4-5 (1956), 81-90.
- MILLÁS VALLICROSA, José Maria, *Nuevos estudios sobre historia de la ciencia española*, Barcelona: CSIC 1960.
- NADAL, Josep Maria / PRATS, Modest, *Història de la llengua catalana: el segle XV*, Barcelona: Edicions 62 1997.
- NAVARRO I BROTONS, Víctor, *Bibliographia physico-matematica hispanica (1475-1900)*, València: Universitat de València 1999.
- NICASTRO, Gaetano, «La Sicilia nelle cronache medievali catalano-aragonesi», *Mediterranea. Ricerche storiche* 16 (2009), 373-386.
- PONS I GURI, Josep Maria, «Les jurisdiccions dels vescomtats de Cabrera i de Bas, l'any 1527», *Revista de dret històric català*, volum I, Barcelona: IEC 2001, 155-224.
- RECIO, Roxana, «La interrelación intelectual peninsular en el siglo XV: Santillana y Ferrer de Blanes», *Anuario Medieval* 6 (1994), 159-173.
- RECIO, Roxana, «Humanismo y exégesis medieval: el caso de Ferrer de Blanes», *Actas del XII Congreso de la Asociación Internacional de Hispanistas*, 21-26ago1995 Birmingham, volum 1, 1998 (Medieval y lingüística / coord. per Aengus Ward), 293-301.
- REQUESENS, Estefania de / LIORI, Hipòlita de, *Epistolaris d'Hipòlita Roís de Liori i d'Estefania de Requesens (segle XVI) / A cura d'Eulàlia de Ahumada i Batlle*, València: Universitat de València 2003.
- RIQUER I MORERA, Martí de, *Història de la literatura catalana*, volum 3, Barcelona: Ariel 1964 (1a edició) i 1984 (4a edició).
- ROIG I JALPÍ, Joan Gaspar, *Resumen historial de las grandezas y antigüedades de la ciudad de Gerona y cosas memorables suyas eclesiásticas y seculares, assi de nuestros tiempos, como de los passados: vida, martyrio... de San Narciso...; y Defensa de la entrada de Carlos el Grande en Cataluña en vna apologetica...*, Barcelona: Por Jacinto Andreu 1678.
- RUBIÓ I BALAGUER, Jordi, *Sentències cathòliques del diví poeta Dant florentí. Barcelona, 1545*. [Nota editorial sobre l'edició facsímil publicada per la Biblioteca de Catalunya a despeses de la Fundació Concepció Rabell i Cibils, vídua de Romaguera], Barcelona: Casa de Caritat 1922, 128-131.
- RUBIÓ I BALAGUER, Jordi, *Història de la literatura catalana*, 3 volums, Barcelona: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya / Abadia de Montserrat 1984 – 1986.
- RYDER, Alan Frederick Charles, *The kingdom of Naples under Alfonso the Magnanimous: the making of a modern state*, Oxford: Clarendon Press 1976.
- SAKAMOTO, Kuni, «Creation, the Trinity and Prisca Theologia in Julius Cæsar Scaliger», *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* LXXIII (2010), 198.
- SÁNCHEZ MARTÍNEZ, Antonio, *De la cartografía oficial a la cartografía jurídica: la querrela de las Molucas reconsiderada, 1479-1529*. Nuevo Mundo, 2009.
FONT: Revues.org
<<http://nuevomundo.revues.org/56899>>

- SCHIFF, Mario Lodovico, *La bibliothèque du marquis de Santillane*, París: Émile Bouillon 1905.
- TORRENT I ORRI, Rafael, «Jaume Ferrer de Blanes, els comtes de Mòdica i la descoberta del Nou Món», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* 23 (1976), 53-138, i 24 (1978), 57-129 [tiratge a part: Girona, Patronat "Eiximenis" de la Diputació Provincial de Girona i "José M. Quadrado" del CSIC 1978]. La numeració de pàgina que s'indica en aquest treball de recerc és la de l'article, la que surt dalt del text, i no pas la de la publicació *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, que en duu una altra diferent i que surt davall de la reproducció del text.
- TORRES I AMAT DE PALOU, Fèlix, *Memorias para ayudar a formar un diccionario crítico de los escritores catalanes: y dar alguna idea de la antigua y moderna literatura de Cataluña*, Barcelona: Imprenta de J. Verdaguer 1836.
- VALBLETES, Antoine François Félix, COMTE ROSELLY DE LORGUES, *Christophe Colomb; histoire de sa vie et de ses voyages*, París: Didier et c^{ie}, Libraires-éditeurs 1856.
- VALBLETES, Antoine François Félix, COMTE ROSELLY DE LORGUES, *Historia de la vida y viajes de Cristóbal Colón: continuada con documentos inéditos importantes relativos al segundo matrimonio de Colón con doña Beatriz Enríquez de Córdoba*, Barcelona: Jaime Seix 1878.
- VILLALPANDO, Fermín Tadeo, *Proverbios de don Íñigo López de Mendoza, marqués de Santillana y las coplas de D. Jorge Manrique, todo con sus glosas*, Madrid: 1799.
- VORÀGINE, Jacobus de, (VARAZZE, Iacopo da) *Vides de sants rosselloneses: text català del segle XIII establert, comentat i glossat per la Dra. Charlotte S. Maneikis Kniazzeb i Edward J. Nengaard; amb prefaci i aportacions de Joan Coromines*, Barcelona: Editorial Rafael Dalmau-Fundació Salvador Vives Casajuana 1977.
- WILKINSON, Alexander S., *Iberian Books: Books Published in Spanish Or Portuguese Or on the Iberian Peninsula Before 1601*, Boston: Brill 2010.